

**Η ΠΟΛΥΚΑΤΟΙΚΙΑ ΩΣ ΠΡΟΒΛΗΜΑ
ΣΤΟΝ ΤΕΧΝΙΚΟ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟ ΤΥΠΟ**

Πολυξένη Σωτηροπούλου

Διπλωματική Εργασία

Επιβλέπων Καθηγητής: Π. Τουρνικιώτης

Δ.Π.Μ.Σ. «Αρχιτεκτονική - Σχεδιασμός του Χώρου»

Κατεύθυνση Α: Έρευνα στην Αρχιτεκτονική:

Σχεδιασμός - Χώρος - Πολιτισμός

Φεβρουάριος 2019

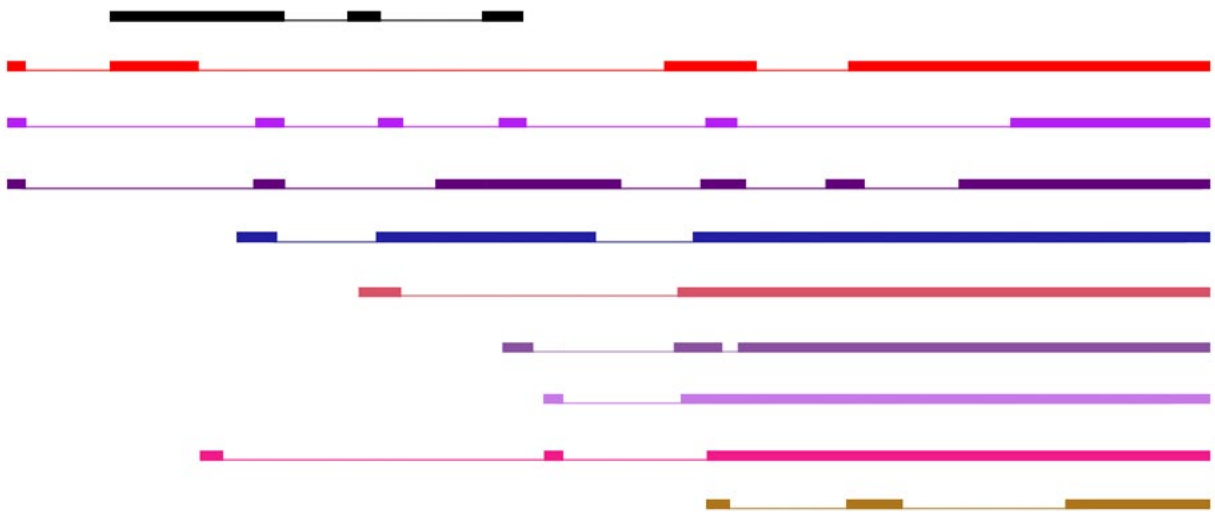
Περιεχόμενα

Έρευνα	6
Μέθοδος Έρευνας	7
Εισαγωγή	9
Ο τεχνικός και αρχιτεκτονικός τύπος	9
Η Αρχή του προβλήματος	11
Το πρόβλημα της στέγης	13
Η Αστική Πολυκατοικία	17
Το πρόβλημα της στέγης και η λύση της αστικής πολυκατοικίας	17
Η αναντιστοιχία περιέχοντος- περιεχομένου και το πρόβλημα του αρχάριου	19
Το πρόβλημα του γυμνού κουτιού και το εγκώμιό του	20
Το πρόβλημα του οικοδομικού οργανισμού	21
Το πρόβλημα της εμφάνισης	23
Η περίοδος της ανασυγκρότησης	26
Η πολυκατοικία ως η καταστροφή της ζωής και ο φόβος της απαγόρευσης της ανοικοδόμησής της	27
Αθήνα, η άρρωστη πόλη	30
Η πολυκατοικία ως ο νέος δρόμος	33
Η προώθηση της πολυκατοικίας στο περιοδικό Αρχιτεκτονική 1957-1960	34
Η μεσοπολεμική πολυκατοικία ως πρόβλημα του παρελθόντος και ο νέος δρόμος προς τη νέα Αθήνα	39
Τα πρώτα προβλήματα για την μεταπολεμική πολυκατοικία	41
Η διατύπωση των πολεοδομικών προβλημάτων	43
Από το όνειρο στον εφιάλτη	49
1978 Αρχιτεκτονικά Θέματα. Το πρόβλημα της πολυκατοικίας και η απουσία του προτύπου	55
Δεκαετία '90. Η αλλαγή του ονείρου	58
Το πέρασμα στον 21ο αιώνα	59
Ο Θάνατος της πολυκατοικίας και το πρόβλημα της κοινής ζωής	64
Το πρόβλημα της επανάληψης	67
Συμπεράσματα	70
Βιβλιογραφικές Αναφορές	75
Αποσπάσματα Άρθρων από την εφημερίδα Καθημερινή	86



Περίληψη

Η έρευνα εστιάζει στον αστικό μύθο, ο οποίος θέλει την πολυκατοικία υπεύθυνη για την δυσaréσκεια του αστικού χώρου, υποστηρίζοντας την δύναμη του χτισμένου χώρου να μεταμορφώνει τον άνθρωπο της πόλης. Σε μια προσπάθεια συσχετισμού του φυσικού αντικειμένου με τον γραπτό λόγο περί αντικειμένου, αναζητείται η πολυκατοικία τόσο στον αρχιτεκτονικό και τεχνικό τύπο, όσο και στον ημερήσιο τύπο, λαμβάνοντας ως παράδειγμα την εφημερίδα *Καθημερινή*. Η έντυπη καταγραφή του μύθου αποτελεί την καθιέρωσή του και την διάδοσή του σε ένα ευρύτερο κοινό. Η λέξη «πολυκατοικία» εμφανίστηκε στην αρθρογραφία με τη συνοδεία της λέξης «πρόβλημα». Εντούτοις, η κριτική της πολυκατοικίας ως τη σύγχρονη εποχή, δεν αναφέρεται σε ένα μοναδιαίο πρόβλημα, αλλά περιλαμβάνει μια πληθώρα ζητημάτων, περιλαμβάνοντας πολεοδομικά ζητήματα, μορφολογικά ζητήματα, καθώς και κοινωνικά ή οικονομικά θέματα. Στην έρευνα αναζητείται η αρχή του προβλήματος από την αρχική ιδέα για τη δημιουργία της πολυκατοικίας και παρακολουθείται διαχρονικά η συζήτηση και η κριτική της πολυκατοικίας. Αναμενόμενο αποτέλεσμα είναι η κατασκευή μιας ιστορίας προβλήματος, η οποία είναι παράλληλη με την ιστορία της αθηναϊκής πολυκατοικίας. Την ίδια ώρα που η πολυκατοικία αποτελεί τον βασικό τρόπο κατοίκησης στην ελληνική πόλη, υπάρχει ένα συλλογικό παράπονο προς το κτίριο της πολυκατοικίας. Διακρίνεται η αντίφαση κατά την οποία ο Έλληνας φαίνεται να κατοικεί σε ένα πρόβλημα, ενώ παράλληλα αναπαράγει με τους ίδιους όρους την κατοικία του.



Έρευνα

Η Αθήνα, σύμφωνα με τον Kenneth Frampton (2009), είναι η κατ' εξοχήν μοντέρνα πόλη, με την έννοια ότι η πρότυπη νεοκλασική πόλη του 19^{ου} αιώνα σταδιακά αντικαταστάθηκε και επεκτάθηκε μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1950, από μία μοντέρνα τυπολογία, εννοώντας την πολυκατοικία. Η σύγχρονη ελληνική πόλη είναι συγκροτημένη κυρίως από πολυώροφα κτίρια συλλογικής κατοίκησης. Σύμφωνα με την απογραφή πληθυσμού και κατοικιών της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής το 2011, οι μισές σχεδόν καταγεγραμμένες κατοικίες στην Ελλάδα βρίσκονται εντός κτιρίων πολυκατοικιών, τα οποία είναι δομημένα κατά κύριο λόγο σε αστικά κέντρα. Η έρευνα εστιάζει στον αστικό μύθο, ο οποίος θέλει την πολυκατοικία υπεύθυνη για την δυσарέσκεια του αστικού χώρου, υποστηρίζοντας την δύναμη του χτισμένου χώρου να μεταμορφώνει τον άνθρωπο της πόλης. Η έντυπη καταγραφή του μύθου αποτελεί την καθιέρωσή του και την διάδοσή του σε ένα ευρύτερο κοινό. Οι έντυπες αναφορές της πολυκατοικίας, συνοδεύονται συχνά με τη λέξη «πρόβλημα», περιλαμβάνοντας πολεοδομικά ζητήματα, μορφολογικά ζητήματα, καθώς και κοινωνικά ή οικονομικά θέματα. Την ίδια ώρα που η πολυκατοικία αποτελεί τον βασικό τρόπο κατοίκησης στην ελληνική πόλη, υπάρχει ένα συλλογικό παράπονο προς το κτίριο της πολυκατοικίας. Διακρίνεται η αντίφαση κατά την οποία ο Έλληνας φαίνεται να κατοικεί σε ένα πρόβλημα, ενώ παράλληλα αναπαράγει με τους ίδιους όρους την κατοικία του. Σε μια προσπάθεια συσχετισμού του φυσικού αντικειμένου με τον γραπτό λόγο περί αντικειμένου, αναζητείται η πολυκατοικία τόσο στον αρχιτεκτονικό και τεχνικό τύπο, όσο και στον ημερήσιο τύπο. Στην έρευνα αναζητείται η αρχή του προβλήματος από την αρχική ιδέα για τη δημιουργία της πολυκατοικίας και παρακολουθείται διαχρονικά η συζήτηση και η κριτική της πολυκατοικίας. Αναμενόμενο αποτέλεσμα είναι η κατασκευή μιας ιστορίας προβλήματος, η οποία είναι παράλληλη με την ιστορία της αθηναϊκής πολυκατοικίας.

Μέθοδος Έρευνας

Αρχικό ερώτημα της έρευνας είναι η αναζήτηση της ιδιότητας του υποκειμένου, το οποίο μιλά για την πολυκατοικία και την κρίνει. Πρόκειται για ένα θέμα, το οποίο δεν κρίνεται μόνο ως αρχιτεκτονικό έργο, αλλά εξετάζεται κυρίως ως πλαίσιο της καθημερινής αστικής ζωής. Για την πολυκατοικία μιλούν όλοι: αρχιτέκτονες, μηχανικοί, πολεοδόμοι, Αθηναίοι, κάτοικοι της Επαρχίας, γιατροί, οικονομολόγοι και κοινωνιολόγοι, οι οποίοι διατηρούν συνήθως ταυτόχρονα και την ιδιότητα του ενοίκου της πολυκατοικίας. Παράλληλα με την αναζήτηση της έντυπης αναφοράς της πολυκατοικίας στον αρχιτεκτονικό και τεχνικό τύπο, παρακολουθείται η εξέλιξη του προβλήματος γύρω από την πολυκατοικία στην εφημερίδα *Καθημερινή*. Βάση της έρευνας αποτελούν τα περιοδικά *Αρχιμήδης*, *Έργα*, *Τεχνικά Χρονικά*, *Αρχιτεκτονική*, *Ζυγός*, *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, *Θέματα Χώρων και Τεχνών* και *Δομές*. Η αναζήτηση των άρθρων στα περιοδικά *Αρχιμήδης*, *Έργα*, *Τεχνικά Χρονικά*, *Αρχιτεκτονική* και *Ζυγός*, έγινε στην ψηφιακή βιβλιοθήκη του Τεχνικού Επιμελητηρίου Ελλάδος. Ο εντοπισμός των άρθρων των έντυπων περιοδικών *Αρχιτεκτονικά Θέματα* και *Θέματα Χώρων και Τεχνών* έγινε με επιτόπια ανάγνωση στη βιβλιοθήκη της Αρχιτεκτονικής Σχολής του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου, ενώ τα άρθρα από τις έντυπες εκδόσεις των *Δομών*, εντοπίστηκαν κατά την επιτόπια ανάγνωση στη βιβλιοθήκη του Τεχνικού Επιμελητηρίου Ελλάδος. Τα άρθρα της εφημερίδας *Καθημερινή* αναζητήθηκαν στο ψηφιακό αρχείο της εφημερίδας, το οποίο καλύπτει την χρονική περίοδο 1919 έως 2010, ενώ η πρόσφατη αρθρογραφία της *Καθημερινής* αναζητήθηκε στον ιστότοπο της εφημερίδας. Στην εφημερίδα *Καθημερινή*, η αναζήτηση έγινε αρχικά με τη χρήση πολλαπλών λέξεων κλειδιών «πολυκατοικία» και «πρόβλημα», ώστε τα αποτελέσματα να περιέχουν άρθρα στα οποία υπάρχουν και οι δύο λέξεις και να μπορούν να στήσουν μια βάση για την έρευνα. Στη συνέχεια η αναζήτηση έγινε εκ νέου με τη λέξη κλειδί «πολυκατοικία», συμπεριλαμβάνοντας άρθρα στα οποία γίνεται αρνητική κριτική του θέματος, χωρίς τη χρήση της λέξης «πρόβλημα». Κατά την χρονολογική εξιστόρηση της αρθρογραφίας εμφανίζονται εμβόλιμα κείμενα αναφοράς, διαλέξεις και συζητήσεις με θέμα την πολυκατοικία, καθώς και αρχιτεκτονικές εκθέσεις, στις οποίες παρουσιάζεται η αστική πολυκατοικία ως έκθεμα. Σε όλες τις περιπτώσεις αναζητείται ο λόγος περί προβλήματος.





Εισαγωγή

Ο Ζήσης Κοτιώνης (2006) αναφέρει πως το έδαφος της Αθήνας έχει ανυψωθεί σε ένα τεχνητό επίπεδο ταρατσών, ενώ ψηλότερα εντοπίζονται ακόμη σημεία έναρξης της δόμησης, στα λατομεία των λόφων. Η χρήση της λέξης «τσιμεντούπολη» για την αναφορά στην Αθήνα, από τον τύπο αλλά και από μέρος του πληθυσμού της, εκφράζει ίσως τη συλλογική οργή για την ταχύτατη μετάλλαξη της πόλης, ενώ αφήνει στον νου αρνητική εντύπωση. Η σχέση μεταξύ του Αθηναίου και της πολυκατοικίας έχει διάφορες διακυμάνσεις, καθώς και η στάση των αρχιτεκτόνων απέναντι στην πολυκατοικία ως έργο διαφέρει ανά περιόδους. Την περίοδο του μεσοπολέμου, η αστική πολυκατοικία στα πρώτα βήματά της, απασχολεί την επαγγελματική δραστηριότητα των αρχιτεκτόνων και τα ανώτερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα επιλέγουν τις ανέσεις που φέρνει ο νέος τρόπος κατοίκησης. Στη δεκαετία του '50 η πολυκατοικία χαίρει ενθουσιώδους υποδοχής από ένα ευρύτερο κοινό, καθώς αυτή συνδέεται με το σύγχρονο λαϊφστάιλ και προωθείται ως ο νέος δρόμος για την ανάπτυξη της Αθήνας. Τη δεκαετία του '70 αρχίζουν να εκδηλώνονται εντονότερα τα προβλήματα, ενώ τη δεκαετία του '90 αναζητείται νοσταλγικά η προηγούμενη φάση της Αθήνας, εκείνη πριν την εξάπλωση της πολυκατοικίας. Κοιτώντας προς το παρελθόν, η πολυκατοικία εντοπίζεται άλλοτε με νοσταλγική και άλλοτε με επικριτική ματιά.

Ο τεχνικός και αρχιτεκτονικός τύπος

Τα επιλεγμένα άρθρα από τον τεχνικό και αρχιτεκτονικό τύπο καλύπτουν ένα διάστημα 102 χρόνων, από το 1912 ως το 2014. Τα 43 επιστημονικά άρθρα που επιλέχθηκαν, αφηγούνται την εξέλιξη του ενδιαφέροντος για το θέμα της πολυκατοικίας, αλλά και την μετεξέλιξη της πολυκατοικίας ως αρχιτεκτονικού έργου. Το αναμενόμενο αποτέλεσμα είναι η κατασκευή μιας ιστορίας για την επικρατούσα στάση της κάθε δεκαετίας απέναντι στο συλλογικό κτίριο κατοίκησης, η οποία εκφράζεται με την αποδοχή ή την απόρριψη του αντικειμένου. Με χρονολογική σειρά, εμφανίζεται πρώτα το περιοδικό *Αρχιμήδης*, το οποίο εκδιδόταν από τον Ελληνικό Πολυτεχνικό Σύλλογο από το 1899 έως το 1947. Σήμερα τα 985 άρθρα του *Αρχιμήδη* είναι διαθέσιμα στη συλλογή «Ελληνικά Περιοδικά» της ψηφιακής βιβλιοθήκης του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου. Τα περιοδικά *Έργα* και *Τεχνικά Χρονικά* παρουσιάζουν τεχνικής φύσεως θέματα, τα οποία απασχολούν τα επαγγέλματα των μηχανικών και όσων ασχολούνται με τον χώρο της οικοδομής. Η πρώτη περίοδος του τεχνικού περιοδικού *Τεχνικά Χρονικά- Επίσημον Όργανον του Τεχνικού Επιμελητηρίου της Ελλάδος* ξεκίνησε το 1932 και η έκδοσή του ήταν ανά δεκαπενθήμερο μέχρι το 1942. Το 1945 άρχισε η δεύτερη περίοδος του περιοδικού, το οποίο εκδιδόταν κυρίως ανά μήνα ή δίμηνο ως το 1959, ενώ στην τρίτη περίοδο από το 1960 ως το 1963 δημοσιευόταν σε διμηνιαία βάση. Την περίοδο 1965-1967 εκδίδονταν τα *Τεχνικά Χρονικά Τριμηνιαία Επιστημονική Έκδοση Επίσημον Όργανον του Τεχνικού Επιμελητηρίου της Ελλάδος*, ενώ το 1952 ξεκίνησε και η έκδοση της *Γενικής Έκδοσης των Τεχνικών Χρονικών* η οποία συγχωνεύτηκε με την *Επιστημονική Έκδοση* το 1968, για να διασπαστεί η ενιαία έκδοση το 1976. Τότε η *Γενική Έκδοση* εκδιδόταν ανά μήνα, ενώ η *Επιστημονική Έκδοση* χωρίστηκε σε τρεις τριμηνιαίες εκδόσεις κατά ειδικότητα. Η πρώτη έκδοση αφορούσε Πολιτικούς Μηχανικούς, Αρχιτέκτονες Μηχανικούς και Αγρονόμους Τοπογράφους Μηχανικούς, η δεύτερη αφορούσε Μηχανολόγους Ηλεκτρολόγους Μηχανικούς και Ναυπηγούς Μηχανικούς και η τρίτη αφορούσε Χημικούς Μηχανικούς και Μεταλλουργούς -Μηχανικούς Μεταλλείων. Το 1995 τα θέματα Αρχιτεκτονικής διαχωρίστηκαν από την κοινή έκδοση με τα θέματα των Πολιτικών Μηχανικών και εκδίδονται σε ξεχωριστή σειρά μαζί με τα

θέματα Πολεοδομικού Σχεδιασμού και Χωροταξίας. Το 2000 σταμάτησε η έντυπη έκδοση των Τεχνικών Χρονικών και από τον Σεπτέμβριο του 2003 παρουσιάζονταν σε ηλεκτρονική μορφή.

Το περιοδικό *Ζυγός* εκδόθηκε για πρώτη φορά το Νοέμβριο του 1955, από τον Φραντζή και την Κατερίνα Φραντζεσκάκη, ως μέσο ενημέρωσης του κοινού για θέματα ζωγραφικής, γλυπτικής, χαρακτικής, διακοσμητικής και αργότερα αρχιτεκτονικής. Μετά από μια εξάχρονη διακοπή μεταξύ 1966 και 1973, το περιοδικό επανεκδόθηκε ανανεωμένο με θέματα προσιτά σε ευρύτερο κοινό. Στα 139 τεύχη του περιοδικού έχουν αρθρογραφήσει διάφοροι αρχιτέκτονες, ενώ έχουν δημοσιευθεί αρκετά αρχιτεκτονικά έργα. Η *Αρχιτεκτονική* ήταν διμηνιαίο περιοδικό, το οποίο εκδόθηκε από το 1957 ως το 1969, από τον αρχιτέκτονα Κ. Κιτσίκη με στόχο την προβολή της μεταπολεμικής αρχιτεκτονικής. Το περιοδικό είχε μεγάλη απήχηση τόσο στον αρχιτεκτονικό κόσμο, όσο και στο ευρύ κοινό, καθώς ήταν το μοναδικό περιοδικό το οποίο ασχολούταν αποκλειστικά με αρχιτεκτονικά ζητήματα, μέχρι το 1967, όταν ο Ορέστης Δουμάνης ξεκίνησε την έκδοση της ετήσιας επιθεώρησης με τίτλο *Αρχιτεκτονικά Θέματα*. Ο Ορέστης Δουμάνης (1929-2013) είχε ενεργή δράση στις εκδόσεις ελληνικών τεχνικών και αρχιτεκτονικών περιοδικών, όντας διευθυντής των *Τεχνικών Χρονικών*, της *Επιστημονικής Έκδοσης ΤΕΕ* και του *Ενημερωτικού Δελτίου ΤΕΕ* (1964-67), υπεύθυνος αρχιτεκτονικής του περιοδικού *Ζυγός* (1961-63) και διευθυντής για ένα διάστημα του περιοδικού *Αρχιτεκτονική* (1963-64). Ακόμη, υπήρξε ανταποκριτής για την Ελλάδα του *Architectural Design* (1965-68), διευθυντής σύνταξης ελληνικού τμήματος του *World Architecture* (Λονδίνο, 1963-67) και του *Contemporary Architecture* (Λωζάννη, 1981-91).

Στην εισαγωγή του πρώτου τεύχους της έκδοσης *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, υπογεγραμμένη από τον ίδιο τον Δουμάνη, περιγράφεται η Ελλάδα, ως χώρα με πληθώρα οικονομικά και πολιτικά ζητήματα, αλλά και με προβλήματα οργάνωσης και σχεδιασμού των πόλεων της, ενώ οι αρχιτέκτονες και οι αρμόδιοι για τα παραπάνω θέματα μηχανικοί παρουσιάζονται ως ανενεργοί και απρόθυμοι να ανατρέψουν καθιερωμένες πρακτικές. Εντούτοις, εντοπίζει μεμονωμένες ενέργειες, οι οποίες ενθαρρύνουν τη βελτίωση των παραπάνω ζητημάτων. Με την έκδοση των *Αρχιτεκτονικών Θεμάτων* ο Δουμάνης επιδιώκει την παρουσίαση και προβολή αυτών των δραστηριοποιήσεων και την ένταξή τους «σε μια συλλογική προσπάθεια επίλυσης των τεχνικών, οικονομικών και κοινωνικών προβλημάτων με σύγχρονα και επιστημονικά μέσα»¹. Ως στόχος αυτής της προσπάθειας ορίζεται η ενίσχυση των δημιουργών των ανανεωτικών πραγματοποιήσεων με την προβολή του έργου τους, αλλά και η ανανέωση του τρόπου αντιμετώπισης των αρχιτεκτονικών και πολεοδομικών προβλημάτων από την πολιτεία και την κοινή γνώμη. Ο Δουμάνης οραματίζεται μια ουτοπία, σύμφωνα με την οποία μια συλλογική ιδεολογία θα καταφέρει την αμφισβήτηση καθιερωμένων αξιών και ιδεών, στην οποία ο αρχιτέκτονας έχει ενεργό ρόλο ως δημιουργός του κελύφους της ζωής που θα οραματιστεί η «νέα» κοινωνία². Για την πραγμάτωση της ουτοπίας, τα *Αρχιτεκτονικά Θέματα* αναλαμβάνουν την ενημέρωση των αρχιτεκτόνων και την προβολή διαφορετικών απόψεων με στόχο τον μεταξύ τους διάλογο. Το όραμα συμπληρώνει η έκδοση του περιοδικού *Θέματα Χώρων και Τεχνών*, η οποία ξεκίνησε το 1970 και εστίαζε, τουλάχιστον στα πρώτα τεύχη, σε έργα μικρότερης κλίμακας. Η ετήσια έκδοση των δύο περιοδικών συνέχισε μέχρι το 2013.

1 1967. *Αρχιτεκτονικά Θέματα* (1): 20

2 1971. *Αρχιτεκτονικά Θέματα* (5): 24

Το περιοδικό *Δομές*, το οποίο εκδίδεται από το 2005 έως σήμερα, με την επιμέλεια του Γ. Πανέτσου, παρουσιάζει όψεις της σύγχρονης διεθνούς και ελληνικής αρχιτεκτονικής μέσα από μια λογική αφιερωμάτων. Οι *Δομές* είναι συνδρομητικό περιοδικό, το οποίο εκδίδει ετησίως πέντε τεύχη, αφιερωμένα το καθένα σε ένα συγκεκριμένο θέμα, μια ετήσια Επετηρίδα Ελληνικής Αρχιτεκτονικής και μια ειδική έκδοση.

«Η ιδέα να δοκιμάσω τις δυνάμεις μου στον χώρο της κριτικής ήταν τολμηρή, αλλά προκλήθηκε από την επιθυμία διατύπωσης μιας προσωπικής άποψης για το πως πήγαιναν τα πράγματα στην Ελλάδα. Ακόμη, και για έναν σαφή διαχωρισμό της θέσης μας, της θέσης των «προοδευτικών» ανθρώπων του χώρου από τους συντηρητικούς αρχιτέκτονες ή από αυτούς που ήταν απλώς της μόδας, χωρίς να είναι σε θέση να συμβάλλουν σε μία κάποια ουσιαστική πρόοδο της αρχιτεκτονικής. Υπήρχε δηλαδή και μία ηθική συνιστώσα σε εκείνη τη στάση, μια ευρύτερα «πολιτική» αντίληψη για τον ρόλο της αρχιτεκτονικής στη διαδικασία εκσυγχρονισμού του τόπου.»

Απόσπασμα από το κείμενο του Ορέστη Δουμάνη για την έκθεση «Το σχήμα του τόπου. 40 χρόνια Αρχιτεκτονικά Θέματα», Μουσείο Μπενάκη, Μάρτιος 2008

Η Αρχή του προβλήματος

Η πρώτη γραπτή εμφάνιση του όρου «πολυκατοικία» εντοπίζεται τον Μάρτιο του 1912 στο άρθρο του Εμμ. Κριεζή με τίτλο «Επί του προβλήματος της πολυκατοικίας», δημοσιευμένο στο μηνιαίο περιοδικό σύγγραμμα του ελληνικού πολυτεχνικού συλλόγου *Αρχιμήδης*³. Ο Κριεζής θέτει καθαρά το θέμα συζήτησης ήδη από την πρώτη πρόταση του άρθρου, αναφέροντας πως από τα σοβαρότερα προβλήματα στις μεγάλες πόλεις είναι η διαρρύθμιση και διαμόρφωση των πολυκατοικιών. Η σημασία του προβλήματος τονίζεται με την καθολικότητα της αναφοράς σε όλους τους κατοίκους της πόλης, καθώς από τη μία αφορά την εστία τους και από την άλλη το ζήτημα σχετίζεται με την όψη της πόλης. Στο άρθρο γίνεται λόγος για ένα παράπονο, το οποίο ακούγεται σχετικά με την παραμελημένη κατάσταση της πολυκατοικίας στην Αθήνα, εμφανίζοντας μια έννοια η οποία θα συνοδέψει συχνά την πολυκατοικία στα επόμενα χρόνια, εκείνη της «επιτακτικής ανάγκης». Η ανάγκη σε αυτή την περίπτωση αναφέρεται στη διαμόρφωση του αντικειμένου και στον καθορισμό κατευθύνσεων για την εξέλιξη του οικοδομήματος της πολυκατοικίας. Το νεοεμφανιζόμενο μοντέλο κατοίκησης χωρίς παράδοση δεν μπορεί να οριστεί, σύμφωνα με το άρθρο, από την ισχύουσα πεπαλαιωμένη νομοθεσία, η οποία δεν ανταποκρίνεται στην πρόοδο και στο ύψος. Το πρόβλημα εντοπίζεται αρχικά στη διαχείριση του νέου φαινομένου και στον επικείμενο κίνδυνο των αναγκαίων κανονισμών, ώστε αυτοί να μην τείνουν προς το ομοιόμορφο, καθώς «τα προδιαγεγραμμένα περιορίζουν τη φαντασία», όπως αναφέρεται στο κείμενο.

3 Κριεζής, Ε. Α. (1912). Επί του προβλήματος της πολυκατοικίας. *Αρχιμήδης* (11): 121-128

Στο άρθρο αναφέρεται πως οι πολιτισμένοι λαοί αποφαινόνται για τις πολυκατοικίες ότι είναι τα πλέον άσχημα, παράλογα και αντιπαθή δημιουργήματά τους. Εντούτοις, η πολυκατοικία στην οποία αναφέρεται το άρθρο του 1912 δεν είναι η ίδια πολυκατοικία, η οποία αποτέλεσε το μοτίβο εξέλιξης της ελληνικής πόλης τις επόμενες δεκαετίες. Η πολυκατοικία ορίζεται με βάση το μοντέλο που είναι ως τότε γνωστό, την μονώροφη ή διώροφη μονοκατοικία και περιγράφεται ως μια οικοδομή με περισσότερους ορόφους, η οποία είναι προορισμένη να περιλάβει περισσότερες από δύο κατοικίες προς ενοικίαση με ιδιαίτερη κλίμακα και είσοδο από τον δρόμο. Κατά τη μετάβαση στην πολυκατοίκηση, η «μονοκατοικία» χάνει το πρώτο συνθετικό της και γίνεται «κατοικία στην πολυκατοικία», ενώ η λέξη διαμέρισμα χρησιμοποιείται για να τονιστεί η επιθυμία της ανεξαρτησίας των μονάδων κατοίκησης, συνοδευόμενη με το σχόλιο για τον ένοικο πως «δεν υπάρχει αμφιβολία ότι και την οδό την άγουσα εις την είσοδό του θα την ήθελε χωριστή των άλλων». Ο Κριεζής ισχυρίζεται ότι τέτοιες ελαττωματικές, εσφαλμένες λύσεις του προβλήματος της πολυκατοικίας γέννησαν το αντίθετο ρεύμα υπέρ της μονοκατοικίας, ενώ σε συνδυασμό με επιχειρηματικές και κερδοσκοπικές πρακτικές έφτασαν στο σημείο «ώστε η λέξις πολυκατοικία να σημαίνει πληγήν, ήτις παντί σθένει πρέπει να καταπολεμηθεί»⁴. Το πρόβλημα της κατοικίας στην πολυκατοικία είναι η αναφορά της σε ένα ευρύ κοινό και η αδυναμία απόλαυσης ατομικού τρόπου του οικείν, σε αντίθεση με την μονοκατοικία η οποία σύμφωνα με το άρθρο μπορεί να κατοικηθεί σωστά μόνο από τον ιδιοκτήτη της⁵.

Το πρόβλημα στο εν λόγω άρθρο αναφέρεται στην νέα ανάγκη που προέκυψε και στην έλλειψη προηγούμενου παραδείγματος αναφοράς. Πρόκειται για μια νέα μορφή κτιρίου με παλιά λογική κατοίκησης, χωρίς θεσπισμένους κανόνες διαχείρισης, η οποία απασχολεί ήδη ένα μεγάλο τμήμα της οικοδομικής κίνησης⁶. Φαίνεται όμως ότι πρόκειται για ένα πρόβλημα ακόμα διαχειρίσιμο. Ο μαθηματικός George Polya (1945) στο βιβλίο του *How to Solve it*, καλεί τον λύτη ενός μαθηματικού προβλήματος να αναρωτηθεί αρχικά αν γνωρίζει ένα σχετικό πρόβλημα με αυτό που του τίθενται κάθε φορά, ώστε να το λύσει με παρόμοιο τρόπο. Στην περίπτωση του άρθρου του Κριεζή, δεδομένου ότι δεν έχει αντιμετωπιστεί κάποιο παρόμοιο αστικό πρόβλημα, το ζήτημα της πολυκατοικίας δεν παραμένει αδύνατο να λυθεί, αλλά εξελίσσεται σε ένα ζήτημα δύσκολο και πολύπλοκο, το οποίο απαιτεί περισσότερη μέριμνα για να οργανωθεί.



Εκλεκτικιστικό τριώροφο κτίριο, αρχ. Β. Γ. Τσαγρής, οδ. Ιουλιανού 21

4 Στα επόμενα χρόνια, ο Κριεζής έχτισε πολυκατοικίες, δύο από τις οποίες βρίσκονται στην λεωφόρο Βασ. Σοφίας 12,14 (1920) και στην οδό Πατησίων 50 (1924), στις οποίες επαναδιαπραγματεύεται ζητήματα που αναφέρει στο άρθρο του 1912, όπως εκείνο της ξεχωριστής εισόδου για κάθε κατοικία, το οποίο μεταγράφεται στα κτίριά του σε ένα κοινό κλιμακοστάσιο.

5 Αναφερόμενος στην περίπτωση που ο ιδιοκτήτης αναγκαστεί να μετοικήσει ο Κριεζής γράφει: «πόσο δύσκολον θα είναι αυτή η προσωπικόν χαρακτήρα έχουσα οικία να μεταβιβασθεί εις άλλην ιδιοκτησίαν! Οι αγορασταί θα πρέπει να μεταβάλωσιν έξεις και να συνηθίσωσι εις νέον τύπον βίου και περιβάλλοντος, ανάλογον εκείνου, όστις είναι χαραγμένος εις προσωπικόν χαρακτήρα φέρουσιν μονοκατοικίαν» σ.122

6 «Τα 9/10 της όλης οικοδομικής κινήσεως της πόλεως ανήκουν στην πολυκατοικία» σ.122

Το πρόβλημα της στέγης

Μέχρι και την τρίτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα, η συζήτηση περί πολυκατοικίας στον τύπο γίνεται γύρω από το πρόβλημα της μαζικής στέγασης κυρίως προσφυγικού πληθυσμού. Η πολυκατοικία καλείται να καλύψει ένα πρόβλημα απότομης αύξησης πληθυσμού. Συγκεκριμένα μεταξύ 1920 και 1928, οι κάτοικοι στο λεκανοπέδιο της Αθήνας αυξήθηκαν κατά 76%, ενώ κατά την εν λόγω οχταετία ο πληθυσμός του Δήμου Αθηναίων αυξήθηκε κατά 31,4% (Μαρμαράς, 2012). Το 1929, ο αρχιτέκτονας Δημήτρης Κατσάρης⁷, στο άρθρο «Το πρόβλημα των ευθηνών οικιών: μονοκατοικίαι και πολυκατοικίαι» αναφέρει πως το ζήτημα της ανέγερσης πολλών οικοδομών στην Αθήνα για την εξυπηρέτηση του μη μονίμου πληθυσμού, κατέστη αληθές πρόβλημα, ενώ οι μελέτες που είχαν ήδη πραγματοποιηθεί δεν είχαν δώσει λύση στο ζήτημα. Ο ίδιος προτείνει για τη ριζική θεραπεία του προβλήματος αφενός την ανέγερση μεγάλων πολυκατοικιών με 40 έως 50 διαμερίσματα σύμφωνα με τα Αμερικανικά πρότυπα για την εξυπηρέτηση ολιγομελών οικογενειών της μορφωμένης τάξης, η οποία δεν δύναται να αποκτήσει ιδιόκτητη κατοικία, και αφετέρου την ανέγερση φθηνών μονοκατοικιών για την εργατική τάξη, η οποία είναι πολύτεκνη και λόγω της κοινωνικής αυτής υποστάσεως, σύμφωνα με το άρθρο, δεν δύναται ούτε με άλλους στον ίδιο όροφο να συγκατοικήσει. Η λέξη πρόβλημα συνεχίζει να συνοδεύει την πολυκατοικία στον τίτλο του άρθρου και αναφέρεται ακόμα σε έναν προβληματισμό για κάτι νέο, το οποίο δεν είναι τώρα η νέα οικοδομή, αλλά ο νέος αυξημένος πληθυσμός της πρωτεύουσας, ο οποίος καλείται να στεγαστεί σε μια νέα οικοδομή. Το πρόβλημα της στέγης υπόσχεται να λύσει και ο δήμαρχος Μερκούρης «δια του συστήματος των πολυκατοικιών» εγκαινιάζοντας την πρώτη λαϊκή πολυκατοικία στη λεωφόρο Αλεξάνδρας, το έτος 1930⁸, ενώ υπολογίζεται ότι μέσω των πολυκατοικιών θα παύσει η εξάπλωση της πόλης.

Η εξάπλωση του εγκεκριμένου σχεδίου πόλεως σε μεγάλη έκταση, σε συνδυασμό με την ύπαρξη πολλών άκτιστων οικοπέδων στο κέντρο της πόλης, είναι τα πολεοδομικά προβλήματα που αντιμετώπισε η Αθήνα τη δεκαετία του 1920 (Μαρμαράς, 1991). Η λύση φαίνεται να βρίσκεται στην πολυώροφη οικοδομή με τους πολλούς ιδιοκτήτες, η οποία οργανώνεται από τον θεσμό της οριζοντίου ιδιοκτησίας του 1929 και τον γενικό οικοδομικό κανονισμό του ίδιου έτους. Μέχρι εκείνη τη χρονιά η πόλη οικοδομείται βάσει βασιλικών διαταγμάτων, τα οποία χρονολογούνται από το 1833, με τελευταίο εκείνο του 1922, το οποίο επέτρεψε την υπέρβαση του ύψους των οικοδομών πάνω από τους δύο ορόφους. Το κράτος θέτει τους κοινούς κανόνες για τη δόμηση κτιρίων σε όλη τη χώρα, προλαμβάνοντας τις μελλοντικές εξελίξεις, σε αντίθεση με τα διατάγματα του 1919 και 1922⁹, τα οποία ακολούθησαν τα γεγονότα. Η ανοικοδόμηση της πρωτεύουσας περνάει τότε, στην ιδιωτική πρωτοβουλία. Η πολυώροφη οικοδομή αποτέλεσε μια μέθοδο

7 Κάτσαρης, Δ. (1929). Το πρόβλημα των ευθηνών οικιών: μονοκατοικίαι και πολυκατοικίαι. *Έργα* (91): 554-556

8 Κατατέθη χθες ο θεμέλιος λίθος της ανεγειρόμενης υπό του δήμου πρώτης πολυκατοικίας: Θα περιλαμβάνη οικήματα δια 250 οικογένειας-κήποι, λουτρά, τηλέφωνα κλπ.-πως θα γίνεται η εξόφλησις δια την απόκτησιν της κυριότητας: Ο λόγος του Δημάρχου κ. Μερκούρη-Η χθεσινή τελετή. (1930, 11 Αυγούστου). *Καθημερινή*, σ. 5

9 Βασιλικό διατάγματα της 27.11.1919 «περί μεγίστου επιτρεπόμενου ύψους οικοδομών» (ΦΕΚ 1, τεύχος Α, 03.01.1920) και 24.08.1922 «περί τροποποίησης του από 27.11.1919 δια τας εντός του σχεδίου της πόλεως Αθηνών οικοδομάς εκτελεστικάς του νόμου 858 Β. Διατάγματος» (ΦΕΚ 164, τεύχος Α, 07.09.1922)

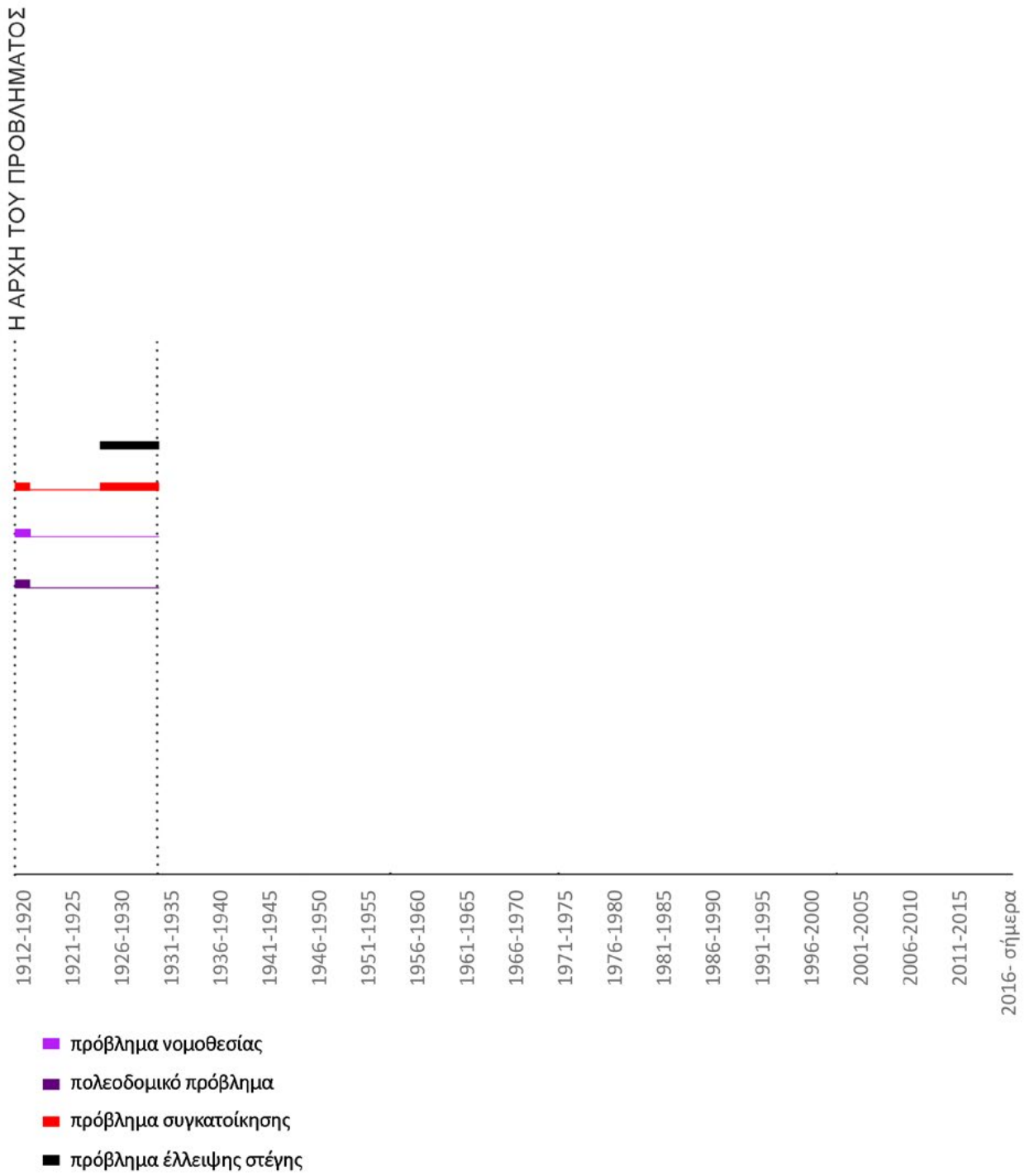
ενεργοποίησης του αστικού εδάφους, επιλύοντας πολεοδομικά και ιδιοκτησιακά ζητήματα, με την πυκνωση του δομημένου περιβάλλοντος, ενώ την ίδια ώρα προγραμματίστηκε ως λύση για την ασφαλή επένδυση χρηματικών κεφαλαίων.

Καθώς ακόμα στήνονται οι κανόνες της πολυώροφης οικοδομής, εμφανίζονται οι πρώτες ενδείξεις ενός προβλήματος συμβίωσης άγνωστων μεταξύ τους ενοίκων υπό την ίδια διεύθυνση. Προβλήματα υπό τη μορφή παραπόνων δείχνουν πως ο ένοικος, προερχόμενος από την ανεξαρτησία της μονοκατοικίας, δεν έχει προλάβει να καταλάβει τον νέο τρόπο συλλογικής κατοίκησης και ενοχλεί ή ενοχλείται από τον γείτονά του. Σε άρθρο της εφημερίδας *Καθημερινή*, το 1928, ένας ένοικος πολυκατοικίας διαμαρτύρεται για τις επανειλημμένες συγκεντρώσεις και εορτασμούς στις όμορες κατοικίες λέγοντας «Τακούνια, λοιπόν, κροτούν άνωθεν κάτωθεν και επί τα πλάγια, από το πρωί ως το βράδυ» και συνεχίζει «Και συλλογίζομαι: Τι μακάριοι άνθρωποι αυτοί οι Έλληνες, οι οποίοι πρόκειται ν' αποκτήσουν ενταύθα συναιτερικώς πολυκατοικίας και να συγκατοικήσουν εις αυτάς!»¹⁰.

Μία ακόμη αρνητική διάθεση προς την πολυκατοικία εντοπίζεται το 1930 στο αφιέρωμα «αθηναϊκοί περίπατοι» της εφημερίδας *Καθημερινή*¹¹, όπου ο αρθρογράφος περιπλανώμενος στην περιοχή της Πλάκας, διέρχεται από το κτίριο του πρώτου πανεπιστημίου και πρώην οικίας του Κλεάνθη, στο οποίο στεγάζονταν τότε είκοσι επτά οικογένειες. Στα μάτια του περιπατητή, ο οποίος υποστηρίζει τη χρήση του κτιρίου ως μουσείου, το σύνολο δίνει την εντύπωση μιας «άθλιας πολυκατοικίας». Το αντικείμενο της πολυκατοικίας, που προτείνεται από τον νόμο του 1929, δεν έχει ακόμα βρεθεί στον τύπο. Εντούτοις, έχει ξεκινήσει η συζήτηση περί πολυκατοικίας και ο προβληματισμός γύρω από το κτίριο της συλλογικής κατοίκησης, τη στιγμή που η πολυκατοικία δεν έχει ακόμα εξελιχθεί και εδραιωθεί στον αστικό χώρο.

10 Μπραν (1928, 18 Δεκεμβρίου). Από ημέρας εις ημέραν πολυκατοικία. *Καθημερινή*, σ. 1

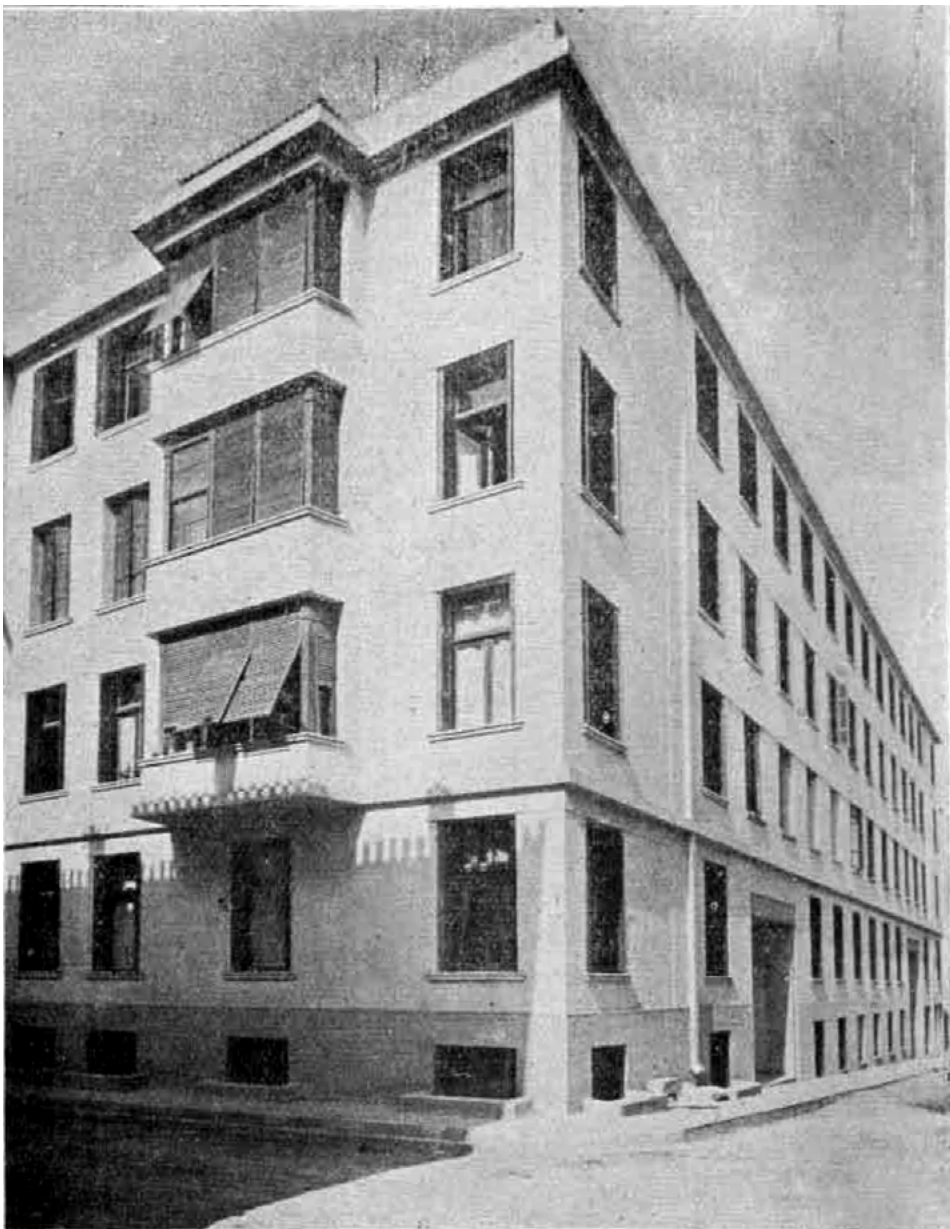
11 Μια επίσκεψη εις το παλαιόν πανεπιστήμιον: Μια γωνία παλαιάς Αθήνας-εις την οικίαν του Κλεάνθους.- Πώς έγινε σήμερον το παλιόν πανεπιστήμιον, τα συγκινητικά εγκαινία κατά το 1837.-Φουστανελλοφόρο, βρακοφόροι και ρασοφόροι ακροαταί.-Η μανία με τα νομικά.: Αντί μουσείου άθλια πολυκατοικία.(1930, 14 Σεπτεμβρίου). *Καθημερινή*, σ. 3



Η Αρχή του προβλήματος

«Είναι γνωστόν, ότι εις όλους τας συγχρόνους μεγαλουπόλεις, έχει ανακύψει το πρόβλημα της στέγης εκ της συρροής πληθυσμού εις αυτάς, [...] Όλοι όσοι ησχολήθησαν με το πρόβλημα τούτο, απέβλεψαν προς την πολυκατοικίαν, ως την μόνην σωτήριαν λύσιν δια την ομαδικήν στέγασιν των κατοίκων»

Μπίρης, Κ. 1932. Η αστική πολυκατοικία. Τεχνικά Χρονικά (1): 563-571



Πολυκατοικία Λογοθετοπούλου, αρχιτέκτων Κυπριανός Μπίρης

Η Αστική Πολυκατοικία

Το πρόβλημα της στέγης και η λύση της αστικής πολυκατοικίας

Το 1932 ο αρχιτέκτονας Κυπριανός Μπίρης συστήνει μέσω των *Τεχνικών Χρονικών* την «αστική πολυκατοικία»¹², κάνοντας μια σύνδεση αναφοράς με το άρθρο του Κριεζή¹³, το οποίο δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Αρχιμήδη* το 1912. Είκοσι χρόνια μετά, ο Μπίρης αναφέρεται στο πρόβλημα της στέγης, ως την επιτακτική ανάγκη μαζικής στέγασης πληθυσμού, η οποία έχει ήδη προκύψει στην Αθήνα λόγω της συρροής προσφυγικού πληθυσμού και της αστυφιλίας, σε αντίθεση με την αναμονή εκδήλωσης του προβλήματος και την ανάγκη πρόωρης διαχείρισής του, η οποία εντοπίζεται στο άρθρο του Κριεζή. Στο άρθρο αναφέρεται ότι «όλοι όσοι ασχολήθηκαν με το πρόβλημα τούτο, απέβλεψαν προς την πολυκατοικία, ως την μόνη σωτήρια λύση για την ομαδική στέγαση των κατοίκων». Ο Μπίρης στο εν λόγω άρθρο ακολουθεί μια μεθοδευμένη πορεία επίλυσης του προβλήματος, παρόμοια με εκείνη την οποία προτείνει ο Paul Zeitz (1999) στο βιβλίο του *The Art and Craft of Problem Solving* ως μέθοδο προσέγγισης της λύσης ενός προβλήματος, συνήθως μαθηματικού. Ο Paul Zeitz προτείνει αρχικά την επόπτευση και κατανόηση του προβλήματος, την έρευνα για τον εντοπισμό της καταλληλότερης λύσης και την οργάνωση της στρατηγικής για την επίλυση του προβλήματος. Στο ερώτημα της συνάφειας του εκάστοτε προβλήματος με ένα παρόμοιο, το οποίο θέτει ο μαθηματικός George Polya στο βιβλίο του *How to Solve it*, ο Μπίρης στρέφει το βλέμμα του στην Ευρώπη όπου ερευνά εναλλακτικές εφαρμοσμένες προσεγγίσεις στο πρόβλημα της στέγης. Παρουσιάζοντας διαφορετικές διατάξεις του κτιριακού όγκου της πολυκατοικίας, αλλά και διαφορετικές διαρρυθμίσεις σε επίπεδο κάτοψης, επιλέγει το παράδειγμα της πολυκατοικίας για τους τροchioδρομικούς υπαλλήλους στο Βερολίνο, του αρχιτέκτονα Kramer ως την καταλληλότερη αρχιτεκτονική λύση στο ζήτημα της μαζικής στέγασης. Ο Μπίρης επιχειρεί μια πλατωνική προσέγγιση του προβλήματος, πιστεύοντας ότι το σύνολο του αντικειμένου υπάρχει ήδη και είναι στην ευχέρεια των ερευνητών να το ανακαλύψουν, παρά να το δημιουργήσουν. Για έναν πλατωνικό, η επίλυση προβλημάτων είναι η τέχνη να εντοπιστεί η λύση που υπάρχει ήδη.

Ο Μπίρης αναφέρει ότι «η μόνη πλέον λύση του προβλήματος της στέγης στην Αθήνα είναι η πολυκατοικία» και παρουσιάζει ένα υλοποιημένο παράδειγμα σχεδιασμένο από τον ίδιο ως την πρώτη συστηματική πολυκατοικία στην Αθήνα, η οποία απέβλεψε στην εξυπηρέτηση της αστικής τάξης. Πρόκειται για την πολυκατοικία Λογοθετοπούλου επί των οδών Ζαΐμη, Κουντουριώτου και Μπουμπουλίνας, όπισθεν του Αρχαιολογικού Μουσείου. Χαρακτηρίζει το εγχείρημα ως επιτυχία και χρησιμοποιεί ως απόδειξη της λύσης την αυξημένη ζήτηση για την ενοικίαση των κατοικιών πριν την αποπεράτωση της οικοδομής.

Στο παραπάνω άρθρο γίνεται μια επιχειρηματολογία υπέρ της πολυκατοικίας έναντι της μονοκατοικίας. Ο αρθρογράφος αναγνωρίζει ότι ανέκαθεν επικρατούσε η ιδέα ότι ο Έλληνας δεν είναι δυνατόν να συγκατοικήσει μαζί με άλλους μέσα σε μια πολυκατοικία, και ότι η ιδεώδης κατοικία γι' αυτόν ήταν η μονοκατοικία, αφού φοβούμενος την αδιακρισία και την έλλειψη σεβασμού προς την ησυχία του εκ μέρους του γείτονα, επιζητεί όσον το δυνατόν την απομόνωση

12 Μπίρης, Κ. (1932). Η αστική πολυκατοικία. *Τεχνικά Χρονικά* (1): 563-571

13 Κριεζής, Ε. Α., ο.π.

«Η εσωτερική αυλή δεν υπάρχει πια. Το χώρισμα ανάμεσα στους ενοίκους έγινε αδιαπέραστο. Όμοιες ή διαφορετικές υπάρξεις κυλούν δίπλα κηρυγμένες στην άγνοια. Ο έρωτας και ο θάνατος συνοικούν χωρίς να γνωρίζονται»

Καρούζου, Σ. (1935). Ακνίσωτοι Οίκοι. Νέα Εστία, 202, σ. 463-468



Μοντέρνα πολυκατοικία στην λεωφ. Αλεξάνδρας

της κατοικίας του. Ο εκμοντερνισμός των παλιών αυτών αντιλήψεων, σε συνδυασμό με την κατηγορία της μονάδας της μονοκατοικίας ως υπαίτιας για την έκταση της πόλης και την δυσχερή πρόσβαση του πολίτη από τον τόπο κατοικίας στον τόπο εργασίας, ενισχύουν την πρόταση του Μπίρη για την αστική πολυκατοικία ως μοναδική λύση για τη στέγαση των κατοίκων της Αθήνας. Το άρθρο αφορά την προώθηση της συλλογικής κατοίκησης σε μια οικοδομή, αλλά είναι διακριτή μια υποβόσκουσα προτίμηση του Έλληνα προς την μονοκατοικία και τον ατομικό τρόπο του οικείν, όπως αυτός υποστηρίχθηκε είκοσι χρόνια νωρίτερα στο άρθρο του Κριεζή.

Η αναντιστοιχία περιέχοντος- περιεχομένου και το πρόβλημα του αρχάριου

Το άρθρο «η αστική πολυκατοικία» μαζί με την παρουσίαση των σχεδίων μιας πολυκατοικίας του αρχιτέκτονα Άγγελου Σιάγα στα *Τεχνικά Χρονικά*¹⁴ το 1933, αποτελούν την υπεράσπιση της πολυκατοικίας τη δεκαετία του '30 στον χώρο του τεχνικού τύπου. Το 1935, τρία χρόνια μετά την πρόσθεση του επιθέτου «αστικής» δίπλα στη λέξη πολυκατοικία και ενώ η ανοικοδόμηση αυτής συνεχίζει με ανοδική πορεία¹⁵, δημοσιεύεται το άρθρο «Ακνίσωτοι Οίκοι» της αρχαιολόγου Σέμνης Καρούζου στην εφημερίδα *Νέα Εστία*¹⁶, το οποίο πραγματεύεται την δυσαρμονία μεταξύ της νεωτερικής μορφής του κτιρίου πολυκατοίκησης και του βίου που εξελίσσεται εντός του. Η Καρούζου μιλώντας για την πολυκατοικία αναφέρει πως «κάτω από τα δημιουργήματα που έγιναν για να κρύβουν τη συγκέντρωση και την πνευματικότητα ή την άδολη χαρά, εδώ στεγάζονται συχνά μορφές ζωής που τους λείπει η ειλικρίνεια». Το άρθρο παρουσιάζει το κοινωνικό ζήτημα της απότομης αλλαγής του τρόπου κατοίκησης στο πέρασμα από τη μονοκατοικία στο διαμέρισμα της πολυκατοικίας, καθώς τα «ομαδικά σπίτια», όπως προσδιορίζονται οι πολυκατοικίες, έκαναν μία τομή στην αστική ζωή, χωρίς προηγούμενο μεταβατικό στάδιο. Περιγράφεται η μεταστροφή του πλαισίου ζωής με τη διατήρηση του ίδιου χρήστη, ο οποίος καλείται να αλλάξει νοοτροπία προκειμένου να ζήσει με μοντέρνο τρόπο, ομαδικά, ενώ συχνά μένει πιο πίσω από τις εξελίξεις μεταφέροντας «ασυλλόγιστα και χωρίς τύψεις όλο το φόρτο της παλιάς ζωής». Η ανάγκη εξωτερίκευσης του ιδιωτικού βίου ενυπάρχει στη νοοτροπία του κατοίκου, και στο άρθρο αναφέρεται πως «το σαλόνι εξακολουθεί να είναι ο σκοπός της ύπαρξής μας», τη στιγμή που το δωμάτιο επισκέψεων και διεξαγωγής εκδηλώσεων χάθηκε στην ανέγερση της πολυκατοικίας. Οι νοοτροπίες και οι πεποιθήσεις για την κατοίκηση παρέμειναν σταθερές παρά την αλλαγή του χώρου. Ο χρήστης αντιμετωπίζει το πρόβλημα του νεωτερικού τρόπου κατοίκησης ως αρχάριος. Ο μαθηματικός Paul Zeitz (1999) προτείνει στους αρχάριους λύτες προβλημάτων να μην βιαστούν να βρουν τη λύση, αλλά να αξιοποιήσουν όσο χρόνο τους χρειάζεται για να οργανώσουν την ιδανικότερη λύση. Στην περίπτωση της Αθήνας με την επιτακτική ανάγκη στέγασης πληθυσμού, προσφυγικού και μη, και με την απότομη εμφάνιση, σύμφωνα με το άρθρο, του κτιρίου της πολυκατοικίας, δεν υπήρξε ο άπλετος χρόνος αφομοίωσης του μοντέρνου κατοικείν, ενώ η υπόσχεση της κεντρικής θέρμανσης και ύδρευσης

14 Σιάγας, Α. (1933). Σχέδιον Πολυκατοικίας. *Τεχνικά Χρονικά*, (30)

15 Πληροφορία η οποία αντλείται από την έρευνα του Μ. Μαρμαρά στα βιβλία καταχωρήσεων του πολεοδομικού γραφείου Αττικοβοιωτίας, δημοσιευμένη το 2012 στο βιβλίο *Για την αρχιτεκτονική και την πολεοδομία της Αθήνας*, είναι πως στο χρονικό διάστημα 1925 έως 1935 εκδόθηκαν 425 οικοδομικές άδειες πολυώροφων κτιρίων στην Αθήνα.

16 Καρούζου, Σ. (1935). Ακνίσωτοι Οίκοι. *Νέα Εστία*, 202, σ. 463-468

ήταν αρκετή για την στροφή προς το διαμέρισμα.

Το πρόβλημα της συνύπαρξης των ενοίκων στο κτίριο της πολυκατοικίας, το οποίο εμφανίστηκε σε προηγούμενο άρθρο, εκφράζεται στους «ακνίσωτους οίκους» ως η απουσία της κοινής ζωής των ενοίκων. Αν μέχρι στιγμής το πρόβλημα ήταν ο θόρυβος¹⁷, η Καρούζου μιλάει για μια σιγή, η οποία επικρατεί στους «ναούς της σοβαρότητας», όπως μετονομάζει την πολυκατοικία. Στη σιγή αναφέρεται και ο Paul Valéry (1923), αναφέροντας πως «περιδιαβάζοντας στην πολιτεία τούτη, ανάμεσα στα κτίρια που τη γεμίζουν, άλλα είναι βουβά, άλλα μιλούνε, και άλλα, τέλος, τα πιο σπάνια τραγουδούν». Η σιγή της πολυκατοικίας θα περιέγραφε εδώ κυριολεκτικά την απουσία των κοινωνικών σχέσεων των ενοίκων, τον περιορισμό των επισκέψεων στο διαμέρισμα και τον ελαττωμένο διάλογο, αλλά και μεταφορικά τη μιμητιστική όψη της πολυκατοικίας, απαλλαγμένη από τον διάκοσμο του παρελθόντος, όπως υπαγόρευσε η μοντέρνα αρχιτεκτονική. Στο άρθρο της Καρούζου αναφέρεται πως «η πρώτη εντύπωση πως στα ομαδικά μοντέρνα σπίτια στεγάζονται άνθρωποι με ελαττωμένη ατομικότητα, όμοιοι αναμεταξύ τους, όπως και τα διαμερίσματα, είναι απατηλή» και γίνεται λόγος για την ανάγκη απομόνωσης στο διαμέρισμα. Η έννοια της γειτονιάς έχει χαθεί, ενώ «η εσωτερική αυλή δεν υπάρχει πια. Το χώρισμα ανάμεσα στους ενοίκους έγινε αδιαπέραστο. Όμοιες ή διαφορετικές υπάρξεις κυλούν δίπλα κρηυγμένες στην άγνοια. Ο έρωτας και ο θάνατος συνοικούν χωρίς να γνωρίζονται». Για την Καρούζου η πολυκατοικία αποτελεί το σύμβολο της μοντέρνας ζωής και το περίβλημα μιας προβληματικής ζωής, λόγω της ανοίκειας νεωτερικότητας και της αμήχανης στάσης απέναντι στο διαμέρισμα. Η απουσία της θορυβώδους ζωής και η εγκατάλειψη της γειτονιάς ως έννοια στα σύγχρονα κτίρια κατοίκησης, περιγράφονται από τη φράση «ακνίσωτοι οίκοι» - σπίτια από όπου δεν βγαίνει καπνός. Όπως περιγράφεται στο άρθρο «ακνίσωτος οίκος είναι η μόνη φράση που σώθηκε από το έργο κάποιου αρχαίου τραγουκίου, ίσως του Αισχύλου: το σπίτι που δεν βγάζει κνίσα, το ρημαδιακό και φτωχό, τ' απομόναχο».

Το πρόβλημα του γυμνού κουτιού και το εγκώμιό του

Η σιγή, η οποία αποδίδεται ως αρνητικό χαρακτηριστικό της πολυκατοικίας στο άρθρο της Καρούζου, είναι ένα αγαθό, το οποίο επιζητείται την ίδια εποχή σε άλλες περιπτώσεις. Άρθρο της εφημερίδας *Καθημερινή* του 1935 αναφέρει: «ήτο ήσυχος και ευτυχής η συνοικία, όταν αιφνιδίως ενέσκηψεν η θεομηνία δια να της καταστρέψει την ησυχίαν και την ευτυχίαν»¹⁸. Ο θόρυβος έφτασε στη συνοικία μέσα σε ένα «κουτί τετράγωνο», εννοώντας το ραδιόφωνο νέου τύπου με λυχνίες και φαίνεται να προκάλεσε πρωτοφανή όγληση, καθώς συστάθηκε πενταμελής επιτροπή γειτόνων προκειμένου να παραπονεθεί στον κάτοχο του «οχληρού μηχανήματος». Το ενοχλητικό κουτί διαλύθηκε από ατυχή πτώση λίγες μέρες αργότερα και βρέθηκε μια εύκολη λύση στο πρόβλημα. Η λέξη κουτί παίρνει μια αρνητική διάσταση ως χαρακτηρισμός ενός αντικειμένου. Ως κουτιά αναφέρονται συχνά και οι πολυκατοικίες στην αρθρογραφία της εποχής, όπως αναφέρει ο δικηγόρος και πολιτικός Ηλίας Ηλιού, το 1937, ο οποίος επιχειρεί να καταλάβει και να αντικρούσει

17 Βλ. παραπάνω Μπραν (1928, 18 Δεκεμβρίου).

18 (1935, 25 Απριλίου). Τα κακά του πολιτισμού. *Καθημερινή*. Φράση του άρθρου: «Πάει η ησυχία μας...»

τον εν λόγω χαρακτηρισμό¹⁹, γράφοντας το κείμενο «Κουτίων Εγκώμιο»²⁰. Αφού το πολυώροφο μοντέρνο κτίριο διαφέρει κυρίως ως προς το ύψος από την προγενέστερη διώροφη οικοδομή, όσον αφορά τη γεωμετρία του, ο όρος «κουτί» δεν αναφέρεται στα γεωμετρικά χαρακτηριστικά της αστικής πολυκατοικίας, αλλά στη ρασιοναλιστική μορφή της, η οποία είναι απαλλαγμένη από κάθε προγενέστερο νεοκλασικό διάκοσμο, περιγράφοντας τα «σπίτια απογυμνωμένα από κάθε εξωτερικό πάθος», όπως αναφέρεται και στο προηγούμενο άρθρο «ακνίσωτοι οίκοι» της Σέμνης Καρούζου. Ο Ηλίας Ηλιού αναφέρει ότι οι μοντέρνες πολυκατοικίες έχουν μορφολογική επεξεργασία με τις βεράντες και τα ανοίγματα και «ίσως είναι λιγότερο κουτιά παρά οι πολλές ολότελα κυβικές οικοδομές άλλων ρυθμών». Το κουτί δεν ακριβολογεί ως προς τη μορφή της μοντέρνας πολυκατοικίας και τα οικοδομημένα κουτιά περιγράφουν ένα κλειστό μινιμαλιστικό περίβλημα με άγνωστο περιεχόμενο.

Ο Ηλίας Ηλιού κάνει λόγο για τη χρησιμότητα του κουτιού για την τακτοποίηση και τη μεταφορά αντικειμένων, ενώ αναφέρεται στη λαϊκή έκφραση «μου έρχεται κουτί», η οποία περιγράφει μια πετυχημένη ενέργεια. Το κουτί ως δοχείο είναι άμεσα συνδεδεμένο με το περιεχόμενο και αντιστρόφως το περιεχόμενο εξαρτάται από το κουτί. Έναυσμα για την περεταίρω εξέταση της πολυκατοικίας αποτελεί για τον Ηλία Ηλιού η αντίφαση που παρατηρείται μεταξύ της κατακραυγής του κτιρίου από τους ρεπόρτερ και τους χρονογράφους της εποχής και της αποδοχής του από τους ιδιοκτήτες και τους αρχιτέκτονες. Η πολυκατοικία, όπως παρουσιάζεται στο συγκεκριμένο κείμενο, είναι το επακόλουθο της σύγχρονης ζωής, αλλά η επίδραση της γοητείας του παρελθόντος στο παρόν προκαλεί την αποστροφή της σύγχρονης αρχιτεκτονικής. Ο Δημήτρης Φιλιππίδης αρκετά χρόνια αργότερα αναφέρει πως «το παρελθόν στην Ελλάδα επιδρά πάνω μας σαν μαγνήτης»²¹. Ο Ηλίας Ηλιού γράφει: «Αν είχαμε ζωή, θα βλέπαμε πόσο ωραίο θα φαίνεται το σημερινό μοντέρνο, σαν παλιώσει και ξεπεραστεί, και πόσο άσχημα στους συγχρόνους τους τα δημιουργήματα της τεχνικής του 1937 ή του 2037». Δεν είναι η εξελιγμένη τέχνη της οικοδομής και το νέου υλικό του τσιμέντου που φέρνουν την κατακραυγή, αλλά η μορφολογική της έκφραση στον τύπο της πολυκατοικίας²². Το κείμενο καταλήγει: «Είμαι με το μέρος της μοντέρνας πολυκατοικίας. Είμαι με τα κουτιά. Τα κουτιά είναι οι Παρθενώνες κι' οι cathédrales του 20^{ου} αιώνα».

Το πρόβλημα του οικοδομικού οργανισμού

Την ίδια ώρα, ο αρχιτέκτονας Κακιούζης²³ παρατηρεί έναν οικοδομικό οργανισμό στην Αθήνα, με πρωταγωνιστή την πολυκατοικία, ο οποίος είναι θεμιτός για την συμπύκνωση της πόλης στο κέντρο και τον περιορισμό της εξαπλωμένης έκτασής της. Αναφέρει πως οι Αθηναίοι εξαπλώθηκαν σαν παλίρροια, ενώ τώρα υψώνονται στα κέντρα λαμβάνοντας μορφή. Ταυτόχρονα απαντά σε εκείνους που αποδοκιμάζουν τα ψηλά κτίρια πως «η αισθητική εμφάνιση των οικοδομών μιας πόλης, εκφράζει τον πολιτισμό και τις καλλιτεχνικές τάσεις των κατοίκων της». Η εξωτερική

19 Ο ίδιος αναφέρει: «Ποτέ δεν μπόρεσα ν' αποδεχτώ τις καθιερωμένες αλήθειες, αν πρωτίτερα δεν τις υποβάλω σε εξέταση και δεν πεισθώ.»

20 Ηλιού, Η. (2005). *Κριτικά κείμενα για την τέχνη 1925-1937*.

21 Φιλιππίδης, Δ. στο Συλλογικό. (2006). *Do.co.mo.mo.: πού είναι το μοντέρνο*, σ. 21

22 Ο Ηλίας Ηλιού σχολιάζει: «Και γω που νόμιζα πως δεν μπορούσε να δεχτούνε το ένα χωρίς το άλλο!»

23 Κακιούζης, Κ. (1937, 1 Οκτωβρίου). Ο οικοδομικός οργανισμός. *Καθημερινή*, σ. 1

εμφάνιση -το κουτί- είναι κυρίως θέλημα μειωμένης δαπάνης από πλευράς του ιδιοκτήτη, αλλά και επιλογής του κατάλληλου επαγγελματία στο χώρο της οικοδομής, παρά ιδεολογική έκφραση του μοντέρνου κινήματος, όπως αναφέρθηκε παραπάνω. Λίγες μέρες αργότερα, ο Κακιούζης επαναδιατυπώνει τις σκέψεις του περί οικοδομικού οργανισμού σε δεύτερο άρθρο²⁴, καθώς παρατηρεί μια γενική τάση για ανοικοδόμηση στην Αθήνα, η οποία δεν περιορίζεται μόνο στην ανέγερση πολυκατοικιών. Τα τελευταία εννιά χρόνια μέχρι το 1937, όταν δημοσιεύτηκε το άρθρο, το ποσοστό ανέγερσης πολυώροφων οικοδομών αυξήθηκε κατά δύομιση φορές, φτάνοντας το 31% της συνολικής ανοικοδόμησης στην Αθήνα, χωρίς να αποτελεί όμως την πλειοψηφία της οικοδομικής δραστηριότητας.

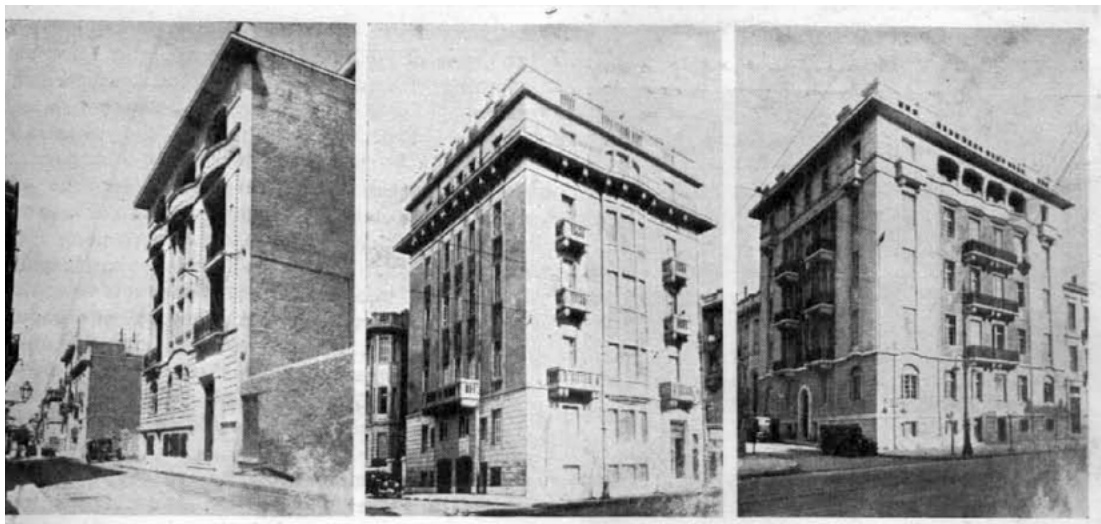
Ένα χρόνο αργότερα, το 1938, στο άρθρο «Αι πολυκατοικίαι» της εφημερίδας *Καθημερινή*²⁵, το ζήτημα του οικοδομικού οργανισμού επανέρχεται στην αρθρογραφία, χάρη μιας συζήτησης για την επιβολή ειδικής φορολογίας επί των πολυκατοικιών και τη λήψη μέτρων για τον περιορισμό του ύψους των οικοδομών. Η ρύθμιση των υψών των κτιρίων της Αθήνας ξεκίνησε με τον οικοδομικό κανονισμό του 1929 και θεσμοθετήθηκε αναλυτικότερα μεσοπολεμικά με την έκδοση του διατάγματος 14.5.1934 «περί ύψους οικοδομών Αθηνών και Περιχώρων». Εντούτοις, το άρθρο αποδίδει την αφορμή της ιδέας περί φορολόγησης της πολυκατοικίας σε παραβάσεις των οικοδομικών κανονισμών. Ο αρθρογράφος δεν αντιμετωπίζει την πολυκατοικία ως αυθύπαρκτο αντικείμενο, αλλά ως φαινόμενο, το οποίο παρασύρει την οικονομία της συνολικής οικοδόμησης της χώρας, τόσο σε επίπεδο αξιών των οικοπέδων, ενοικιαστηρίων μονοκατοικιών και διαμερισμάτων, όσο και απασχόλησης των εργατών στις οικοδομές. Δεδομένου ότι η φορολόγηση της πολυκατοικίας και του διαμερίσματος ως είδη πολυτελείας θα επιβαρύνει τα ενοικιαστήρια, αλλά και το διατιθέμενο κεφάλαιο προς επένδυση, τίθεται το ερώτημα αν υπάρχει άλλος τρόπος περιορισμού της πληθωρικής ανέγερσης πολυκατοικιών και ο αρθρογράφος απαντά «δεν υπάρχει καμία λύση». Χωρίς να υποστηρίζεται η λύση της υπερφορολόγησης, προτείνεται η αποστασιοποίηση από το πρόβλημα και η οργάνωση ενός προγράμματος περιορισμού της ανοικοδόμησης, το οποίο θα έχει «ευρεία προοπτική, την οποία δεν θα εμποδίζει ο αντικαισθητικός όγκος της γειτονικής πολυκατοικίας», όπως αναφέρεται στο άρθρο. Το συγκεκριμένο άρθρο τείνει προς την απόδειξη της ακατάλληλης μεθόδου ως λύση του προβλήματος και προτείνει την επιστροφή στην αρχή της γραμμικής διαδικασίας λύσης ενός προβλήματος, σύμφωνα με τον Paul Zeitz (1999) -εννοώντας το τρίπτυχο επόπτευση -έρευνα -στρατηγική- και στο ξαναδιάβασμα του προβλήματος. Τα τρία τελευταία άρθρα κοιτούν προς την πόλη του μέλλοντος και δεν κατηγορούν το αντικείμενο της πολυκατοικίας για το αναδυόμενο ζήτημα του οικοδομικού οργανισμού, αλλά αποτελούν σημάνσεις ενός επικείμενου προβλήματος πυκνής αστικής δόμησης, το οποίο ρυθμίζεται από τον προγραμματισμό της πολυκατοικίας. Ο τύπος της πολυκατοικίας έχει αναγνωρισθεί, στα τέλη της δεκαετίας του '30, ως καθοριστικός παράγοντας για την εξέλιξη της πόλης στο μέλλον.

24 Κακιούζης, Κ. (1937, 24 Οκτωβρίου). Αι Αθηναϊκαί Οικοδομαί και το σχέδιον της πόλεως. *Καθημερινή*, σ. 1

25 Αι πολυκατοικίαι. (1938, 27 Νοεμβρίου). *Καθημερινή*, σ. 1

Το πρόβλημα της εμφάνισης

Η προσπάθεια για την αφομοίωση του μοντέρνου κουτιού συνεχίζεται μέχρι το τέλος της δεκαετίας του '30. Το 1940, ο Κώστας Κιτσίκης στο άρθρο «Αι τάσεις της σύγχρονου αρχιτεκτονικής», δημοσιευμένο στα *Τεχνικά Χρονικά*, εντοπίζει την αιτία της αισθητικής κακοδαιμονίας της Αθήνας στην πρόσοψη του αντικειμένου της πολυκατοικίας, κυρίως λόγω των προβαλλόμενων προς το δρόμο κλειστών εξωστών, τα ονομαζόμενα «έρκερ». Η θεσμοθετημένη μείωση των έρκερ στα 40 εκατοστά με το διάταγμα της 15.11.1937 «περί τροποποιήσεως διατάξεων του Γενικού Οικοδομικού Κανονισμού», αποτελεί για τον Κιτσίκη σημαντικό παράγοντα για την βελτίωση της εικόνας της πόλης. Το θέμα του αρχάριου λύτη, ο οποίος βιάστηκε να λύσει το πρόβλημα και οδηγήθηκε σε λανθασμένη απάντηση, εντοπίζεται και στο συγκεκριμένο άρθρο. Στο κείμενο της Καρούζου «Ακνίσωτοι Οίκοι» το ζήτημα του αρχάριου λύτη αναπτύσσεται μεταξύ του χρήστη και της νέας κατοικίας, ενώ στο εν λόγω άρθρο μεταξύ του δημιουργού και του νέου κτιρίου. Σύμφωνα με τον Κιτσίκη, η ενέργεια της διευθέτησης του προβλήματος της στέγης, εκδηλωμένο το 1920, απορροφήθηκε από την εσωτερική οργάνωση της πολυκατοικίας και αμελήθηκε η εξωτερική της εμφάνιση. Για τον Κιτσίκη η πολυκατοικία της περιόδου έγκειται σε ένα πρόβλημα εικόνας, ενώ δεν προτείνει την κατάργηση της πολυκατοικίας για αισθητικούς λόγους, αλλά την βελτίωση της εξωτερικής εμφάνισης, η οποία εξαρτάται περισσότερο από την ρασιοναλιστική διαμόρφωση της όψης με βάση την ορθολογικά διαρρυθμισμένη κάτοψη, παρά από κάποια καινοτομία. Οι φωτογραφίες των πολυκατοικιών, οι οποίες είναι σχεδιασμένες από τον ίδιο τον αρθρογράφο, συνοδεύουν υποστηρίχτηκα τα γραφόμενα. Η εικόνα χρησιμοποιείται ως απόδειξη ύπαρξης μιας «καλύτερης» λύσης στο αισθητικό πρόβλημα της πολυκατοικίας. Ο Κιτσίκης αναγνωρίζει την



Πολυκατοικίες, αρχιτέκτων Κ. Κιτσίκης

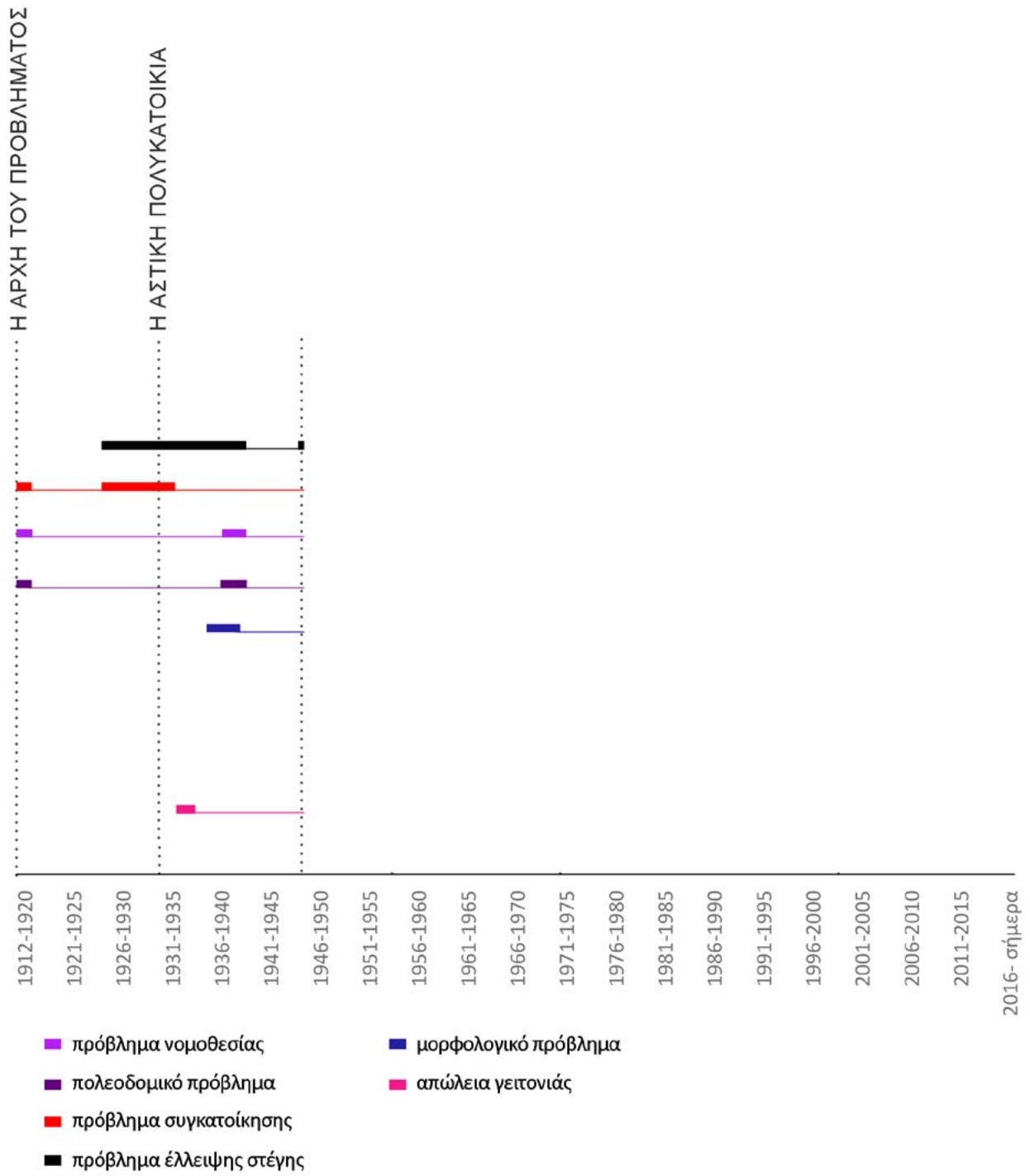
πολυκατοικία ως άχαρο αρχιτεκτονικό θέμα, αλλά επιβεβλημένο από άποψη σκοπιμότητας, ενώ ενθαρρύνει τη διάδοσή της, υποστηρίζοντας μεταπολεμικά ότι «ύστερα από τις αρχαιότητες, το μόνο που έχουμε να δείξουμε στους ξένους μας είναι η πολυκατοικία»²⁶.

Το ζήτημα της εξωτερικής διαμόρφωσης της πολυκατοικίας αναφέρεται ήδη από το 1912 στο άρθρο του Κριεζή «Επί του προβλήματος της πολυκατοικίας»²⁷, ο οποίος γράφει: «από την εξωτερική όψη της πολυκατοικίας απαιτεί ο ενοικιαστής εντύπωση μεγάρου ή ανακτόρου με κίονας διήκοντες εις ύψος δύο και πλέον πατωμάτων με επικεκολλημένα ανάγλυφα και κοσμήματα αδιάφορο αν είναι κατασκευασμένα εκ γύψου ή αναλόγου υλικού, αρκεί να είναι χρωματισμένα κατ' απομίμηση μαρμάρου». Σε αυτό τον τύπο πρώιμης πολυκατοικίας με τις ξεχωριστές εισόδους για κάθε κατοικία, μέλημα των ενοίκων ήταν η φροντίδα της κοινής όψης ως προβολής της κοινωνικής τάξης τους στην πόλη. Ο Μαρμαράς (1991) αναφέρεται στην αλληλεπίδραση της κοινωνικής διαστρωμάτωσης των ενοίκων των αστικών πολυκατοικιών και της εξωτερικής διαμόρφωσης των κτιρίων. Σύμφωνα με τον Μαρμαρά η επιδερμίδα της μεσοπολεμικής πολυκατοικίας είναι ένα πολύπλοκο ζήτημα εξαρτώμενο από την κτιριοδομική νομοθεσία, το θεσμικό πλαίσιο του ιδιοκτησιακού καθεστώτος και από την κοινωνικοοικονομική σύνθεση των ενοίκων της. Στα πρώτα χρόνια ανέγερσης του κτιριακού τύπου, από το 1919 έως το 1931, στην πολυκατοικία κατοικούν άτομα ανώτερης κοινωνικοοικονομικής προέλευσης και οι προσόψεις ακολουθούν τα πρότυπα του εκλεκτικισμού, συνεχίζοντας την προγενέστερη τάση για διακόσμηση, όπως αναφέρει πρωτύτερα ο Κριεζής. Μετά το 1932, με την είσοδο των μεσαίων στρωμάτων στις αστικές πολυκατοικίες παρατηρείται η παράλληλη προώθηση των μοντερνιστικών τάσεων στην εξωτερική διαμόρφωση των κτιρίων, το οποίο συνδέεται με την οικονομικότερη κατασκευή της μοντέρνας μορφολογίας χωρίς τον εκλεκτικιστικό διάκοσμο, αλλά και με την υιοθέτηση των αρχών της μοντέρνας αρχιτεκτονικής, που αναπτύσσεται τότε στην Ευρώπη, από τους νέους αρχιτέκτονες. Ο Μαρμαράς αναφέρει πως στην περίοδο 1932 έως 1941, το 70% των αστικών πολυκατοικιών στην Αθήνα ακολούθησαν μοντερνιστικές μορφολογικές εκφράσεις, ενώ μετά το 1936 παρατηρούνται μορφολογικές παλινδρομήσεις με μία επάνοδο των εκλεκτικιστικών μορφολογιών, με τον Δ. Φιλιππίδη (1984) να επισημαίνει ότι η εδραίωση του μεταξικού καθεστώτος αποδυνάμωσε τον τοπικό μοντερνισμό.

Μετά τον πρώιμο τύπο πολυκατοίκησης με τις ανεξάρτητες εισόδους και τα ανεξάρτητα κλιμακοστάσια για κάθε διαμέρισμα, ο οποίος παρουσιάστηκε στο άρθρο του Κριεζή, εντοπίζεται μεσοπολεμικά η αρχή της διαδικασίας παραγωγής του πολυώροφου τύπου κατοικιών, η οποία στηρίζεται στην ιδιωτική πρωτοβουλία και την επένδυση χρηματικού κεφαλαίου σε ακίνητη περιουσία και απευθύνεται στα ανώτερα και μεσαία κοινωνικοοικονομικά στρώματα. Η ανοικοδόμηση αστικών πολυκατοικιών παρουσίασε κάμψη στο τέλος της δεκαετίας του '30, λόγω της διεθνούς πολεμικής κατάστασης, ενώ ο Μαρμαράς (1991) υποστηρίζει πως «ο κτιριακός τύπος της αστικής πολυκατοικίας αποτελεί αυτοτελές οικιστικό γεγονός της μεσοπολεμικής Αθήνας». Η μεταπολεμική αναδιαμόρφωση των κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών συνθηκών, εντάσσει και τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα στην παραγωγή και στην κατοίκηση του κτιρίου της πολυκατοικίας, επαναδιατυπώνοντας το με νέους όρους.

26 αναφορά στο Φιλιππίδη, Δ. (1978). Πολυκατοικία και σύγχρονη ζωή. *Αρχιτεκτονικά Θέματα* (12): 103-107, υποσημείωση 12: Χρονογράφημα Π. Παλαιολόγου, Το Βήμα, 6.2.1954. Αναδημοσιευμένο στο *50 ετών δράσις του Κ. Κιτσίκη*, σ.84

27 Κριεζής, Ε. Α., ο.π.



Η περίοδος της ανασυγκρότησης

Τη δεκαετία του '40 η πολυκατοικία συναντάται λίγες φορές στον γραπτό λόγο, σε συνάρτηση με την κάμψη του ποσοστού της ανοικοδόμησής της, λόγω της εμπόλεμης κατάστασης που επικρατεί στην χώρα. Μεταξύ 1947 και 1949 οι Ευρωπαϊκές χώρες της δύσης χρησιμοποιούν τη βοήθεια του σχεδίου Μάρσαλ για να ανασυγκροτήσουν τη βιομηχανία τους και το παραγωγικό τους δυναμικό, οδεύοντας προς την ανοικοδόμηση των πόλεων μετά τον πόλεμο με τη σκέψη μιας κοινωνικής πρόνοιας (Βαΐου, Μαντουβάλου, Μαυρίδου, 2000). Στην Ελλάδα, λόγω του εμφυλίου πολέμου, η περίοδος της ανασυγκρότησης μετατίθεται χρονικά. Η αμερικανική χρηματική υποστήριξη του σχεδίου Μάρσαλ στη διετία 1947-49 αναλώθηκε από τις κυβερνητικές δυνάμεις για τον εμφύλιο πόλεμο και την επιβίωση του πληθυσμού, ενώ όταν σταματά η αμερικανική βοήθεια, το 1949, η ανασυγκρότηση ξεκινά χωρίς διαθέσιμα κεφάλαια σε μια διχασμένη κοινωνία. Ο πληθυσμός τότε βρίσκεται σε μια προσπάθεια επιβίωσης αναζητώντας τροφή, εργασία και στέγη, καθώς πλήθη από την επαρχία μετακομίζουν στην Αθήνα, αυξάνοντας το πρόβλημα της στέγης στην πρωτεύουσα, ενώ το 1945 επιβάλλεται το ενοικιοστάσιο.

Σε άρθρο των *Τεχνικών Χρονικών* του 1947, ο μηχανικός Θ. Μιχαλόπουλος²⁸, στα πλαίσια της πρότασης για την διαμόρφωση της περιοχής γύρω από τη λεωφόρο Βασιλέως Κωνσταντίνου, παρουσιάζει ένα σύμπλεγμα πολυκατοικιών, ανεξάρτητα διατεταγμένων στο χώρο. Οι προτεινόμενοι όγκοι πολυκατοικιών, με την εκμετάλλευση όλων των σύγχρονων τεχνικών μέσων, παρέχουν καλές συνθήκες διαβίωσης στους ενοίκους, ώστε, όπως αναφέρει ο αρθρογράφος «θα κρατήσουν τον κόσμο περισσότερο εις τα σπίτια του και θα τον αποτρέψουν από του να συχνάζει και πολιτικολογεί εις τα καφενεία της πλατείας Συντάγματος. Τούτο θα αποβεί εις όφελος της οικογενειακής ζωής και της συσφίξεως των οικογενειακών δεσμών, οι οποίοι τόσο πολύ εχλαρώθησαν κατά τα τελευταία έτη, εις βάρος του ήθους και της ανατροφής των νέων γενεών». Η πολυκατοικία χρησιμοποιείται ως μέσο για ένα πολιτικό σχόλιο, σε μια λογική πως μια καλή κατοικία θα αποτρέψει την ενασχόληση του ευχαριστημένου ενοίκου με τις πολιτικές εξελίξεις της εποχής. Η λογική αυτή ακολουθεί τις πρακτικές που ακολουθούνται την ίδια περίοδο στη δύση, οι οποίες, όμως, απευθύνονται στα χαμηλά εισοδηματικά στρώματα και στοχεύουν στην κοινωνική τους ενσωμάτωση και στην απώθηση του κομμουνιστικού κινδύνου (Βαΐου, Μαντουβάλου, Μαυρίδου, 2000). Η θέσπιση του νόμου περί οριζοντίου ιδιοκτησίας εκφρασμένη στο κτίριο της πολυκατοικίας, είναι η βάση της πολιτικής πεποίθησης του Κώστα Κοτζιά²⁹ εκφρασμένη σε άρθρο της εφημερίδας *Καθημερινή* του 1951, με τις φράσεις «Αυτή η κατάτμηση και η συγκέντρωση πολλών υπό την αυτήν στέγη είναι ένα κοινωνικό λειτούργημα. Είναι ιδιότυπος συνεταιρισμός μικροϊδιοκτητών ή μεσαιοϊδιοκτητών. Είναι συγχρόνως θώραξ ή έστω ενίσχυσις του θώρακος αντιστάσεως έναντι του κομμουνισμού δια της αποκτήσεως υπό πολλών ακινήτου ιδιοκτησίας».

28 Μιχαλόπουλος, Θ. (1947). Μια πρότασις δια την πολεοδομική διαμόρφωση της περί την λεωφόρον Βασ. Κωνσταντίνου περιοχής. *Τεχνικά Χρονικά* (273-274): 113-116

29 Κοτζιάς, Κ. (1951, 20 Φεβρουαρίου). Η κοινωνική και οικονομική άποψις του μέτρου περί απαγορεύσεως των οικοδομήσεων. *Καθημερινή*, σ. 1

Η πολυκατοικία ως η καταστροφή της ζωής και ο φόβος της απαγόρευσης της ανοικοδόμησής της

Η αντίληψη πως η κατοικία συνδέεται με την καθημερινή δραστηριότητα του ενοίκου, εκφράζεται εντονότερα στο άρθρο «Πολυκατοικίες»³⁰ της εφημερίδας *Καθημερινή*, το 1948. Πρόκειται για έναν διάλογο μεταξύ ενός ενοίκου μοντέρνας πολυκατοικίας και ενός περαστικού σε μια τυχαία μεταξύ τους συνάντηση. Ο πρώτος ξεκινά τον διάλογο με τα λόγια: «Σε όλα φταίνε οι πολυκατοικίες! Σε όλα. Στα διαζύγια, στους καυγάδες, στην ασυνενοησία, στις νευρασθένειες, στα έλκη του στομάχου, στην γκρίνια» και συνεχίζει «Η πολυκατοικία θα καταστρέψει τη ζωή μας». Όπως υποστηρίζει και η Άννα Βρυχεία (2003) στο βιβλίο της *Κατοίκηση και Κατοικία*, τα προβλήματα της κατοικίας δεν μπορούν να αποσπαστούν από οικονομικά, τεχνολογικά και κοινωνικά δεδομένα, που αφορούν μετασχηματισμούς των οικογενειακών σχέσεων, της εργασίας, της διασκέδασης ή των ατομικών επιθυμιών. Είναι το πρώτο άρθρο στα πλαίσια της συγκεκριμένης εργασίας, το οποίο περιγράφει την κατοίκηση στην πολυκατοικία από την πλευρά του χρήστη, κατηγορώντας το κτίριο για όλα τα δεινά της ζωής του. Μετά από μια σειρά παραπόνων, ο ένοικος παραιτείται στον σύγχρονο τρόπο συλλογικής κατοίκησης, αλλά αρνείται την ονομασία του διαμερίσματός του ως σπιτιού. Συγκεκριμένα αναφέρει: «Δεν σου λέω να μην κάθεται [...] σε πολυκατοικία. Αλλά να μην υπερηφανεύεσαι για αυτή την κατάντια. Να μη νομίζεις ότι ζεις σε σπίτι».

Το πρόβλημα επανέρχεται στο ζήτημα του κουτιού, το οποίο χρησιμοποιείται και σε αυτό το άρθρο ως χαρακτηρισμός της πολυκατοικίας, αλλά εδώ προσδιορίζεται και η υλικότητά του, καθώς περιγράφεται ένα κουτί με χαρτονένιους τοίχους. Η υλικότητα του χαρτονιού ως πλαίσιο της κατοικίας έχει πολλαπλές ερμηνείες. Ο χαρτονένιος τοίχος έρχεται σε αντιπαράθεση με τους προγενέστερους πέτρινους τοίχους της μονοκατοικίας, ενώ την ίδια ώρα υπονοεί μια πρόχειρη και γρήγορη κατασκευή, όπως μία μακέτα. Το χάρτινο κουτί παραπέμπει σε μια συσκευασία αντικειμένων, η οποία σχεδιάζεται συναρτήσει του περιεχομένου ώστε αυτό να ταιριάζει στο περίβλημα, ενώ στην περίπτωση της πολυκατοικίας συμβαίνει η αντίστροφη διαδικασία του πρωτότερου γεμίσματος του κουτιού με τους ανθρώπους και τα αντικείμενά τους, με το ίδιο αποτέλεσμα της σφήνωσης του περιεχομένου στο περιέχον. Η κατοικία αντιμετωπίζεται ως το κουτί της καθημερινής ζωής, επιχείρημα το οποίο χρησιμοποιεί ο Ηλίας Ηλιού στο κείμενο «Κουτίων Εγκώμιο» ως τον ρεαλιστικό ορισμό του σπιτιού. Ο υποτιθέμενος ομιλών του άρθρου αναρωτιέται «Μπορεί ο άνθρωπος να ζει μέσα σ' ένα συρτάρι; Μπορεί μια οικογένεια να στριμώχνεται σε μια φέτα σπίτι και να είναι ευτυχής;». Το χαρτόνι ως περίβλημα της κατοικίας, υπονοεί τον λεπτό τοίχο χωρίς ηχομόνωση και την όχληση από εξωγενείς παράγοντες, όπως τα προβλήματα που αντιμετωπίζει ο ένοικος στον συγκεκριμένο διάλογο με τους «από πάνω» και τους «από κάτω». Στο παραπάνω άρθρο, η πολυκατοικία κρίνεται με βάση τη νοσταλγική επιθυμία επιστροφής στον παλαιότερο τρόπο ζωής και την μονοκατοικία. Κατά τη μετακόμιση στο διαμέρισμα ο ένοικος χάνει την ανεξαρτησία της κατοίκησης του και γίνεται θύμα της συλλογικής ζωής και «δούλος ενός θυρωρού», όπως αναφέρεται, καθώς από αυτόν εξαρτώνται οι ανέσεις που υποσχέθηκε η κατοίκηση της πολυκατοικίας, όπως οι ώρες λειτουργίας της θέρμανσης και του ζεστού νερού. Καθώς η ρύθμιση της κατοίκησης φαίνεται ανεξάρτητη από τον κάτοικο, το σπίτι μετονομάζεται σε «άψυχο διαμέρισμα ξενοδοχείου» και σε «κελί». Τα ζητήματα που απορρέουν από το άρθρο αφορούν κυρίως προβλήματα συγκατοίκησης και στενότητας χώρου, τα οποία φαίνονται ικανά να επηρεάσουν την ατομική διάθεση και τις ενδοοικογενειακές σχέσεις.

30 Πολυκατοικίες.(1948, 20 Νοεμβρίου). *Καθημερινή*, σ. 1

ΛΑΧΕΙΟΝ ΣΥΝΤΑΚΤΩΝ

ΚΛΗΡΩΣΙΣ 30 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ
ΑΙΘΟΥΣΙΑ "ΠΑΡΝΑΣΣΙΟΥ" - ΩΡΑ 4 Μ.Μ.

Τελικόν Πρόγραμμα Κληρώσεως

10 ΣΠΙΤΙΑ ΕΚ ΤΩΝ ΟΠΟΙΩΝ
ΤΟ ΠΡΩΤΟΝ ΜΙΑ

ΟΛΟΚΛΗΡΟΣ ΠΟΛΥΚΑΤΟΙΚΙΑ αξίας Δρ. 2.666.000.000

ΜΕΤΡΗΤΑ εις 3.606 τυχερούς » 440.400.000

Κατανομή κερδών αναλυτικῶς

1ος ΛΑΧΝΟΣ: ΟΛΟΚΛΗΡΟΣ Η ΠΟΛΥΚΑΤΟΙΚΙΑ επί τῆς γωνίας τῶν ὁδῶν Πιπίνου-Καλό-
μνου. Ὅροφοι 5. Διαμερίσματα 9. Βοηθητικοὶ χώροι εἰς Ἡμιπόγειον 3. Βεράντες, ἐξῆστα,
Ἰασηνέρι, Καλοριφέρ, Λουτρό κ.λ.π. Ἐλευθέρου, κενουργίης καὶ ἀφορολόγητος

ΑΞΙΑΣ ΔΡΑΧΜΩΝ 1.260.000.000

Λαχείο Συντακτῶν, Καθημερινή, 7.12.1948



Πολυκατοικία ἐπὶ τὶς οδοὺς Πλουτάρχου καὶ Βασ.
Σοφίας, Τεχνικὸ γραφεῖο Νικ. Τσαντίλη, Πολιτικὸς
Μηχανικὸς ΕΜΠ

Το πρόβλημα της ένταξης της νεόδμητης πολυκατοικίας στον ιστό της πόλης, ως μεγαλύτερος όγκος από το μέγεθος της μονοκατοικίας, εντοπίζεται σε άρθρο του 1949 της εφημερίδας *Καθημερινή*, στο οποίο αναφέρεται πως «άλλο ένα τετράγωνο θηρίο από μπετόν-αρμέ, άλλη μια πολυκατοικία μαμούθ επρόκειτο να ανεγερθεί»³¹. Στο ίδιο άρθρο εμφανίζεται συγκεντρωμένο το ανθρώπινο δυναμικό της παραγωγής της πολυκατοικίας με τον ιδιοκτήτη του οικοπέδου και τους μελλοντικούς αγοραστές, μεσίτες, δικηγόρους, εργολάβους, μηχανικούς και αρχιτέκτονες, οι οποίοι στο άδειο ακόμη οικόπεδο στήνουν τους κανόνες συμβίωσης στο μελλοντικό κτίριο και τα δικαιώματα των μελλοντικών κατοίκων. Ο κανονισμός της πολυκατοικίας φαίνεται ως υποθετικό σενάριο κατοίκησης, σε μια προσπάθεια πρόληψης τυχόν προβλημάτων και παρεξηγήσεων μεταξύ των ενοίκων. Η απορία του αρθρογράφου γεννιέται από την αναφορά των μετρημένων κατοικίδιων ανά ιδιοκτησία στον κανονισμό³². Εντούτοις, η συμβολαιογραφική πράξη του κανονισμού της πολυκατοικίας οφείλει να προλάβει κάθε όχληση που μπορεί να προβλεφθεί, ώστε να αποτελεί αναφορά για κάθε δυσαρεστημένο ένοικο.

Την ίδια περίοδο κατά την οποία εντοπίζονται οι έντυποι προβληματισμοί για την ομαδική κατοίκηση υπό την ίδια διεύθυνση, εμφανίζεται η πολυκατοικία στα λαχεία των συντακτών. Χρονολογικά, το πρώτο λαχείο, το οποίο εντοπίστηκε κατά την έρευνα του αρχείου της εφημερίδας *Καθημερινή* και αφορά την κλήρωση εννέα διαμερισμάτων, είναι δημοσιευμένο στις 8.10.1946, ενώ σε δημοσίευση της 7.12.1948 μια πενταώροφη πολυκατοικία επί των οδών Πιπίνου και Καλύμνου, αξίας 1.260.000.000 δραχμών, είναι ο πρώτος λαχνός του λαχείου. Το ίδιο αντικείμενο το οποίο χαρακτηρίζεται ως «θηρίο», ως «κουτί» ή ως «συρτάρι», είναι την ίδια ώρα έπαθλο λαχείου. Εντούτοις η τύχη του λαχνού απευθύνεται στον ιδιοκτήτη του διαμερίσματος ή της πολυκατοικίας, ο οποίος δεν αποτελεί απαραίτητα και τον κάτοικο, αλλά η τύχη του είναι μεγαλύτερη στην περίπτωση της εμπορευματοποίησης του επάθλου του. Η πολυκατοικία αρχίζει να εμφανίζεται στον τύπο ως εμπορικό προϊόν σε αγγελίες και διαφημίσεις. Μια διαφήμιση της 5.3.1955 στην εφημερίδα *Καθημερινή*, προωθεί μια πολυκατοικία υπό κατασκευή στις οδούς Πλουτάρχου και Βασιλίσσης Σοφίας έναντι του Βυζαντινού μουσείου και της εκκλησίας του Αγ. Νικολάου, με πλεονέκτημα την ανεμπόδιση θέας προς τη θάλασσα, η οποία θα είναι «πάντοτε ορατή, διότι ούτε αι εκκλησίοι γκρεμίζονται ούτε τα Μουσεία». Υπάρχει ένα υπονοούμενο για την τάση της εποχής για κατεδάφιση των παλαιών κτισμάτων και την αντικατάστασή τους από πολυώροφες οικοδομές. Η ανανέωση της εικόνας της πόλης μετά τον πόλεμο έχει ήδη ξεκινήσει. Η τύχη του ιδιοκτήτη και του υπόλοιπου ανθρώπινου δυναμικού της παραγωγής της πολυκατοικίας απειλήθηκε το 1951 με την συζήτηση για την άρση ανέγερσης νέων πολυκατοικιών³³. Πρόκειται για ένα κρατικό μέτρο το οποίο ήταν αντιπληθωριστικό, απέβλεπε στην στροφή της αποταμίευσης κεφαλαίων προς άλλους παραγωγικούς σκοπούς και στρεφόταν κατά της πολυτελούς οικοδομήσεως με παράδειγμα την πολυκατοικία.

31 Μόνον ένα. (1949, 27 Μαρτίου). *Καθημερινή*, σ. 1

32 Συγκεκριμένα αναφέρεται ότι ο κανονισμός της πολυκατοικίας επιτρέπει μόνο έναν σκύλο και μία γάτα ανά διαμέρισμα.

33 Θα αρθρή η απαγόρευση δια την ανέγερση οικιών. (1951, 11 Φεβρουαρίου). *Καθημερινή*, σ. 6
1951 και Κοτζιάς, Κ. (1951, 20 Φεβρουαρίου). Η κοινωνική και οικονομική άποψις του μέτρου περί απαγορεύσεως των οικοδομήσεων. *Καθημερινή*, σ. 1

Αθήνα, η άρρωστη πόλη

Το 1951, η πολυκατοικία προβάλλεται στην Αρχιτεκτονική Έκθεση του Ζαπείου ανάμεσα σε άλλα έργα και μελέτες εκκλησιών. Ο Αγγελος Προκοπίου³⁴ επιχειρεί την κριτική της έκθεσης και διαπιστώνει τρία προβλήματα της σύγχρονης αρχιτεκτονικής, τα οποία προβάλλει στο παράδειγμα της πολυκατοικίας. Το πρώτο ζήτημα αφορά την αναντιστοιχία μεταξύ του κτιριακού προγράμματος, το οποίο επιβλήθηκε από τον δημογραφικό συνωστισμό στην Αθήνα και των σύγχρονων κοινωνικών αναγκών. Ο Προκοπίου αναφέρει για την πολυκατοικία: «είναι απρόσωπο κτίριο γιατί προορίζεται για τους πολλούς. Δεν έχει ατομικότητα, δεν έχει εθνικό χαρακτήρα, δεν έχει φυσιολογία ατομική η πολυκατοικία. Είναι κόρη μιας επαναστάσεως δημογραφικής». Η πρόκληση της απόδοσης μιας τοπικής μορφολογίας στο νέο υλικό του μετόν αρμέ αποτέλεσε ένα αρχιτεκτονικό πρόβλημα, ενώ η αισθητική της πολυκατοικίας ως παράγοντας επιρροής της ψυχολογίας του ενοίκου, αποτελεί το τρίτο ζήτημα.

Το 1956, ο Προκοπίου δημοσιεύει τρία άρθρα στην εφημερίδα *Καθημερινή* με τίτλο «Αθήνα, η άρρωστη πόλις»³⁵, σχολιάζοντας το πολεοδομικό πρόβλημα του αθηναϊκού λεκανοπεδίου. Η Αθήνα αρρώστησε λόγω της αύξησης του πληθυσμού της, ο οποίος υψώθηκε σε μονάδες κατοίκησης. Τα συμπτώματα της αρρώστιας εντοπίζονται σε κοινωνικό επίπεδο, με το ξεπέραςμα της γειτονιάς και την αποξένωση μεταξύ των πολιτών, καθώς και πολεοδομικά με την αλλαγή της όψης της πόλης και το στένεμα των δρόμων. Ο αρθρογράφος παρομοιάζει την πόλη με «φωλιά μυρμηγκιών» και αναφέρει πως «η Αθήνα έγινε Βαβυλώνα, δηλαδή μια κοσμόπολη με ανθρώπους που δεν γνωρίζονται και δεν συνεννοούνται μεταξύ τους. Και κυρίως με ανθρώπους που είναι αδιάφοροι ο ένας για τον άλλον». Ο Ρίτσαρντ Σένετ (1977) υποστηρίζει στο βιβλίο του *Η τυραννία της οικειότητας* πως ο δημόσιος χώρος γίνεται ένα περιβάλλον ξένων, όπου πολλοί άνθρωποι όλο και περισσότερο μοιάζουν μεταξύ τους, αλλά δεν γνωρίζονται. Την ασθένεια προκάλεσε, σύμφωνα με τον Προκοπίου, η ένταξη του σύγχρονου τρόπου ζωής στο νεοκλασικό υπόβαθρο. Πρόκειται για το σφήνωμα των ανθρώπων, των κτιρίων τους και των μεταφορικών μέσων τους στην παλιά Αθήνα. Ο Προκοπίου αναφέρει ότι «σ' ένα δρόμο για μόνιππα του 1870 κινούνται σήμερα αυτοκίνητα παραγωγής του 1956». Η μονάδα της πολυκατοικίας είναι ο ιός που ξεχύθηκε στην Αθήνα και ήρθε να καταστρέψει πέρα από την ανθρώπινη ζωή, όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενο άρθρο³⁶, και την νεοκλασική πόλη, αντικαθιστώντας την με την σύγχρονη εκδοχή της. Ο Προκοπίου γράφει: «η πολυκατοικία επεσήμανε τα ωραιότερα σπίτια των αρχιτεκτόνων της κλασικής παραδόσεως και τα γκρέμισε για να υψώσει το ανάστημά της στη θέση τους», ενώ στο πρώτο άρθρο αναφέρει πως «όσο οι πολυκατοικίες ανεβαίνουν υψηλότερα στο κέντρο της πόλεως, τόσο η πυκνότης του πληθυσμού αυξάνει και οι δρόμοι γίνονται πιο στενοί για την κυκλοφορία». Η πολυκατοικία αποτελεί την υλική αναπαράσταση της σύγχρονης ζωής που κατέστησε την πόλη ασθενή. Ο Προκοπίου δεν βλέπει εύκολη την ίαση της Αθήνας, καθώς θεωρεί πως είναι αργά για ριζικές αλλαγές σε πολεοδομικό επίπεδο και στο τελευταίο άρθρο του αναφέρει πως «είναι ακατόρθωτο πια να κατεδαφιστούν οι πρόσφατες πολυκατοικίες της»

34 Προκοπίου, Α. (1951, 11 Ιανουαρίου). Τα σύγχρονα προβλήματα της Ελληνικής αρχιτεκτονικής. *Καθημερινή*, σ.2

35 Προκοπίου, Α. (1956, 28 Οκτωβρίου). Αθήνα, η άρρωστη πόλις. *Καθημερινή*, σ. 4, Προκοπίου, Α. (1956, 9 Νοεμβρίου). Αθήνα, η άρρωστη πόλις. *Καθημερινή*, σ. 3,4 και Προκοπίου, Α. (1956, 11 Νοεμβρίου). Αθήνα, η άρρωστη πόλις. *Καθημερινή*, σ. 5

36 Βλ. παραπάνω: Πολυκατοικίες.(1948, 20 Νοεμβρίου). *Καθημερινή*, σ. 1

και «πρέπει να το παραδεχτούμε, δεν υπάρχει ολοκληρωτική λύση στο δράμα της. Οι αλλαγές θα έχουν κατ' ανάγκη μικρή ακτίνα. Και η σημερινή Αθήνα θα παραμείνει το αστικό κέντρο της αυριανής πρωτεύουσας».

Την ίδια περίοδο, όσοι αρχιτέκτονες αρθρογραφούν για την πολυκατοικία, αναφέρονται στα μορφολογικά της χαρακτηριστικά. Ο Κώστας Μπίρης³⁷ γράφει, στο περιοδικό *Ζυγός*, για την αντίρρηση του απέναντι στην κυβιστική μορφή της μεσοπολεμικής πολυκατοικίας, με τους κρεμαστούς κλειστούς εξώστες³⁸. Στο περιοδικό *Ζυγός*, γράφει και ο Λάσκαρις³⁹ για την σύγχρονη αρχιτεκτονική πως «και στις πολυκατοικίες ο λογικισμός δίνει τη μάχη του με προσόψεις σε πνεύμα μπαρόκ με κάθε είδους ψευδοστολίσματα». Ο αρχιτέκτονας Δ. Φιλιππίδης ανεφερόμενος στο συγκεκριμένο άρθρο σχολιάζει «το ότι ασχολείται ο Λάσκαρις με το εξωτερικό της πολυκατοικίας δεν είναι τυχαίο· οι αρχιτέκτονες γενικά μόνο γι' αυτό έδειχναν ενδιαφέρον»⁴⁰. Αντίστοιχα, η Τζάκου⁴¹ αναφερόμενη στην έξαρση της οικοδόμησης της πολυκατοικίας μεταπολεμικά, με την διαδικασία της αντιπαροχής, η οποία τότε εδραιώνεται ως ο κατεξοχήν τρόπος παραγωγής της πολυκατοικίας, γράφει: «οι αρχιτέκτονες, αδύναμοι μπροστά σε αυτό τον χείμαρρο της κακοδαιμονίας, πάλευαν με διάφορα μορφολογικά τεχνάσματα και μικρολεπτομέρειες να κάνουν αισθητή την παρουσία τους» και συνεχίζει «στις πιο πολλές περιπτώσεις, ο ρόλος τους περιορίστηκε στη διαμόρφωση της προσόψεως και της εισόδου ή ακόμα στο να βάλουν την υπογραφή τους για να εκδοθεί η άδεια». Στα πρώτα χρόνια μετά τον πόλεμο, οι αρχιτέκτονες φαίνεται να αντιδρούν στη μορφολογία της πολυκατοικίας, αλλά την ίδια ώρα βρίσκουν στον σχεδιασμό της, την επαγγελματική τους εργασία.

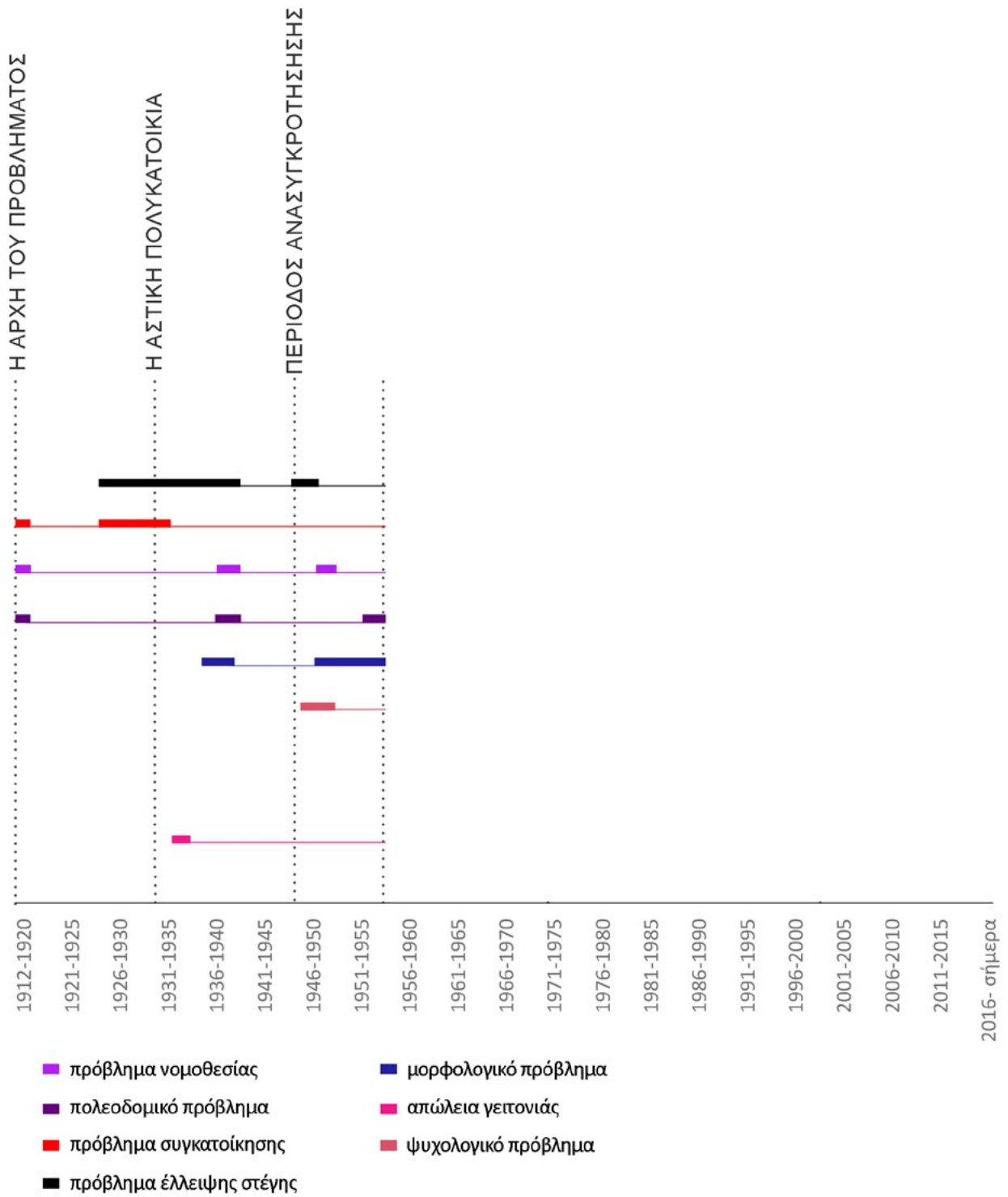
37 Μπίρης, Κ. (1956.) Μνημειοφάνοι. *Ζυγός* (4)

38 Βλ. συμπληρωματικά παραπάνω: Κιτσίκης Κ., 1940

39 Λασκαρις. (1956). Ο λογικισμός στην αρχιτεκτονική. *Ζυγός* (7)

40 Φιλιππίδης, Δ. (1978). ο.π.

41 Τζάκου, Α. (1978). Η εξέλιξη της πολυκατοικίας στην Αθήνα μετά τον πόλεμο. *Αρχιτεκτονικά Θέματα* (12): 131-143



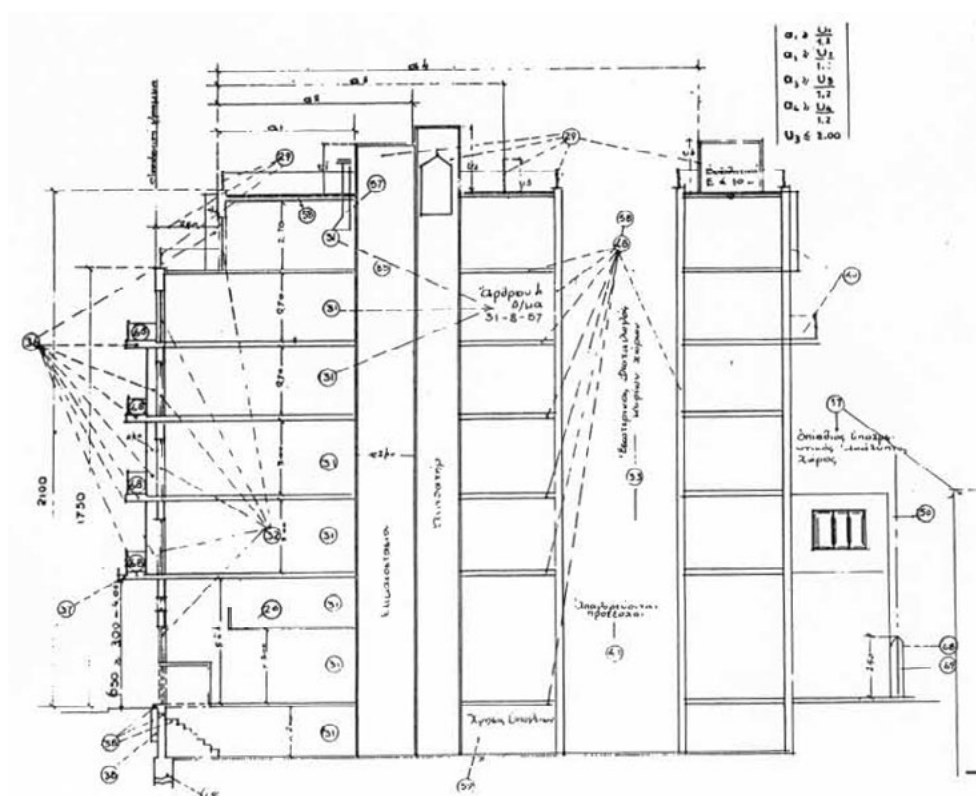
Η πολυκατοικία ως ο νέος δρόμος

Μεταπολεμικά, η μειωμένη διαθεσιμότητα κατοικιών, η πολιτική κατάσταση και η έλλειψη πόρων οδηγούν το κράτος στην προώθηση της οικοδομικής δραστηριότητας με ιδιωτικά κεφάλαια, μέσω νομοθετικών ρυθμίσεων. Η στρόφη προς την ανοικοδόμηση αναγνωρίζεται τότε ως τρόπος ενίσχυσης της οικονομίας της χώρας και της ανάπτυξης. Η ανάπτυξη της οικοδομής φαίνεται εύλογη απάντηση στο στεγαστικό πρόβλημα της χώρας, ενώ οι θετικές επιπτώσεις της κατασκευής νέων κατοικιών αφορούν τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας, την ανάπτυξη της εσωτερικής οικονομίας και τη μείωση των αναγκών σε συνάλλαγμα, καθώς και την βελτίωση των συνθηκών κατοίκησης που συνάδει με τον αγώνα κατά του κουμμουνισμού. Τα μέτρα που παίρνει το κράτος προς αυτή την κατεύθυνση αφορούν την αύξηση των επιτρεπόμενων υψών και συντελεστών δόμησης και το ΚΗ΄ ψήφισμα, το οποίο προβλέπει την απαλλαγή από το ενοικιοστάσιο και από το φόρο εισοδημάτων τα ακίνητα που χτίστηκαν μετά το 1945. Ο Γενικός Οικοδομικός Κανονισμός του 1955, ο οποίος αντικαθιστά εκείνον του 1929, εισάγει τον συντελεστή κάλυψης, ορίζοντάς τον στο 70% κάλυψης του οικοπέδου, εμφανίζει τα πολυάριθμα ρετιρέ, αυξάνει τα επιτρεπόμενα ύψη ανά περιοχή και μειώνει τις διαστάσεις του φωταγωγού, στοιχεία τα οποία αναπαριστώνται στην τομή του κτιρίου. Στο περιοδικό Αρχιτεκτονική δημοσιεύεται το 1958⁴² η τομή που αφορά τις ρυθμίσεις του ΓΟΚ του '55, ως εγχειρίδιο για τους μηχανικούς και τους εργολάβους. Με τον ΓΟΚ του '55 καθορίζεται ο νέος τύπος πολυκατοικίας, μετά την μεσοπολεμική πολυκατοικία. Σε συνδυασμό με την διευκόλυνση της μέγιστης ανοικοδόμησης μέσω νομοθετικών ρυθμίσεων, η εδραίωση του θεσμού της αντιπαροχής, καθιέρωσε τη διαδικασία παραγωγής της πολυκατοικίας της περιόδου και αύξησε τα ποσοστά κατασκευής πολυώροφων κτιρίων. Ο οικονομικός χαρακτήρας της αντιπαροχής αφορά μια συμφωνία μεταξύ οικοπεδούχου και εργολάβου και μια σχέση ανταλλαγής. Ο επιχειρηματίας λαμβάνει τα δικαιώματα εκμετάλλευσης του εδάφους και υπόσχεται στον οικοπεδούχο μια μελλοντική πληρωμή σε δομημένο χώρο. Ο οικοπεδούχος έχει τελικά στην ιδιοκτησία του ένα νέο αντικείμενο προς εκμετάλλευση. Αυτή την περίοδο παρατηρείται η ανανέωση της οικοδομικής δραστηριότητας, ενώ η πόλη αναπτύσσεται από ανοικοδομήσεις μικρής κλίμακας και ιδιωτικής πρωτοβουλίας.

42 Αργυρίου, Π. (1958). Αι κυριώτεροι διατάξεις του ΓΟΚ. *Αρχιτεκτονική* (8): 100

Η προώθηση της πολυκατοικίας στο περιοδικό Αρχιτεκτονική 1957-1960

Το 1957 το περιοδικό *Αρχιτεκτονική*, μόλις στο τρίτο τεύχος του, αφιερώνει αρκετές από τις σελίδες του στο θέμα της αθηναϊκής πολυκατοικίας, μέσα στο γενικότερο κλίμα προώθησης της ανοικοδόμησής της. Το 1957, μετά από 28 χρόνια από τη θέσπιση της οριζοντίου ιδιοκτησίας του 1929 και 45 χρόνια από το πρώτο άρθρο του Κριεζή, η πολυκατοικία έχει ήδη αποκτήσει ιστορία και περνάει σε μια νέα εποχή. Στο τρίτο τεύχος του περιοδικού *Αρχιτεκτονική*, ο αρχιτέκτονας Σταματιάδης⁴³ γράφει το άρθρο «Ιστορία της πολυκατοικίας στις Αθήνας» και περιγράφει την εξέλιξη του τύπου της πολυκατοικίας από τις επάλληλες μονοκατοικίες με τις ιδιαίτερες εισόδους ως τον τύπο της εποχής του, ενώ σχολιάζει για την οικοδομική δραστηριότητα της περιόδου πως «η Αθήνα χτίζεται, έχουμε οικοδομικό οργανισμό, κί' όμως είναι ακόμη, και θα είναι για πολύ καιρό ακόμη, άχτιστη» και συνεχίζει γράφοντας πως «το έργο της Αρχιτεκτονικής για την Αθήνα είναι ακόμη στην αρχή του».



Τομή κτιρίου βάσει του Γ.Ο.Κ. του 1955

43 Σταματιάδης, Θ. (1957). Ιστορία της πολυκατοικίας στις Αθήνας. *Αρχιτεκτονική* (3): 49-50

Ο Σταματιάδης αναγνωρίζει πως ειπώθηκαν αρκετές απόψεις εναντίον της πολυκατοικίας, αλλά αναγνωρίζει σε ενεστωτικό χρόνο πως «η πολυκατοικία είναι ένας τρόπος λύσεως ενός συνεχώς εμφανιζόμενου δημογραφικού προβλήματος», καθώς η πυκνότητα κατοικίας αυξάνεται ανάλογα με την αύξηση του πληθυσμού. Το άρθρο αναφέρεται στη δυνατότητα της καθολικής εφαρμογής του τύπου της πολυκατοικίας στην πόλη, όπως διαμορφώθηκε από τον ΓΟΚ του '55, καθώς αυτός υλοποιείται ακόμα και στα μικρότερα οικόπεδα, αφού τότε υπάρχει η λύση της επέκτασης καθ' ύψος. Αρχικά, η πολυκατοικία ήταν ακινητοποίηση κεφαλαίων, ενώ τη στιγμή που αρθρογραφεί ο Σταματιάδης την αναγνωρίζει ως εμπορική επιχείρηση, η οποία θα φτιάξει μια νέα Αθήνα. Επισημαίνει τις βιαστικές και ελλιπείς μελέτες των κατασκευών και σχολιάζει: «μεγάλη η ευθύνη όπως είπαμε, για όλους αυτούς που ξαναφτιάχνουν την Αθήνα», ενώ μερίδιο ευθύνης έχει και το κράτος, το οποίο δεν έχει συνειδητοποιήσει ακόμα τη σοβαρότητα της ανοικοδόμησης της Αθήνας.

Στο ίδιο τεύχος του περιοδικού *Αρχιτεκτονική*, δημοσιεύεται το άρθρο «Από την οριζόντιο στην κατακόρυφον ανάπτυξη των πόλεων» του αρχιτέκτονα Σφαέλλου⁴⁴, ο οποίος ασχολείται επίσης με την καθ' ύψος ανάπτυξη της Αθήνας, η οποία είναι αναγκαίο επακόλουθο της συγκέντρωσης πληθυσμού και δραστηριοτήτων στο κέντρο της. Η λύση της κατακόρυφης ανάπτυξης ελέγχει την επέκταση της πόλης, αλλά υπάρχει ένα όριο πέρα από το οποίο αποτελεί πρόβλημα, καθώς όπως αναφέρεται στο άρθρο: «δεν είναι δυνατή η εφαρμογή της νεότερης αρχής της «κατακόρυφης» πόλης των 10-15 πατωμάτων, μέσα στα στενά πλαίσια της παλιάς «οριζόντιας»». Κατά τον Σφαέλλο, η Αθήνα περνά στη δεύτερη φάση της κατακόρυφης ανάπτυξης σε στενούς δρόμους, ενώ προβλέπει μια τρίτη Αθήνα με πολυώροφες μονάδες διαμονής, αυθύπαρκτα ενταγμένες σε κηπουπόλεις έξω από το κέντρο της πόλης, επηρεασμένος από το παράδειγμα της πολυκατοικίας του Le Corbusier στη Μασσαλία. Εντούτοις, όπως υποστήριξε και ο Σταματιάδης, υπάρχει ακόμα χρόνος για την ολοκλήρωση της ανοικοδόμησης της Αθήνας, αλλά ο Σφαέλος προτείνει την έγκαιρη στρατηγική οργάνωση της ανάπτυξης της επόμενης φάσης. Αυτή η λογική ακολουθεί την πρόταση του μαθηματικού Paul Zeitz (2007), ο οποίος προτείνει τη σπατάλη χρόνου για την ανεύρεση της ιδανικότερης λύσης ενός προβλήματος. Μεσοπολεμικά, τα προβλήματα μορφολογίας ή συμβίωσης ενοίκων, αναφέρονταν στην πολυκατοικία ως αυθύπαρκτο αντικείμενο, ενώ μεταπολεμικά η πολυκατοικία ως παραγόμενη αστική μονάδα, εξελίσσεται σε ένα πολεοδομικό ζήτημα μεγαλύτερης κλίμακας.

Πέρα από τα άρθρα, η προώθηση της πολυκατοικίας γίνεται και μέσω εικόνων, οι οποίες λειτουργούν ως απόδειξη των διατυπωμένων απόψεων σε κείμενο, για το στήσιμο της νέας Αθήνας. Το τρίτο τεύχος του περιοδικού *Αρχιτεκτονική* αναλαμβάνει την πρώτη έντυπη απεικόνιση σύγχρονων πολυκατοικιών, ως ανεξάρτητες παρουσιάσεις, ενώ μέχρι πρότινος οι εικόνες πολυκατοικιών συνόδευαν υποστηρικτικά τα κείμενα των άρθρων. Ζητούμενο εδώ είναι η περιγραφή της κάθε πολυκατοικίας κυρίως μέσω φωτογραφικού υλικού και σχεδίων και σπανιότερα με ένα μικρό κείμενο. Στο εν λόγω τεύχος δημοσιεύονται 13 πολυκατοικίες σχεδιασμένες από έλληνες αρχιτέκτονες, από τις οποίες πέντε αποτελούν έργα του Καψαμπέλη, δύο του Βουρέκα, δύο του Κουτσούρη και από ένα έργο παρουσιάζουν οι αρχιτέκτονες Βαλασαμάκης, Παπαηλιόπουλος και Φατούρος. Ονόματα αρχιτεκτόνων που ασχολήθηκαν μεσοπολεμικά με την ανέγερση πολυκατοικιών, όπως του Βουρέκα και του Κουτσούρη, εμφανίζονται και μεταπολεμικά, ενώ ο

44 Σφαέλλος, Χ. (1957). Από την οριζόντιο στην κατακόρυφον ανάπτυξη των πόλεων. *Αρχιτεκτονική* (3): 51-52

Περιοδικό Αρχιτεκτονική
 Δημοσιεύσεις Έργων Πολυκατοικιών στην Αθήνα

Έτος	Τεύχος	Αρχιτέκτονας	Έργο	Οδός
1957	3	Βουρέκας , Εμμ.	Πολυκατοικία	Φιλικής Εταιρίας 15
1957	3	Βουρέκας , Εμμ.	Πολυκατοικία	Ηρώδου του Αττικού και Μουρούζη
1957	3	Βαλσαμάκης , Ν.	Πολυκατοικία	Σεμιτέλου 5
1957	3	Κιτσίκης , Κ.	Πολυκατοικία στην Πλάκα	Απόλλωνος και Ηπίτη
1957	3	Φατούρος , Δ. & Μιχαηλίδης Κ.	Πολυκατοικία	Κυψέλης 18
1957	3	Κουτσούρης , Ρ.	Πολυκατοικία	Κουμπάρη
1957	3	Κουτσούρης , Ρ.	Πολυκατοικία	Σέκερη 4
1957	3	Καψαμπέλης , Κ. Δ.	Πολυκατοικία κ. Σ. Κεχαγιόγλου	Βασ. Σοφίας 110
1957	3	Καψαμπέλης , Κ. Δ.	Πολυκατοικία	Ακαδημίας - Κανάρη
1957	3	Καψαμπέλης , Κ. Δ.	Πολυκατοικία Α. Πετσοπούλου, Πολιτικού Μηχ.	Νεοφύτου Δούκα 3
1957	3	Καψαμπέλης , Κ. Δ.	Πολυκατοικία Ιωαν. Απάρτη, Πολιτικού Μηχ.	Δημοχάρους και Αθηναίων Εφήβων Λυκαβηττός,
1957	3	Καψαμπέλης , Κ. Δ.	Συγκρότημα πολυκατοικιών Καλλιγιά	Βασ. Σοφίας - Νεόφ. Δούκα
1957	3	Παπαηλιόπουλος, Ι.	Πολυκατοικία	Ρηγίλης Ησίοδου - Βασ. Κωνσταντίνου
1958	8	Λιάπης, Ι., Σκρουμπέλος, Η., Ναχνικιάν, Ζεράρ (Πολ. Μηχ.)	Πολυκατοικία	Ηλύσια
1958	8	Παπαζήσης	Πολυκατοικία στην Πλ. Αγάμων	Πλ. Αμερικής
1958	8	Σπανός, Α., Παπαηλιόπουλος, Ι.	Συγκρότημα κατοικιών "Χαρά"	Πατησίων 337, Σκρά, Αννίνου και Τσίλλερ
1958	10	Βαλάτας, Γ.	Πολυκατοικία	Λεωφόρο Αλεξάνδρας
1958	11	Βαλσαμάκης, Ν.	Μια σύγχρονη εξοχική πολυκατοικία στην Φιλοθέη	λεωφ. Κηφισίας
1963	37	Παπαηλιόπουλος, Ιππόλυτος	Πολυκατοικία	Πατησίων 116
1963	37	Δημητροκάλλης, Γεώργιος Ν.	Πολυκατοικία	Αριστοτέλους 145
1963	39	Ζενέτος, Τ. Χ. , Αποστολίδης Μ.	Πολυκατοικία	Αμαλίας
1964	45	Αργυρόπουλος, Θ., Δεκαβάλλας, Δ.	Πολυκατοικία	Δεινοκράτους
1964	46	Κιτσίκης, Κ.	Πολυκατοικία στην οδό Στησιχόρου. Το διαμέρισμα ενός αρχιτέκτονος	Στησιχόρου
1965	49-50	Κολοκυθά-Αντωνακάκη, Σ. Αντωνακάκης , Δ. Γκάρτζος , Κ.	Πολυκατοικία	Αργολίδος

τύπος και η μορφή του κτιρίου έχει αλλάξει και ποροσαρμόζεται σε ένα υβρίδιο μεταξύ προόδου και αναζήτησης διακοσμητικών στοιχείων (Αίσωπος, Σημαιοφορίδης, 2002). Τα γεωμετρικά χαρακτηριστικά του κτιρίου που περιγράφει ο ΓΟΚ του '55 εμφανίζονται σε αυτά τα έργα, τα οποία έχουν ξεπεράσει την κυβιστική μορφολογία του μεσοπολεμικού μοντερνισμού. Οι όψεις, οι οποίες απασχόλησαν και τα προηγούμενα χρόνια τους αρχιτέκτονες, χρήζουν ιδιαίτερης φροντίδας σε μια τάση «μεταπολεμικού νεοκλασικισμού»⁴⁵. Αναφορές στην νεοκλασική αρχιτεκτονική αποτελούν η μνημειώδης είσοδος, ο τονισμός των αξόνων συμμετρίας, η ελαφρά προεξοχή του κεντρικού τμήματος και η τριμερής διάταξη της όψης σε βάση με το στιβαρό ισόγειο, κορμό με τον τυπικό επαναλαμβανόμενο όροφο και στέψη με τα ρετιρέ. Εντούτοις, ένα χρόνο μετά, το 1958, τα έργα πολυκατοικιών τα οποία δημοσιεύονται στο περιοδικό *Αρχιτεκτονική*, ακολουθούν έναν λιτό σχεδιασμό με πρόθεση την διάσπαση του διακοσμημένου όγκου της πολυκατοικίας. Αρχιτέκτονες όπως ο Βαλσαμάκης και ο Ζενέτος επιχειρούν την διάνοιξη του μοντέρνου κουτιού και την αναζήτηση ενός σύγχρονου κινήματος αποδεσμευμένου από το παρελθόν. Αργότερα, ο αρχιτέκτονας Μολφέσης⁴⁶ υποστηρίζει πως η αρχιτεκτονική είναι διεθνής και ο αρχιτέκτονας οφείλει να είναι απαλλαγμένος από τις παραδόσεις και τα παραδείγματα των προγόνων του, εκμεταλλευόμενος τη μηχανική πρόοδο, με τη συνεργασία τεχνικών από άλλες ειδικότητες.

45 Στην παρουσίαση της πολυκατοικίας των αρχιτεκτόνων Φατούρου και Μιχαηλίδη, υπάρχει το σχόλιο πως το κόστος της διαμόρφωσης της πρόσοψης υπερέβη ολίγον το σύνηθες για παρόμοιου μεγέθους πολυκατοικία. Στο (1957). Πολυκατοικία επί της οδού Κυψέλης 28, Αθήναι. *Αρχιτεκτονική* (3)

46 Μολφέσης, Σ. (1964). Αθηναϊκές πολυκατοικίες. *Αρχιτεκτονική* (48): 23-29

Η πολυκατοικία ως ο νέος δρόμος



Συγκρότημα Πολυκατοικιών Καλλιγιά,
αρχιτέκτων Κ.Δ. Καψαμπέλης



Πολυκατοικία στην πλ. Αγάμων,
αρχιτέκτων Παπαζήσης

Η μεσοπολεμική πολυκατοικία ως πρόβλημα του παρελθόντος και ο νέος δρόμος προς τη νέα Αθήνα

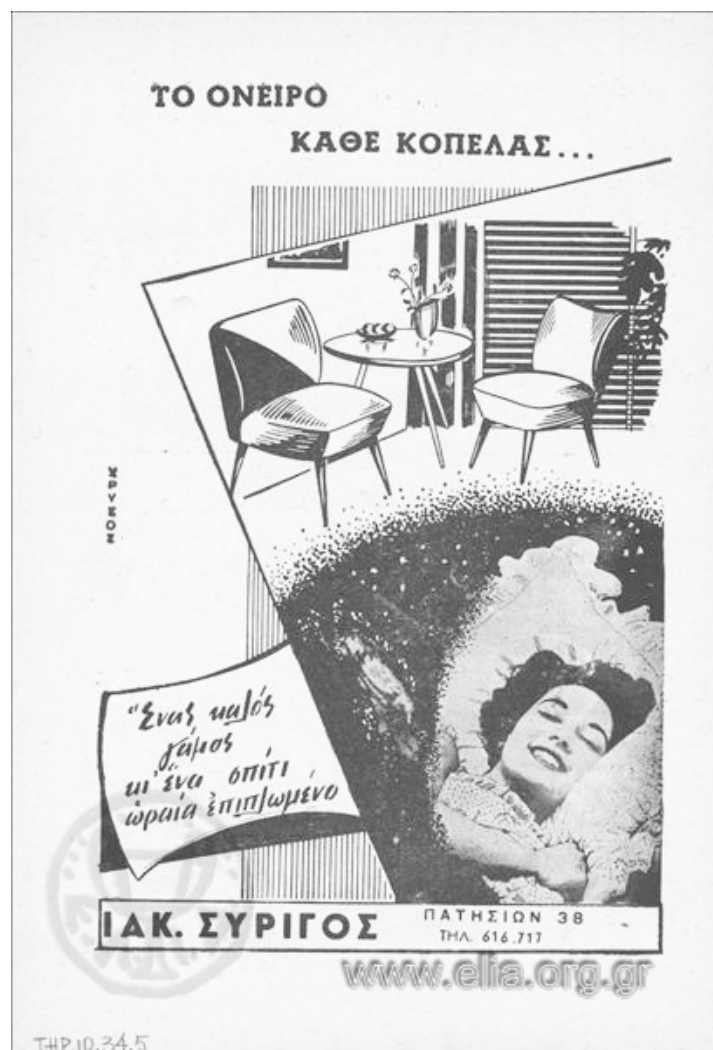
Η μεσοπολεμική πολυκατοικία αποτελεί για τους αρχιτέκτονες τις δεκαετίες του '50 ένα μορφολογικό πρόβλημα, το οποίο χειροτέρεψε την εικόνα της Αθήνας. Ο Παναγιωτόπουλος⁴⁷ στο άρθρο του «ο νέος δρόμος» δημοσιευμένο στο περιοδικό Αρχιτεκτονική το 1958, αναφέρει: «οι αρχιτέκτονες του μεσοπολέμου δεν ξεκινούσαν από καμιά καλαισθησιακή προϋπόθεση» και συνεχίζει «η αρχιτεκτονική του νεοελληνικού μεσοπολέμου μας άφησε μια Αθήνα αποβαρβαρωμένη, χωρίς ύφος, χωρίς χρώμα και φυσικά χωρίς ψυχή και χωρίς νόημα». Το άρθρο περιγράφει τρεις Αθήνες. Σε αντίθεση με τον Σφαέλλο ο οποίος υποστήριξε ότι η Αθήνα βρίσκεται το 1957 στην δεύτερη φάση της και θα βρει την τρίτη φάση της έξω από το κέντρο της, κατά τον Παναγιωτόπουλο η Αθήνα βρίσκεται ήδη στο τρίτο στάδιο της εξέλιξής της. Η πρώτη Αθήνα ήταν νεοκλασική, η δεύτερη Αθήνα του μεσοπολέμου ήταν κατά τον αρθρογράφο «υπόδειγμα ασχήμιας» και «αισθητική προσβολή», ενώ η τρίτη Αθήνα είναι «αυτή που με σφοδρότατο ρυθμό χρίζεται τώρα». Και σε αυτό το άρθρο η νεώτερη πολυκατοικία παρουσιάζεται ως μέσο αντικατάστασης της παλαιότερης πόλης και ως εργαλείο κριτικής της αρχιτεκτονικής της προηγούμενης γενιάς. Ο αρθρογράφος παρουσιάζει την σύγχρονη πολυκατοικία ως τον νέο δρόμο προς την εξέλιξη της Αθήνας και αναφέρει για την πολυκατοικία: «Αυτή υπηρετεί την κοινή καλαισθησία, αυτή θα δώσει τελικά και οριστικά, για εκατό ή για περισσότερα χρόνια, έξω από δυσάρεστα απρόοπτα, το ύφος, το χρώμα, την όλη έκφραση στην Αθήνα». Αυτή είναι η «ελληνική πολυκατοικία», η οποία «βρήκε τον σωστό τόνο». Ο Παναγιωτόπουλος αναγνωρίζει ότι «πολλοί την καταριούνται την πολυκατοικία», εννοώντας τους ενοίκους της που αναγκάζονται σε συγκατοίκηση κάτω από κάποιες δεσμεύσεις, αλλά είναι τόσο έντονος ο ενθουσιασμός του για τον νέο δρόμο της αρχιτεκτονικής, που ξεπερνά τα τυχόν παράπονα και υποστηρίζει πως «η πολυκατοικία αποτελεί αναπότρεπτη ανάγκη».

Τα παραδείγματα των πολυκατοικιών με τις μεγαλοπρεπείς όψεις, τα οποία παρουσιάζονται στο τρίτο τεύχος του περιοδικού Αρχιτεκτονική, απευθύνονται κυρίως σε ενοίκους μεσαίων και υψηλών εισοδημάτων, όπως συνέβαινε και μεσοπολεμικά όταν στα διαμερίσματα πολυκατοικιών κατοικούσαν αποκλειστικά άτομα από μεσαία και ανώτερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα. Εντούτοις, το 1960, η δημοσίευση του αρχιτέκτονα Κανδύλη, με τον τίτλο που παραπέμπει σε διαφήμιση «Φθηνά διαμερίσματα σε πολυκατοικίες»⁴⁸, υπονοεί την μεταστροφή του κοινωνικού περιεχομένου της πολυκατοικίας. Παρουσιάζονται τρεις τύποι διαμερισμάτων για οικογένειες μέσου ή χαμηλού εισοδήματος, μικρής επιφάνειας από 35 έως 78 τετραγωνικά μέτρα. Η ανοικοδόμηση της πολυκατοικίας τρέφεται από τη στεγαστική ανεπάρκεια και αποτελεί πλέον λύση για όλους. Συστηματοποιείται τότε η προώθηση της πολυκατοικίας, η οποία αρχίζει να εμφανίζεται παντού.

47 Παναγιωτόπουλος, Ι.Μ. (1958). Ο νέος δρόμος. *Αρχιτεκτονική* (9): 45

48 Κανδύλης. (1960). Φθηνά διαμερίσματα σε πολυκατοικίες. *Αρχιτεκτονική* (19): 92-95

Πέρα από τον αστικό χώρο, στον οποίο υπάρχει ως φυσικό αντικείμενο, η πολυκατοικία είναι έπαθλο στα λαχεία συντακτών, ενώ εμφανίζεται σε διαφημίσεις. Σε διαφήμιση των επίπλων της επιχείρησης Συρίγος, διαβάζεται η φράση: «Το όνειρο κάθε κοπέλας... ένας καλός γάμος και ένα σπίτι ωραία επιπλωμένο»⁴⁹. Το όνειρο για την ζωή στην πολυκατοικία ξεχειλίζει τελικά έξω από την Αθήνα και φτάνει μέχρι την επαρχία. Το 1957, φτάνει στην Πάτρα και η άφιξή της



Χρονολογία διαφήμισης: 1958-1959
Επωνυμία επιχείρησης Συρίγος, Ιάκωβος (Επιπλώσεις) Αθήνα

⁴⁹ Πηγή: Ψηφιοποιημένες συλλογές ΕΛΙΑ (<http://eliaserver.elia.org.gr>), Χρονολογία διαφήμισης: 1958-1959

ανακοινώνεται στην τοπική εφημερίδα *Νεολόγος Πατρών*⁵⁰, όπου αναφέρεται «Αι Πάτραι θα αποκτήσουν επιτέλους την πρώτην πολυκατοικίαν». Το ίδιο επιχείρημα που χρησιμοποιήθηκε για την αθηναϊκή πολυκατοικία ότι αποτελεί εργαλείο περιορισμού της επέκτασης της πόλης, αναφέρεται και στην περίπτωση της Πάτρας. Το πρότυπο της πρώτης πολυκατοικίας δεν σηματοδοτεί μόνο τον δρόμο προς την πρόοδο, αλλά είναι μια επανάσταση κατά των απαρχαιωμένων αντιλήψεων ιδιοκτησίας, σύμφωνα με τη δημοσίευση. Το όνειρο της καλύτερης διαβίωσης χωροθετείται στην πολυκατοικία με την υπόσχεση πως κάθε διαμέρισμα θα «αποτελεί ένα ξεχωριστό παλατάκι». Η κοινωνία της Πάτρας φαίνεται μέσω του άρθρου να είναι ευγνώμων προς τους αθηναίους μηχανικούς π. Παπαγεωργίου και Ν. Θεοφανίδη, οι οποίοι προίκισαν την πόλη με την πολυκατοικία, η οποία αναγνωρίζεται ως «επίτευγμα και καύχημα των ελλήνων τεχνικών». Η ζωή της πολυκατοικίας σύμφωνα με το εν λόγω άρθρο προορίζεται να είναι αιώνια, όπως ανέφερε και ο Παναγιωτόπουλος⁵¹, το 1958, για την αθηναϊκή πολυκατοικία ότι εκείνη θα δίνει έκφραση στην πόλη για περισσότερα από εκατό χρόνια. Ο ενθουσιασμός για τις μελλοντικές προοπτικές που φέρνει η νέα αρχιτεκτονική, τόσο σε πολεοδομικό επίπεδο όσο και σε οικονομικό, συνεχίζεται και μετά το 1960. Είναι η εποχή της αισιοδοξίας, κατά την οποία η αρχιτεκτονική ανανεώνεται και η πολυκατοικία πολλαπλασιάζεται με κριτήριο την εξασφάλιση του παρόντος. Εντούτοις, δέκα χρόνια μετά την ανακοίνωση της πρώτης πολυκατοικίας στην Πάτρα, ο Δασκαλόπουλος αναφέρει για την πόλη της Πάτρας σε άρθρο της *Καθημερινής*: «Τα νεοκλασικά αρχοντικά της φθίνουν το ένα μετά το άλλο και η επιδημία των πολυκατοικιών πληγώνει όλο και περισσότερο με οικοδομικές αιχμές τον γαλανό ουρανό της»⁵².

Τα πρώτα προβλήματα για την μεταπολεμική πολυκατοικία

Την ίδια ώρα που η κατασκευή της πολυκατοικίας είχε ένθερμη υποδοχή από την επαρχία και τα προάστια της Αττικής, υπήρχαν φωνές αντίρρησης. Το 1958, ο πολιτικός μηχανικός Παπαμιχελάκης⁵³ με επιστολή προς τη σύνταξη του περιοδικού *Τεχνικά Χρονικά*, υποστηρίζει πως η συνεχώς επεκτεινόμενη ανέγερση πολυκατοικιών στα προάστια της Αθήνας, αποτελεί κίνδυνο καταστροφής του αττικού τοπίου. Η εμφάνιση της πολυκατοικίας ξαφνιάζει το μάτι καθώς προβάλλει ανάμεσα σε διώροφες οικοδομές και πυκνοφυτεμένες εκτάσεις, ενώ είναι αδικαιολόγητη, αφού δεν υπάρχει ανάγκη εξοικονόμησης κατοικήσιμου χώρου στα προάστια. Η ανέγερση της πολυκατοικίας στο κέντρο της πόλης εμφανίστηκε ως λύση της μείωσης της απόστασης μεταξύ κατοικίας και εργασίας, αλλά φαίνεται πως όταν ο κάτοικος επέστρεψε στα προάστια, αφού το αυτοκίνητο θα έλυνε το πρόβλημα της απόστασης, έφερε μαζί του και τον τύπο της πολυκατοικίας. Ενώ η πολυώροφη οικοδομή προωθήθηκε ως εργαλείο περιορισμού της επεκτεινόμενης πόλης, είναι η ίδια η οποία μεθοδεύει την αύξηση του μεγέθους της. Αρχικά, ο τύπος της πολυκατοικίας θα μετέτρεπε την οριζόντια πόλη σε ορισμένη κατακόρυφη πόλη, αλλά μετά τη δεκαετία του '60 η πολυκατοικία οδηγεί στην συνεχώς επεκτεινόμενη κατακόρυφη πόλη.

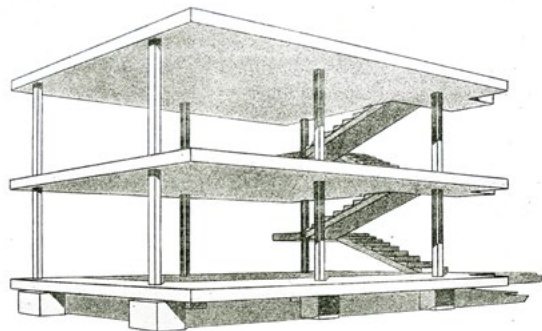
50 (1957, 21 Μαΐου). Αι Πάτραι θα αποκτήσουν την πρώτην πολυκατοικίαν. *Νεολόγος Πατρών*.

51 Παναγιωτόπουλος, Ι., ο.π.

52 Δασκαλόπουλος, Θ (1967, 1 Ιανουαρίου). Πάτραι: μια τουριστική πύλη χωρίς ξενοδοχεία και ανέσεις. *Καθημερινή*.

53 Παπαμιχελάκης, Γ. (1958). Αι πολυκατοικίαι εις τα Προάστια. *Τεχνικά Χρονικά* (167-168): 19

Η συσσώρευση πληθυσμού στην Αθήνα με την συνεχώς αυξανόμενη δόμηση σε έκταση και σε ύψος, σε συνδυασμό με την εδραίωση των μέσων μεταφοράς στο επίπεδο του δρόμου, έφεραν προβλήματα πυκνότητας στην πόλη. Η ατμοσφαιρική ρύπανση ξεκινά να αναφέρεται ως αστικό πρόβλημα λίγο πριν το 1960, ενώ ο ήλιος και ο αέρας δυσκολεύονται να βρουν τους εσωτερικούς χώρους των κτιρίων. Η υπόσχεση της ιδανικής ζωής στο διαμέρισμα της πολυκατοικίας, φαίνεται να χειροτέρευσε τη ζωή στην πόλη και το πρόβλημα τελικά επέστρεψε στο διαμέρισμα. Τα αστικά προβλήματα αποτυπώνονται στην αρθρογραφία, την ίδια ώρα που η πολυκατοικία προωθείται και αναπαράγεται με γρήγορους ρυθμούς. Σε άρθρο της εφημερίδας *Καθημερινή*, του 1959, με τίτλο «Δια να γίνουν πάλιν αι Αθήναι η ωραιότερα πρωτεύουσα του κόσμου»⁵⁴, αναφέρεται πως «ο Αθηναίος έχει μετατρέψει την Αθήνα «σε ένα πέτρινο δάσος. Εις πείσμα όλου του ήλιου και του αέρα, ζει σε σκοτεινές κατοικίες σαν τρωγλοδύτης και όταν θελήσει να αναπνεύσει γεμίζει τους πνεύμονές του με τις εξατμίσεις ακαθάρτου πετρελαίου των λεωφορείων και των ταξί». Μέσα σε μόλις δύο χρόνια από όταν στην αρθρογραφία αναφερόταν η ύπαρξη του επαρκούς χρόνου και του χώρου για την κατασκευή της νέας Αθήνας, φαίνεται η πόλη να έχει χτιστεί. Από την άλλη δεν σπαταλήθηκε καθόλου χρόνος για την οργάνωση της νέας πόλης. Το παραπάνω άρθρο συνεχίζει: «Ποτέ ο Αθηναίος δεν κάθισε σοβαρά να σκεφτεί τι είναι αληθινά το μπετόν αρμέ. Είδε μόνο πως αν φτιάξει με αυτό κολώνες, μπορεί γρήγορα και φθηνά να στηρίξει μια μεγάλη οικοδομή. Πήρε το οικοπέδο ενός διώροφου απλού σπιτιού και έχτισε ένα μεγαθήριο». Η πολυκατοικία τότε άρχισε να λύνεται σαν μαθηματική άσκηση, παρά σαν σχεδιαστικό πρόβλημα. Ο Paul Zeitz (1999) στο βιβλίο του *The Art and Craft of Problem Solving*, διαχωρίζει την άσκηση από το πρόβλημα μέσω τις εμπειρίας. Η εμπειρία απάντησης σε παρόμοια ερωτήματα, καθιστά το ερώτημα άσκηση, ενώ η έλλειψη εμπειρίας το καθιστά πρόβλημα και απαιτείται η σπατάλη χρόνου και η δοκιμή διαφορετικών προσεγγίσεων προς τη λύση. Στην περίπτωση της Αθήνας, αν υποθεθεί ότι το ερώτημα είναι ο ανεπαρκής αριθμός κατοικιών, ο εργολάβος στο ρόλο του λύτη, έχει μάθει, μέσω της συστηματοποιημένης γρήγορης κατασκευής της πολυκατοικίας και του συστήματος της αντιπαροχής, να λύνει την άσκηση. Εντούτοις, το ζήτημα είναι πιο περίπλοκο, καθώς το ερώτημα δεν είναι απλά η έλλειψη κατοικίας, αλλά και το κέρδος που θα αποκομίσουν ο λύτης της άσκησης και εκείνος που θέτει το ερώτημα, ο οποίος στην περίπτωση αυτή θα ήταν ο οικοπεδούχος. Πολλές φορές ο λύτης -εργολάβος- θέτει το ερώτημα έχοντας έτοιμη τη λύση της άσκησης.

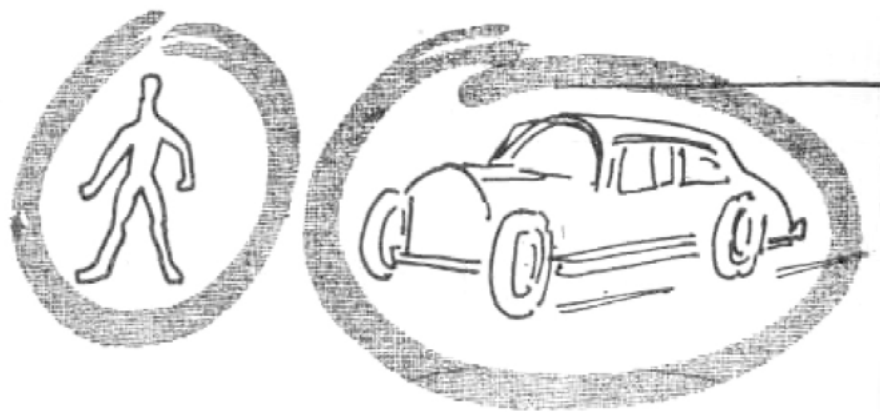


Domino, Le Corbusier

54 Βεϊνόγλου, Α. (1959, 17 Μαΐου). Δια να γίνουν πάλιν αι Αθήναι η ωραιότερα πρωτεύουσα του κόσμου. *Καθημερινή*, σ. 1

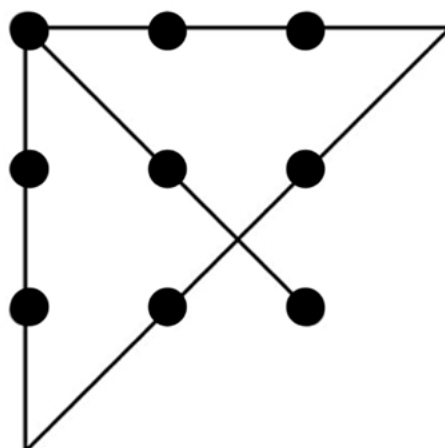
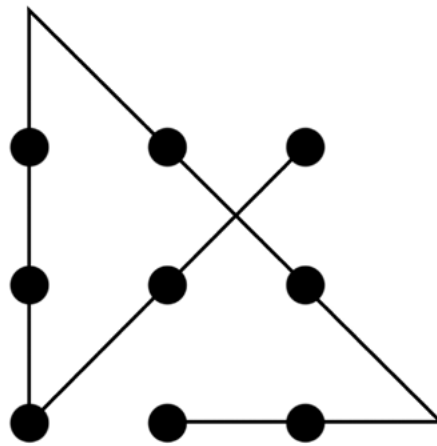
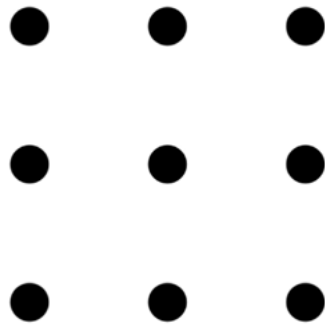
Η διατύπωση των πολεοδομικών προβλημάτων

Το 1959, ο αρχιτέκτονας Κ. Δοξιάδης⁵⁵, δημοσιεύει στο περιοδικό *Τεχνικά Χρονικά* το άρθρο «Η επιστήμη της οικιστικής». Ο Δοξιάδης υποστηρίζει πως όλα τα προβλήματα των πόλεων ανά τον κόσμο ανάγονται σε ένα μεγάλο ανθρώπινο πρόβλημα, το οποίο αφορά τη βελτίωση της ζωής στην πόλη και την ευτυχία του ανθρώπου. Πρόκειται για την ευτυχία ως βίωμα, ως ευχαρίστηση και απόλαυση της καθημερινής ζωής και ως απώτερος ανθρώπινος στόχος. Αναγνωρίζει πως οι άνθρωποι της εποχής του είναι δυστυχισμένοι και βρίσκει τις αιτίες των προβλημάτων τους στην αύξηση του πληθυσμού, στην είσοδο της μηχανής στην πόλη, η οποία αντικατέστησε την μετρική μονάδα του ανθρώπου με τον συνδυασμό άνθρωπος και μηχανή, και στην μεταφορά του ενδιαφέροντος για ανοικοδόμηση σε μεγάλες πληθυσμιακές ομάδες. Ο Δοξιάδης μιλάει για μια νέα ζωή και για πόλεις, οι οποίες συνεχώς μεγαλώνουν, χάνοντας κάθε στατικό στοιχείο, όπως τεντώνεται και η Αθήνα με γρήγορους ρυθμούς, όπως ο ίδιος αναφέρει: «σκέφτηκε κανείς πως η Αθήνα κάθε ώρα που περνάει μεγαλώνει τον αριθμό της κατά 5 σπίτια και 500 τουλάχιστον τετραγωνικά μέτρα δρόμων;». Η λύση βρίσκεται κατά τον Δοξιάδη σε μια νέα επιστήμη, στην οικιστική, η οποία θα οργανώσει την πόλη του μέλλοντος. Ο Δοξιάδης αναγνωρίζει την κατοικία ως την μονάδα επέκτασης της Αθήνας, ενώ δεν βλέπει τον νέο δρόμο προς το μέλλον στη μονάδα της πολυκατοικίας, αλλά στη σχεδιασμένη πόλη με βάση την κοινότητα. Ο Δοξιάδης οραματίζεται: «Η πόλη του μέλλοντος θα έχει σαν βασικό στοιχείο τον τομέα-κοινότητα. Έξω απ' αυτόν θα περνούν αυτοκίνητα με μεγάλη ταχύτητα. Μέσα σ' αυτόν τ' αυτοκίνητα θα μπαίνουν με ελεγχόμενη ταχύτητα, ενώ στο κέντρο του δεν μπαίνουν καθόλου αυτοκίνητα, καθόλου η μηχανή, το κέντρο θα είναι αφιερωμένο στον άνθρωπο. Μέσα στον τομέα αυτόν θα επιτευχθεί η ορθολογική σύνθεση του ανθρώπου και της μηχανής».



Μέγεθος μονάδας ανθρώπου και μονάδας μηχανής.
Δοξιάδης, Κ. (1959). Η Επιστήμη της Οικιστικής.

55 Δοξιάδης, Κ. (1959). Η Επιστήμη της Οικιστικής. *Τεχνικά Χρονικά* (421-422) (167-168): 305-311



Nine dot puzzle

Ο Δοξιάδης υποστήριξε πως τα προβλήματα της πόλης δεν έχουν αντιμετωπιστεί, καθώς χρησιμοποιούνται τεχνικές του παρελθόντος για την επίλυσή τους. Εκείνος προτείνει μια λύση έξω από το παρόν για μια μεταβαλλόμενη πόλη χωρίς στατικά δεδομένα. Ο Ζενέτος, το 1963, υποστηρίζει αντί της εύρεσης εναλλακτικής λύσης, την κατάργηση του προβλήματος. Σε άρθρο του περιοδικού *Αρχιτεκτονική*⁵⁶ γράφει: «απαντώντας στο πρόβλημα δεν το λύνουμε. Πρέπει να καταργήσουμε το πρόβλημα. Αντί να λύνουμε λαχανιασμένοι προβλήματα». Για παράδειγμα, αντί ο στόχος να είναι η ρύθμιση του κυκλοφοριακού προβλήματος στην πρωτεύουσα, μπορεί να είναι η μείωση της κυκλοφορίας, με μέσα όπως η αποκέντρωση, η τηλε-συνεννόηση ή η τηλε-συναλλαγή. Οι απόψεις του Ζενέτου για την πόλη, διατυπώνονται στην *Ηλεκτρονική Πολεοδομία*, η οποία υποστηρίζει την ένταξη των πιο πρόσφατων κατακτήσεων της ηλεκτρονικής επιστήμης και τεχνολογίας στην καθημερινή ζωή του ανθρώπου (Ζενέτος, 1969). Η οικιστική του Δοξιάδη τοποθετεί τον άνθρωπο στο κέντρο της λύσης, ενώ για τον Ζενέτο ο άνθρωπος είναι η μόνη σταθερά και το μέτρο για την κλίμακα της πόλης. Ο Ζενέτος φαίνεται να σκέφτεται ακολουθώντας μια λογική «έξω από το κουτί». Η έκφραση «σκέψη έξω από το κουτί» περιγράφει μια εναλλακτική, δημιουργική σκέψη με νέα προοπτική, η οποία προκαλεί έκπληξη. Η καταγωγή της φράσης δεν είναι σαφώς προσδιορισμένη, αλλά πρόκειται για μια μεταφορά, η απεικόνιση της οποίας μπορεί να είναι «ο γρίφος των εννέα σημείων». Ο γρίφος προηγείται χρονικά της φράσης, αφού εμφανίζεται το 1914 στην *Εγκυκλοπαίδεια των παζλ* του Sam Loyd, με τον τίτλο «το παζλ του αυγού του Χριστόφορου Κολόμβου». Ο εμπνευστής του γρίφου ήταν ένας από τους καλύτερους παίχτες σκακιού της Αμερικής, δημιουργός γρίφων και μαθηματικών προβλημάτων με στόχο την ψυχαγωγία. Ο τίτλος σχετίζεται με τον μύθο για «το αυγό του Κολόμβου»⁵⁷, ο οποίος περιγράφει την πρόκληση που έθεσε ο Κολόμβος στους επικριτές του όταν εκείνος ανακάλυψε τον Νέο Κόσμο, να στηρίξουν ένα αυγό όρθιο στο τραπέζι. Μετά τις αποτυχημένες προσπάθειες των αντιπάλων τους, ο Κολόμβος χτύπησε το αυγό στο τραπέζι για να πλατύνει την επιφάνεια της βάσης του, καταφέροντας να το στηρίξει και εκφράζοντας τη δημιουργική σκέψη. Ο «γρίφος των εννέα σημείων» είναι η πρόκληση της ένωσης των κουκίδων με μία μονοκονδυλιά αποτελούμενη από τέσσερα ευθύγραμμα τμήματα. Το αίνιγμα επιλύεται εύκολα μόνο με την σχεδίαση των γραμμών έξω από τα νοητά όρια του τετραγώνου που ορίζεται από τις εννέα κουκίδες και η φράση «σκέψη έξω από το κουτί» είναι η διατύπωση της στρατηγικής της λύσης. Το παζλ μοιάζει δύσκολο με την φαντασία ενός πλαισίου περιμετρικά των εννέα σημείων, το οποίο δεν δίνεται ως δέσμευση στη εκφώνηση του γρίφου, αλλά είναι παράγωγο μιας σκέψης με βάση τη συνήθεια. Ο Ζενέτος με δεδομένα την υπάρχουσα πόλη, το έδαφός της, τη νομοθεσία της, τους κατοίκους της και τις συνήθειές τους, επιχειρεί μια δημιουργική σύνδεση μεταξύ τους. Στα παραδείγματα των πολυκατοικιών που σχεδίασε, ο Ζενέτος κράτησε τα δεδομένα του οικοδομικού κανονισμού και της κατασκευαστική πρακτικής της εποχής, αλλά σκέφτηκε με διαφορετικό τρόπο, παράγοντας έργα που εξυπηρετούν το παρόν κοιτώντας στο μέλλον. Αν ο Ζενέτος σκέφτεται εκτός κουτιού, καθώς το πρόβλημα δεν λύνεται με άλλο τρόπο, ο Δοξιάδης στην οικιστική σκέφτεται χωρίς το κουτί. Δεν υπάρχει για αυτόν η δέσμευση μιας συγκεκριμένης υπαρκτής πόλης και της νομοθεσίας της, ως εννέα σημείων προς ενοποίηση, αλλά προτείνεται ο δομικός κανόνας βάσει του οποίου θα παραχθούν οι πόλεις του μέλλοντος με νέους κανόνες και γρίφους.

56 Ζενέτος, Τ. (1969). Ηλεκτρονική πολεοδομία: παράλληλες κατασκευές. *Αρχιτεκτονικά Θέματα* (3)

57 Βλ. William Hogarth, «Columbus Breaking the Egg», 1752, χαρακτηριστικό

Στο διάστημα μεταξύ 1960 και 1965, τα άρθρα της εφημερίδας *Καθημερινή*, που αναφέρονται στην πολυκατοικία σχετίζονται με το κυκλοφοριακό πρόβλημα, την ατμοσφαιρική ρύπανση και γενικά την προβληματική ζωή στην πόλη. Ενδεικτικά αποσπάσματα είναι τα εξής: «Όμως, εις τας οδούς της πρωτεύουσας με την μεγάλην κυκλοφορίαν, τα ασπρόρουχα, που απλώνονται εις τα μπαλκόνια των πολυκατοικιών, μαυρίζουν από την αιθάλην»⁵⁸ και «[...] προετοιμάζονται με γοργό ρυθμό τα τελικά σχέδια 23 νέων πλατειών, σε διάφορα σημεία των Αθηνών. [...] Έτσι με τους νέους αυτούς κατακόρυφους πνεύμονες, κάπως θα αναπνεύσουν οι κάτοικοι της πρωτεύουσας, που ασφυκτιούν ανάμεσα στις θεόρατες πολυκατοικίες, που μας ζώνουν από παντού»⁵⁹.

Το 1962, ο αρχιτέκτονας Δημητροκάλλης γράφει στα *Τεχνικά Χρονικά*⁶⁰, πως η πολυκατοικία έχει επιβληθεί. Η ομαδική διαβίωση δεν αποτελεί επιλογή του κατοίκου της πόλης, αλλά μεθοδεύεται ως μοναδική λύση. Πέρα από τις ανέσεις που υποσχόταν η ζωή στη πολυκατοικία ήδη από τον μεσοπόλεμο, η πολυκατοικία αναμορφώθηκε μεταπολεμικά για να γίνει πιο ελκυστική. Αύξησε τον μέσο όγκο της, ώστε να μειωθούν τα κοινόχρηστα έξοδα, ενώ η επιφάνεια των διαμερισμάτων μεγάλωσε κατά ένα μικρό ποσοστό⁶¹. «Το διαμέρισμα νίκησε την μονοκατοικία», όπως αναφέρεται στο άρθρο, αλλά το όνειρο δεν εκπληρώθηκε. Η οικοδομική δραστηριότητα πραγματοποιείται χωρίς οργάνωση, αποκλειστικά με ιδιωτική πρωτοβουλία. Σε άρθρο της εφημερίδας *Καθημερινή*⁶², της 20.01.1966, η αθηναϊκή πολυκατοικία χαρακτηρίζεται ως πληγή, η οποία έχει ως μοναδικό οδηγό την εμπορική εκμετάλλευση, ενώ αμελείται η εξασφάλιση των υγιεινών συνθηκών. Για την υγιεινή των πολυκατοικιών έγραψε νωρίτερα και ο γιατρός Θεόδωρος Σκούρας στο περιοδικό *Αρχιτεκτονική*, το 1958, αναφέροντας πως είναι δύσκολο να βρεθούν διαμερίσματα όπου όλοι οι χώροι αερίζονται και φωτίζονται με φυσικό τρόπο, ενώ ο τεχνητός φωτισμός απαιτείται σχεδόν όλο το εικοσιτετράωρο. Δυσχερέστερη είναι η κατάσταση για τους βοηθητικούς ρόλους της ζωής στην πολυκατοικία. Ο θυρωρός με την οικογένειά του κατοικούν στο πλέον ακατάλληλο προς εκμετάλλευση υπόγειο διαμέρισμα, το οποίο χαρακτηρίζει ο γιατρός ως «κενοτάφιο», ενώ η μοναδική υγιεινή παρεμβολή στην καθημερινότητα του θυρωρού είναι η τοποθέτηση της καρέκλας του στην είσοδο της πολυκατοικίας ή στο πεζοδρόμιο εμπρός της. Ο νομιάτρος και διευθυντής του υγειονομικού κέντρου Αττικής Θ. Κατσάνος⁶³ κοινοποίησε στο Τεχνικό Επιμελητήριο της Ελλάδος την επιστολή του, στην οποία επιβεβαιώνει τις καταγγελίες για την εγκατάσταση του θυρωρού σε ακατάλληλο μέρος, σε νεόδμητη πολυκατοικία επί της οδού Φωκίωνος Νέγρη. Αναφέρεται η μετατροπή μιας υπόγειας αποθήκης σε κατοικία του θυρωρού και η αντίστοιχη μετατροπή του χώρου, ο οποίος ήταν προορισμένος για τη διαμονή του θυρωρού στα σχέδια που κατατέθηκαν στην πολεοδομία για την έγκριση της άδειας

58 Η μόλυνσις της ατμόσφαιρας από τους καπνοδόχους των οικιών και τα καυσαέρια. (1961, 10 Αυγούστου). *Καθημερινή*, σ. 5

59 Κορομηλάς, Λ. (1965, 7 Σεπτεμβρίου). Ένα έτος εις την Δημαρχίαν. Συνέντευξις με τον κ. Γ. Πλυτάν. *Καθημερινή*, σ. 3

60 Δημητροκάλλης, Γ. (1962). Σκέψεις για κρατικό παρεμβατισμό στην οικοδομική δραστηριότητα της Αθήνας. *Τεχνικά Χρονικά* (213): 31-35

61 Στο άρθρο αναφέρεται πως «ανά κύριον δωμάτιον αντιστοιχούν σήμερα πλέον των 27-28 τ.μ, έναντι των 22 ή 23 που ήταν άλλοτε».

62 Το άλλοτε «ιοστεφές» άστυ εχαρακτηρίσθη νοσογόνον και ανοργάνωτον άθροισμα κτισμάτων: Εις το πανελλήνιον αρχιτεκτονικόν συνέδριον. (1966, 20 Ιανουαρίου). *Καθημερινή*, σ.5

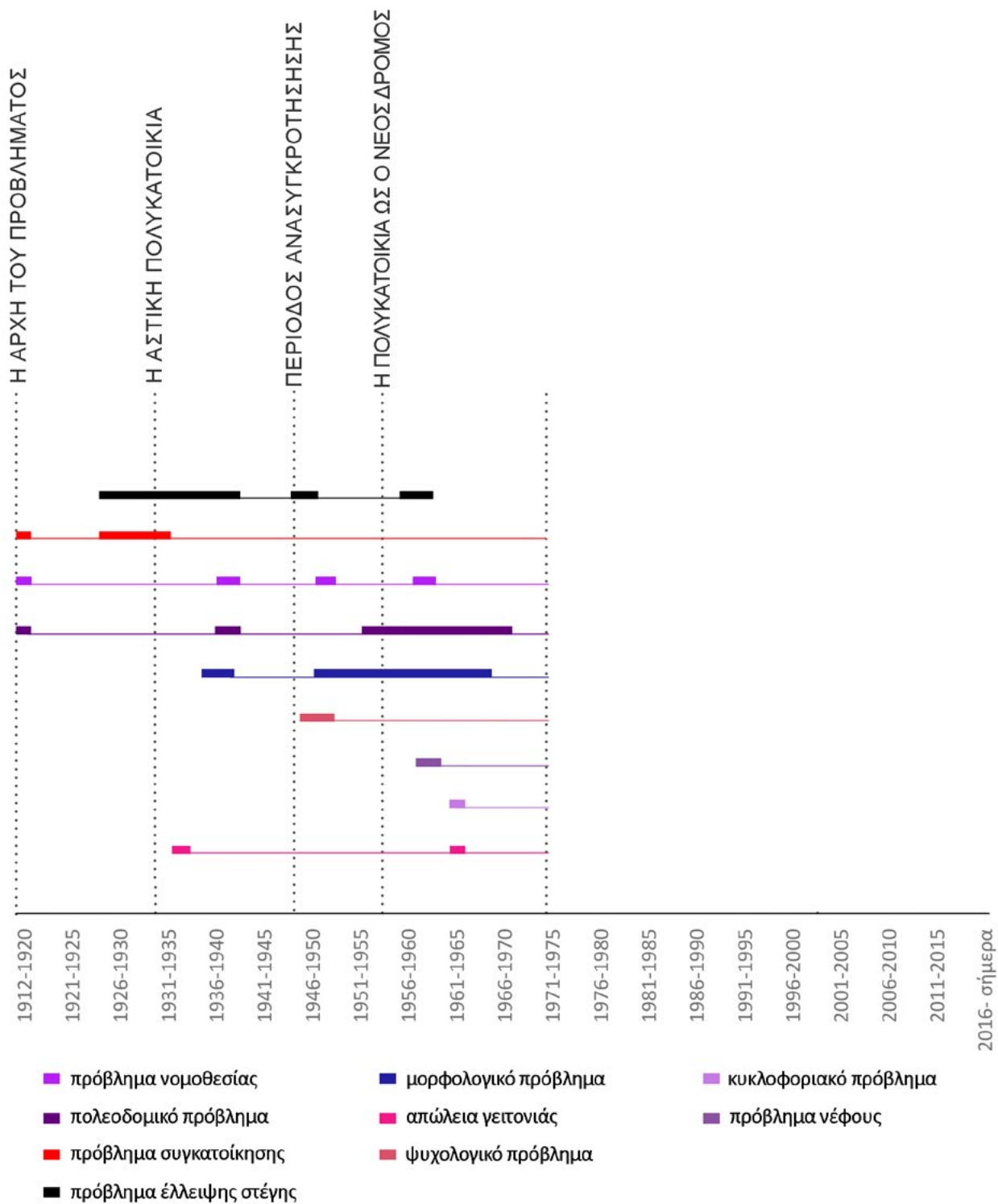
63 Κατσάνος, Θ. (1957). Περί του χώρου εγκαταστάσεως του θυρωρού εις τας πολυκατοικίας : προς το Πολεοδομικόν Γραφείον. *Τεχνικά Χρονικά* (121-122): 53

οικοδομής, σε διαμέρισμα προς εκμετάλλευση. Ακόμη, ο γιατρός Θεόδωρος Σκούρας αναφέρεται στο «δωμάτιο υπηρεσίας», το οποίο βρίσκεται σε νεκρό χώρο του διαμερίσματος, έχοντας περιορισμένες διαστάσεις ώστε να μην καταλαμβάνει το ωφέλιμο χώρο του διαμερίσματος και συχνά έχει την επιπρόσθετη χρήση της αποθήκης. Εντούτοις, το δωμάτιο της υπηρεσίας αρχίζει να εξαλείφεται από την κάτοψη του διαμερίσματος, καθώς όπως προαναφέρθηκε η κατοίκηση της πολυκατοικίας μεταπολεμικά γίνεται από ενοίκους με μεσαία και χαμηλά εισοδήματα. Για τον Σκούρα, οι δυσμενείς συνθήκες διαβίωσης στο διαμέρισμα αντισταθμίζονται για όσους περνούν πολλές ώρες εκτός της οικίας τους. Την ίδια σκέψη μοιράζεται και το προαναφερθέν άρθρο της *Καθημερινής*, της 20.01.1966, το οποίο αναφέρει για την αθηναϊκή πολυκατοικία «Χωρίς χαρά, χωρίς έλξη. Μια κατασκευή που σε σπρώχνει να βρεις τη χαρά έξω από την φυσική κοιτίδα της, το σπίτι σου, στο δρόμο που και αυτός δεν σε θέλει»⁶⁴. Αυτή η κατάσταση έρχεται σε αντίθεση με τις πρώτες πολυκατοικίες κατά τον εμφύλιο πόλεμο, οι οποίες ήθελαν την απόλαυση του διαμερίσματος από τον ένοικο, προκειμένου αυτός να μην πολιτικοποιεί στον δρόμο⁶⁵. Το άρθρο συνεχίζει γράφοντας για το διαμέρισμα: «εξελίχθει λοιπόν η κατοικία εις τας Αθήνας εις φυτώριον νευρωτικών και υποσκάπτει ταχυρρυθμώς την υγείαν, την οικογένειαν και την συνοχήν των ανθρώπων». Η ευτυχία που οραματίζεται ο Δοξιάδης δεν έχει βρεθεί στην έντυπη αναπαράσταση του διαμερίσματος στον καθημερινό τύπο. Αντίθετα, το προγενέστερο άρθρο στην εφημερίδα *Καθημερινή*⁶⁶, της στήλης Επίκαιρα του 1948 με τις φράσεις «Σε όλα φταίνε οι πολυκατοικίες! Σε όλα. Στα διαζύγια, στους καυγάδες, στην ασυνεννοησία, στις νευρασθένειες, στα έλκη του στομάχου, στην γκρίνια. [...] Η πολυκατοικία θα καταστρέψει τη ζωή μας» είναι πάλι επίκαιρο.

64 ο.π., (1966, 20 Ιανουαρίου). *Καθημερινή*

65 Βλ. παραπάνω Μιχαλόπουλος, Θ. 1947

66 Πολυκατοικίες.(1948, 20 Νοεμβρίου). *Καθημερινή*, σ. 1



Από το όνειρο στον εφιάλητη

Ο οικοδομικός οργανισμός, τον οποίο γνώρισε η Αθήνα μεταπολεμικά, με πρωταγωνιστή την πολυκατοικία, ανακάμπτει στο τέλος της δεκαετίας του '60 με την ανατροπή του δημοκρατικού πολιτεύματος της χώρας σε δικτατορικό καθεστώς. Στο διάστημα της δικτατορικής επταετίας από το 1967 έως το 1974 οι έντυπες αναφορές της πολυκατοικίας είναι ελάχιστες. Ο Ορέστης Δουμάνης εκδίδει το 1967 το πρώτο τεύχος του περιοδικού *Αρχιτεκτονικά Θέματα* στην εισαγωγή του οποίου αναφέρει: «Οι ικανότητες πολλών αρχιτεκτόνων σπαταλούνται στην ανέγερση εμπορικών αστικών πολυκατοικιών σύμφωνα με ένα τραγελαφικό οικοδομικό κανονισμό, σε πόλεις με ξεπερασμένα πολεοδομικά σχέδια, με ανεπίτρεπτα κατατετμημένες ιδιοκτησίες»⁶⁷. Ο Δουμάνης αναφέρεται στην συμπωματική και επιπόλαια αντιμετώπιση των πολεοδομικών και αρχιτεκτονικών προβλημάτων της χώρας και σχολιάζει «τα αποτελέσματα είναι γνωστά. Το οικιστικό πρόβλημα μεταβλήθηκε σε πρόβλημα αριθμού δωματίων». Μιλάει για πλαίσια που προκαλούν «ανυπέβλητα όρια» στον τομέα της αρχιτεκτονικής και της πολεοδομίας, φέρνοντας στο νου το νοητό τετράγωνο του γρίφου των εννέα σημείων, ενώ η ύπαρξη έργων που σκέφτηκαν εκτός του κουτιού, είναι ο λόγος της έκδοσης των *Αρχιτεκτονικών Θεμάτων*. Το περιοδικό στοχεύει στην παρουσίαση των «αξιόλογων» αρχιτεκτονικών έργων, για την ένταξή τους «σε μια συλλογική προσπάθεια επίλυσης των τεχνικών, οικονομικών και κοινωνικών προβλημάτων με σύγχρονα και επιστημονικά μέσα». Τον Μάρτιο του 1967, ο Λάμπρος Κορομηλάς⁶⁸ κοιτάει την Αθήνα από ψηλά και παρομοιάζει τα σπίτια της με «κουτιά -κουτιά αραδιαστά» που μοιάζουν να έπεσαν από το όρος Αιγάλεω, ενώ για τις πολυκατοικίες αναφέρει ένα πολεοδομικό πρόβλημα που έχει προαναφερθεί, σχετιζόμενο με τη δυσανάλογη σχέση του ύψους τους με το στενό πλάτος των δρόμων της πόλης. Ακόμη, δίνει πληροφορίες για την έκταση της πόλης, η οποία απλώνεται από τον Άγιο Σώστη επί της λεωφόρου Συγγρού, ως το Ψυχικό επί της λεωφόρου Κηφισίας.

Στην αρχή του έτους 1967 υπάρχουν δημοσιευμένες αγγελίες σχετικές με την αγοραπωλησία πολυκατοικιών και διαμερισμάτων, αλλά και λαχεία συντακτών με έπαθα πολυκατοικιών. Στις 21 Απριλίου 1967, την ημέρα του πραξικοπήματος και έναρξης της στρατιωτικής δικτατορίας, η πολυκατοικία ως λέξη υπάρχει σε μόνο μία από τις μικρές αγγελίες της εφημερίδας *Καθημερινή*, στην οποία ζητείται επείγοντως εργολάβος για την ανταλλαγή οικοπέδου στο Ναύπλιο κατάλληλο προς ανέγερση πολυκατοικίας, με διαμέρισμα στην Αθήνα. Από τότε η πολυκατοικία χάνεται ως αναφορά στον καθημερινό τύπο μέχρι τους τελευταίους μήνες του 1974. Το Σεπτέμβριο του 1974 σε άρθρο της *Καθημερινής*⁶⁹, αναφέρει πως η Επταετία έκαμψε τον ανθηρό κλάδο της οικοδομής, ενώ οι τιμές πώλησης των διαμερισμάτων «ανέβηκαν όπως τα ύψη των οικοδομών». Τα επιτρεπόμενα ύψη αυξήθηκαν με Γενικό Οικοδομικό Κανονισμό του 1973, ο οποίος επέτρεψε την εμφάνιση των πύργων κατοικιών. Το άρθρο περιγράφει μετά την επταετία μια πόλη, η οποία είναι ασφυκτικά δομημένη, δημιουργώντας πολεοδομική συμφόρηση. Οι δυσμενείς συνθήκες διαβίωσης στο πυκνοδομημένο κέντρο της πόλης, αλλά κυρίως η αύξηση των αξιών των διαμερισμάτων, αιτιολογούν τον τίτλο του άρθρου «Το όνειρο «Δύο δωμάτια και

67 1967. *Αρχιτεκτονικά Θέματα* (1): 18-20

68 Κορομηλάς, Λ. (1967, 18 Μαρτίου). Συγκροτήματα Πολυκατοικιών. *Καθημερινή*, σ.3

69 Λιμπερόπουλος, Δ. (1974, 17 Σεπτεμβρίου). Το όνειρο «Δύο δωμάτια και κουζίνα...» απομακρύνεται προσωρινά για πολλούς. *Καθημερινή*, σ.5

κουζίνα...» απομακρύνεται προσωρινά για πολλούς». Το διαμέρισμα στην πολυκατοικία, παρά του περιορισμένου μεγέθους του με τα προβλήματα ανεπαρκούς φωτισμού και αερισμού και τα προβλήματα συγκατοίκησης με τους ενοίκους, συνεχίζει να αποτελεί όνειρο ως εξασφάλιση στέγης ή μηνιαίου εισοδήματος, αλλά γίνεται «άπιαστο όνειρο» μετά την επταετία, λόγω της αύξησης της τιμής του.

Μετά την επταετία και μέχρι το τέλος της δεκαετίας του '70, τα άρθρα στην εφημερίδα *Καθημερινή*, βγάζουν στην επιφάνεια μια ποικιλία προβλημάτων γύρω από το θέμα της πολυκατοικίας, τα οποία σχετίζονται με οικονομικά, κοινωνικά, πολεοδομικά ζητήματα, αλλά και ζητήματα ψυχολογίας του ανθρώπου. Είναι η περίοδος κατά την οποία συγκεντρώνονται τα προβλήματα περί πολυκατοικίας και γίνεται κριτική στον τρόπο παραγωγής της τόσο από τον ημερήσιο τύπο, όσο και από τα αρχιτεκτονικά περιοδικά. «Η Αθήνα που χτίστηκε για



Συγκρότημα διαμερισμάτων «ΔΙΦΡΟΣ», αρχιτ. Τομπάζης Α., Διαμαντόπουλος Δ.

λίγες χιλιάδες ανθρώπους και εξελίχθηκε σε γίγαντα των 2,5 εκατομμυρίων; Καλύτερα να μη μιλήσουμε γι' αυτήν. Τα προβλήματα μιλούν μόνα τους», αναφέρει άρθρο της *Καθημερινής* στις 01.06.1975⁷⁰. Τα προβλήματα μεγάλωσαν σε συνάρτηση με το μέγεθος της πόλης και μπορούν πλέον να μιλήσουν μέσω των δυσκολιών της καθημερινής ζωής του πολίτη. Η Αθήνα, στα μέσα της δεκαετίας του '70, είναι μια πυκνοδομημένη πόλη, φτιαγμένη κυρίως από πολυκατοικίες, με κυκλοφοριακά ζητήματα και προβλήματα ατμοσφαιρικής ρύπανσης. Το μέτρο της πόλης είναι ο άνθρωπος και η μηχανή, όπως υποστήριξε ο Δοξιάδης στην επιστήμη της Οικιστικής, τόσο στον δημόσιο χώρο, όσο και στην κατοικία. Το ιδιωτικό όχημα δεν δυσκολεύεται μόνο λόγω της κυκλοφοριακής συμφόρησης, αλλά μένει μετέωρο στο δρόμο όταν ο οδηγός φτάνει στο διαμέρισμα της πολυκατοικίας, η οποία δεν χτίστηκε με το μέτρο άνθρωπος και μηχανή, αλλά με το μέτρο του δωματίου. Δεν είχαν προβλεφθεί χώροι στάθμευσης εντός της κάτοψης της πολυκατοικίας, καθώς οι οικοδομές δεν θυσίασαν κανένα κομμάτι από τον εμπορεύσιμο ωφέλιμο χώρο τους για την φύλαξη της μηχανής όταν εκείνη μένει ανενεργή. Το μέτρο «Κάθε πολυκατοικία και γκαράζ»⁷¹ που ανήγγειλε το υπουργείο Δημοσίων Έργων για την αποσυμφόρηση των σταθμευμένων αυτοκινήτων στους δρόμους της πόλης, αποτελεί μια σπασμωδική απάντηση στο πρόβλημα, παρά μια στρατηγική λύσης.

Τα καυσαέρια από την κυκλοφορία της μηχανής δυσχεραίνουν την ατμοσφαιρική ρύπανση, αλλά το 1975 βασική αιτία μόλυνσης αναγνωρίζεται το μαζούτ των καυστήρων των πολυκατοικιών. Η κεντρική θέρμανση των πολυκατοικιών δεν προκαλεί μόνο πρόβλημα στην ατμόσφαιρα της πόλης, αλλά αποτελεί βασικό πρόβλημα στο εσωτερικό της οικοδομής. Η κεντρική θέρμανση είναι η έκφραση της κοινής ζωής στην πολυκατοικία και συχνά γίνεται αφορμή για διαπληκτισμούς μεταξύ των ενοίκων. Υπάρχουν ασυμφωνίες μεταξύ των ενοίκων για τις ώρες λειτουργίας της θέρμανσης, αλλά και για την μέθοδο καταμερισμού των κοινοχρήστων. Άρθρο της *Καθημερινής* του 1974 αναφέρει πως ο λογαριασμός των κοινοχρήστων «διαταράσσει σε ανησυχητικό βαθμό την ηρεμία στην κοινοβιακή ζωή της πολυκατοικίας»⁷² και είναι η αιτία για τον «πόλεμο στις πολυκατοικίες». Το 1975 ένας ένοικος πολυκατοικίας γράφει στην εφημερίδα *Καθημερινή*⁷³, διαμαρτυρόμενος για το κρύο διαμέρισμά του, «μόνον ψυγείο πάγου θα μπορούσε να ονομασθεί αυτή η πολυκατοικία, όπου ο ήλιος για μας είναι είδος πολυτελείας ένεκεν του βορεινού προσανατολισμού της. Τώρα μάλιστα με τους περιορισμούς της θερμάνσεως κλάψε μας. Αλλά για ποια θέρμανση μιλάω; Αυτή πια, κι αν είναι σπάνιο είδος για την πολυκατοικία που κατοικώ». Διαφωνίες που ξεκινούν από οικονομικά θέματα, εξελίσσονται σε μια ποικιλία μικρότερων οχλήσεων κατά την κατοίκηση πολλών ατόμων στην ίδια διεύθυνση και πολλοί ένοικοι ανατρέχουν στον εισαγγελέα απλώς για να παραπονεθούν για τη συμπεριφορά των άλλων, ενώ το μόνο που επιζητούν είναι να επέμβει ο εισαγγελέας με τη μορφή σχολικής επίπληξης, ώστε να λυθεί το πρόβλημα. «Ένας δεν μπορεί να ησυχάσει, γιατί γαυγίζει ο σκύλος του διπλανού του στην πολυκατοικία. Άλλη ενοχλείται, γιατί όταν απλώνει ρούχα στο μπαλκόνι, η κυρία του πάνω διαμερίσματος τινάζει ξεσκονόπανα. Τρίτος διαμαρτύρεται γιατί δεν ανάβει το καλοριφέρ ο θυρωρός»⁷⁴. Αυτά είναι μερικά ήδη παραπόνων που αναφέρονται στα δικαστικά θέματα της εφημερίδας *Καθημερινή*.

70 Λαμπιάς, Ι. (1975, 1 Ιουνίου). Για καλύτερες πόλεις. *Καθημερινή*, σ. 8

71 Σημειωματάριο. (1976, 31 Ιανουαρίου). *Καθημερινή*, σ. 4

72 Ζούλας, Στ. (1974, 13 Οκτωβρίου). Πόλεμος στις πολυκατοικίες. *Καθημερινή*, σ. 12

73 Ζάχος, Χ. (1975, 16 Νοεμβρίου). Το ψυγείο και η γούνα. *Καθημερινή*, σ. 12

74 Τσίρος, Γ. (1981, 30 Ιανουαρίου). Παράπονα... *Καθημερινή*, σ.8

«Το διαμέρισμα είναι συνήθως τόσο μικρό και περιορισμένο, ώστε οι κάτοικοι του μένουν μέσα, όσο λιγότερο μπορούν. Το αίσθημα του χώρου τους το δίνει μόνο η έξοδος.»

Δαγτόγλου, Π. (1977, 6 Ιουλίου). Το φυλακισμένο παιδί του διαμερίσματος. *Καθημερινή*

«Το σπίτι σημαίνει απογοήτευση, μοναξιά και κατάθλιψη»

Η γυναίκα και η μοναξιά: Ένα μεγάλο πρόβλημα της εποχής μας. (1974, 19 Δεκεμβρίου). *Καθημερινή*



Kabakov (1985). The Man who flew into space from his Apartment, Installation

Η αστική πολυκατοικία συνδυάζει την ιδιωτική με την κοινή ζωή σε ένα σύνολο. Εντούτοις, η έννοια του κοινού περιορίζεται στην κοινή υποδομή. Το σχήμα της κατακόρυφης γειτνίασης των κατοικιών, ως αποτέλεσμα του νόμου περί οριζόντιας ιδιοκτησίας του 1929, μοιάζει να μη βοήθησε την κοινή ζωή των ενοίκων. Ο χώρος μεταξύ των διαμερισμάτων δεν αποτελεί τη χωρική έκφραση της έννοιας της από κοινού χρήσης, αλλά ο όρος των κοινόχρηστων αναγνωρίζεται περισσότερο ως οικονομικός όρος και ως η υποχρεωτική δαπάνη για τη συντήρηση των χώρων εκτός της ιδιωτικής κατοικίας. Τα άρθρα της εποχής αναφέρονται στο χάσιμο της γειτονιάς με την άφιξη της πολυκατοικίας και στην απομόνωση της οικογένειας στο μικρό διαμέρισμα. Η ζωή στο διαμέρισμα είναι δύσκολη για την γυναίκα, η οποία δεν έχει βγει ακόμα συστηματικά στην αγορά εργασίας και περνά αρκετές ώρες στο σπίτι. Για εκείνη «Το σπίτι σημαίνει απογοήτευση, μοναξιά και κατάθλιψη», αναφέρει το άρθρο της Καθημερινής με τίτλο «Η γυναίκα και η μοναξιά. Ένα μεγάλο πρόβλημα της εποχής μας», στο τέλος του 1974⁷⁵. Δεν πέρασαν ούτε είκοσι χρόνια από όταν το διαμέρισμα προωθούνταν σαν «το όνειρο κάθε γυναίκας» στις διαφημίσεις και στον κινηματογράφο της εποχής και το όνειρο εξελίχθηκε σε μια μοναχική ζωή. Η αρθρογραφία της εποχής θεωρεί μεγαλύτερα θύματα της εποχής τα παιδιά, τα οποία γεννιούνται και μεγαλώνουν στο διαμέρισμα. Άρθρο με τίτλο «Το φυλακισμένο παιδί του διαμερίσματος», στις 06.07.1977, αναφέρει πως το παιδί «μεγαλώνει σε ένα κλουβί, όπου τα όρια του παιχνιδιού είναι απαραδέκτως μικρά» και συνεχίζει «είναι η πρώτη γενιά που μεγαλώνει πλήρως πίσω από τα κάγκελα του διαμερίσματος»⁷⁶, ενώ άλλο άρθρο την επόμενη χρονιά συμπληρώνει: «στο μπαλκόνι σηκώνουν τα σύρματα κι αυτό ολοκληρώνει την εικόνα της φυλακής»⁷⁷. Τα άρθρα υπονοούν την επίδραση του χώρου στην ψυχολογία του χρήστη, ενώ τα προβλήματα ανάγονται στο ζήτημα της ευτυχίας του ανθρώπου, όπως υποστήριξε ο Δοξιάδης στην διατύπωση της επιστήμης της οικιστικής.

«Το διαμέρισμα είναι συνήθως τόσο μικρό και περιορισμένο, ώστε οι κάτοικοι του μένουν μέσα, όσο λιγότερο μπορούν⁷⁸», αναφέρει το παραπάνω άρθρο του 1977 της Καθημερινής. Ο περιορισμός του κατοίκου στην κατοικία του και η επιθυμία απόδρασης από αυτή θα μπορούσε να απεικονιστεί με το καλλιτεχνικό έργο «Ο άνθρωπος που πέταξε στο διάστημα από το διαμέρισμά του» του Ιlya Kabakov. Το έργο παρουσιάζει ένα δωμάτιο με τοίχους καλυμμένους με αφίσες και συνθήματα υπέρ του Κομμουνιστικού Κόμματος, των ηγετών του και των επιτευγμάτων του. Ο κάτοικος του δωματίου, εκτοξεύτηκε με έναν αυτοσχέδιο μηχανισμό στο διάστημα, αφήνοντας μια τρύπα στην οροφή. Πρόκειται για ένα σχόλιο για το χάσμα ανάμεσα στη σοβιετική τεχνολογική φιλοδοξία και τη φτωχή υλική πραγματικότητα της καθημερινής ζωής στη Ρωσία. Ο ένοικος ένωσε την επιθυμία της απόδρασης μετά την ασφυκτική κοινοβιακή ζωή εντός του διαμερίσματος. Αντίθετα, ο ένοικος του αθηναϊκού διαμερίσματος νιώθει μοναξιά στα χτιστά στενά περιθώρια της καθημερινής ζωής του, αλλά η επιθυμία της απόδρασης παραμένει η ίδια.

Εντούτοις η απόδραση μπορεί να προγραμματιστεί. Η στήλη «Καθημερινά» της 23.09.1976, στην εφημερίδα Καθημερινή, μιλάει για την πενθήμερη εβδομάδα στην πόλη και την βιαστική εγκατάλειψή της το Σαββατοκύριακο και αναφέρει: «Άλλοι νοσταλγούν τη γενέτειρα και τρέχουν

75 Η γυναίκα και η μοναξιά: Ένα μεγάλο πρόβλημα της εποχής μας. (1974, 19 Δεκεμβρίου). Καθημερινή, σ.5

76 Δαγτόγλου, Π. (1977, 6 Ιουλίου). Το φυλακισμένο παιδί του διαμερίσματος. Καθημερινή, σ.4

77 Μπέης, Δ. (1978, 1 Οκτωβρίου). Ανθρώπινη ζωή σε ανθρώπινη πόλη. Καθημερινή, σ. 6

78 Δαγτόγλου, Π., ο.π.

να δουν τους δικούς τους στο χωριό, άλλοι επωφελούνται για να αναπνεύσουν κουρασμένοι από την ασφάλτο, την πολυκατοικία, τα καυσαέρια και το τσιμέντο». Υπονοείται μια προσδοκία για έναν τόπο φυσικό, ο οποίος βρίσκεται αλλού και έξω από το άστυ. Ο Ζήσης Κοτιώνης περιγράφει αυτόν τον διχασμό σαν την «τρέλα του τόπου». Η χωρική διχοστασία ανάμεσα στο χώρο της πόλης και της υπαίθρου, είναι και κοινωνική ανάμεσα σε εργασία και διακοπές, αλλά και ψυχική διχοστασία, με Φροϊδικούς όρους, ανάμεσα στο Εγώ της προσωπικότητας στην οργανωμένη πόλη και το Αυτό, δηλαδή το ασυνείδητο το οποίο αφήνει η προσωπικότητα να εκδηλωθεί σε κατάσταση διέγερσης. Το υποκείμενο της πόλης με το υποκείμενο της φύσης, χωρίς να πρόκειται απαραίτητα για δύο διαφορετικές οντότητες, αλλά για δύο εαυτούς του ίδιου υποκειμένου, όπως το υποκείμενο της καθημερινής μέρας και το υποκείμενο του Σαββατοκύριακου (Κοτιώνης, 2004). Σύμφωνα με τον Simmel (1913) ο άνθρωπος της μεγαλούπολης έχει εκλογικεύσει τις συμπεριφορές του, έχει καθορίσει τις κινήσεις του σώματός του -περπατώ, κάθομαι, ξαπλώνω σε όρθια, καθιστή, οριζόντια στάση αντίστοιχα- και έχει ταυτίσει κάθε στάση σώματος με τον αντίστοιχο χώρο της καθημερινότητάς του. Στο φυσικό τοπίο, διαμορφωμένο κυρίως χωρίς τον ανθρώπινο παράγοντα, το ανθρώπινο σώμα εντάσσεται με μια ελευθερία κινήσεων, σαν να εκτονώνεται μια συσσωρευμένη ενέργεια σε μια προσπάθεια κατάληψης της φύσης (Κοτιώνης, 2007).

Μετά την επταετία, σε αντιπαραβολή με το φυσικό τοπίο της εξοχής, στην αρθρογραφία εφευρίσκονται λέξεις όπως «πολυκατοικιοστοιχίες»⁷⁹ ως αντικατάσταση των δεντροστοιχιών εκατέρωθεν του δρόμου ή «τσιμεντοσαχάρα»⁸⁰ και «τσιμεντούπολη» για την περιγραφή της γενικής εικόνας της Αθήνας. Οι αιτίες των προβλημάτων αποδίδονται τότε στο υλικό κατασκευής της νέας Αθήνας, καθώς το τσιμέντο επέτρεψε την γρήγορη και οικονομική κατασκευή των πολυώροφων οικοδομών. «Το μπετόν έφερε μαζί του και την πολυκατοικία. Το αντιαισθητικό κακόγουστο αυτό κτίσμα που κατέστρεψε ανεπανόρθωτα το ελληνικό τοπίο»⁸¹, αναφέρει άρθρο της *Καθημερινής* το 1977. Το τσιμέντο ταυτίζεται με την πολυκατοικία και αντίστροφα. Το άρθρο συνεχίζει «Ιστορικές πόλεις, παραδοσιακοί οικισμοί, ήρεμα βουνά και απαλοί λόφοι γέμισαν με αντιαισθητικά κουτάκια. Η συνταγή τους είναι πολύ απλή: κτίζονται φθηνά και γρήγορα. Μόνο που δεν συμπληρώνουν: ότι καταστρέφουν και τη ζωή μας και το χώρο». Τα «τσιμεντένια κουτιά» απλώθηκαν από την πρωτεύουσα ως την επαρχία και από το κέντρο της Αθήνας ασκήθηκαν επεκτατικές πιέσεις προς τα προάστια. Στον κίνδυνο αλλοίωσης του φυσικού χαρακτήρα των προαστίων από την αθηναϊκή πολυκατοικία είχε αναφερθεί ο πολιτικός μηχανικός Παπαμιχελάκης ήδη από το 1958⁸². «Η Κηφισιά των αρχοντικών έγινε δάσος πολυκατοικιών»⁸³, ενημερώνει τίτλος άρθρου της 23.10.1976, το οποίο αναφέρει: «Δίπλα στις κεραμιδένιες στέγες, τα νεοκλασικά αετώματα και τους εξώστες υψώνονται κατακόρυφα όγκοι του τσιμέντου και του γυαλιού. Κι' όπου ξεπετιέται η πολυκατοικία ξεριζώνεται το πράσινο και γυμνώνεται το μέρος. Φτωχάινει λοιπόν η Κηφισιά;» Η άφιξη των πολυκατοικιών στην Κηφισιά δεν σημαίνει την πτώχευση της περιοχής, αλλά ο τύπος της εργολαβικής πολυκατοικίας με τα διαμερίσματα με «δύο δωμάτια και μία κουζίνα» αποτέλεσε το πρότυπο κατοικίας με πανελλαδική εμβέλεια μέχρι και για την

79 Δαγτόγλου, Π., ο.π.

80 Πρωθύστερη αντιμετώπιση. (1977, 6 Δεκεμβρίου). *Καθημερινή*, σ. 5

81 ο.π.

82 Παπαμιχελάκης, Γ., ο.π.

83 Αναγνωστόπουλος, Γ. (1976, 23 Οκτωβρίου). Η Κηφισιά των αρχοντικών έγινε δάσος πολυκατοικιών. *Καθημερινή*, σ. 12

κατασκευή μεταγενέστερων μονοκατοικιών. Το 1977 εκδίδεται το διάταγμα «περί αναστολής των οικοδομικών εργασιών εις τας εντός σχεδίου περιοχάς του Δήμου Κηφισίας και της Κοινότητας Ν. Ερυθραίας», σύμφωνα με το οποίο απαγορεύονται για ένα χρόνο οι οικοδομικές δραστηριότητες και η χορήγηση οικοδομικών αδειών στις εν λόγω περιοχές. Εντούτοις, σαράντα άδειες για ανέγερση πολυκατοικιών εκδόθηκαν μέσα σε λίγες μέρες⁸⁴, καθώς διέρρευσε ο ερχομός του μέτρου, το οποίο δεν κατάφερε να παύσει την ανοικοδόμηση, αλλά ούτε καν να την περιορίσει.

Ο όρος «τσιμεντούπολη» περιγράφει την επιβολή μιας μοναδικής αισθητικής, ενώ γίνεται η αναγνώριση του αντι-αισθητικού προτύπου μέσα από το βιωμένο περιβάλλον. Το τσιμέντο ταυτίστηκε από τη μία με την πολυκατοικία και από την άλλη με την φθηνή κατασκευή, η οποία μεθοδεύτηκε μέσω του συστήματος της αντιπαροχής σε ένα πρόγραμμα γρήγορης παραγωγής κτιρίων. Πολυκατοικία, τσιμέντο, φθηνή κατασκευή βρίσκονται στην ίδια εξίσωση. Τα άρθρα της εποχής κατηγορούν την επιθυμία της μέγιστης οικονομίας χρόνου και κόστους για τις κατασκευές χωρίς επαρκή μελέτη και έλεγχο από τις αρμόδιες αρχές. Άρθρο στην εφημερίδα *Καθημερινή*⁸⁵, της 12.10.1978, μετά την κατάρρευση πολυκατοικίας επί της λεωφόρου Κηφισίας, λόγω μη εφαρμογής της στατικής μελέτης, αναφέρει «Σε μια πρωτεύουσα που ξαναχτίστηκε με το ρυθμό με τον οποίο κτίστηκαν οι πόλεις που είχαν ισοπεδωθεί από τον πόλεμο, φαίνεται πως οι δυνατότητες για να ασκηθεί κάποιος ουσιαστικός έλεγχος κατασκευών ήταν ελάχιστες. Έμεινε ο έλεγχος των συνειδήσεων». Η ανοικοδόμηση της νέας Αθήνας έγινε με ιδιωτική πρωτοβουλία, η πολυκατοικία χτίστηκε σε έφορο έδαφος και η ελληνική πόλη ταυτίστηκε με την πολυκατοικία, τόσο σε επίπεδο εικόνας, όσο και σε τρόπο αστικής κατοίκησης. Ο Βασενχόφεν σχολιάζει το 1979: «κι αν η παρατήρηση αυτή, ότι δηλαδή η αθηναϊκή πολυκατοικία είναι η αληθινή έκφραση του πολιτισμού μας προσβάλλει μερικούς, χαίρομαι πολύ. Αυτό θα σημαίνει πως υπάρχουν ακόμη ελπίδες»⁸⁶. Τότε παρατηρείται η άρνηση της ταύτισης του ανθρώπου με την κατοικία του, την οποία ο ίδιος παρήγαγε.

1978 Αρχιτεκτονικά Θέματα. Το πρόβλημα της πολυκατοικίας και η απουσία του προτύπου

Η εξέταση του τύπου της αστικής πολυκατοικίας, αποτελεί το ειδικό θέμα του δωδέκατου τεύχους του περιοδικού *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, το 1978. Στα σχετικά άρθρα ερευνάται η εξέλιξη του τύπου της πολυκατοικίας και ασκείται κριτική για τον τρόπο παραγωγής της και για την εξάπλωσή της στο αστικό περιβάλλον. Μελετώνται οι αιτίες που επέφεραν την αρνητική διάσταση του όρου της πολυκατοικίας, ανάμεσα στις οποίες ξεχωρίζουν η ανελαστικότητα του οικοδομικού κανονισμού, η εξάπλωση του θεσμού της αντιπαροχής και η εμπορευματοποίηση. Οι τρόποι δραστηριοποίησης των αρχιτεκτόνων για την ανατροπή των καθιερωμένων πρακτικών παραγωγής της πολυκατοικίας, αναζητούνται θεωρητικά στο εν λόγω τεύχος. Εντούτοις, πέρα από την έντονη κριτική που δέχεται η αστική πολυκατοικία, δεν υπάρχει καμία απεικόνιση μιας καλύτερης εκδοχής πολυκατοικίας, αφού δεν παρουσιάζεται κανένα σχετικό παράδειγμα. Χωρίς

84 Κατσιμής, Σπ. (1977, 19 Μαΐου). Συνεχίζεται πυκνή ανοικοδόμηση στην Κηφισιά και μετά την αναστολή. *Καθημερινή*, σ. 11

85 Ποιό λείπει περισσότερο; (1978, 12 Οκτωβρίου). *Καθημερινή*, σ. 5

86 Βασενχόφεν, Λ. (1979, 3 Ιανουαρίου). Οι επιδράσεις του οικονομικού κυκλώματος στην πολεοδομία. *Καθημερινή*, σ. 4

απαραίτητα να αποτελούν αντιπαραδείγματα, παρουσιάζονται το ίδιο έτος στο περιοδικό *Θέματα Χώρων και Τεχνών*, με τον ίδιο εκδότη, τον Ορέστη Δουμάνη, τρεις πολυκατοικίες της Εταιρίας Μελετών Περιβάλλοντος, των Α. Συμεών, Α. Κολλάρου και Σ. Κονταράτου στο Παλαιό Ψυχικό, οι οποίες κατασκευάζονται σε μεγάλα οικόπεδα, δίνοντας έμφαση στο σχεδιασμό του εδάφους ως χώρο συνάθροισης των ενοίκων. Από την έκδοση του πρώτου τεύχους του περιοδικού, το 1967, ως και το δωδέκατο τεύχος, έχουν δημοσιευθεί έντεκα έργα αθηναϊκών πολυκατοικιών στα *Αρχιτεκτονικά Θέματα* και δεκαεφτά έργα στα *Θέματα Χώρων και Τεχνών*. Πρόκειται για παραδείγματα τα οποία ξεχωρίζουν από το πλήθος των πολυκατοικιών στον φυσικό χώρο της πόλης και ξεφεύγουν από την ανωνυμία με την δημοσίευση, αποτελώντας τη θύμηση μιας «πετυχημένης λύσης» του θέματος της πολυκατοικίας ως πρόβλημα αρχιτεκτονικού σχεδιασμού.

Ο Δ. Φιλιππίδης⁸⁷ παρουσιάζει την πολυκατοικία ως τον απομηχανή θεό του 1930, ο οποίος έφτασε να απειλεί όχι μόνο την Αθήνα και τα προάστια της, αλλά και όλη την υπόλοιπη Ελλάδα. Στο τέλος της δεκαετίας του '70, ο απομηχανής θεός στο πρόβλημα της στέγης, είναι το στοιχείο, το οποίο προσδιορίζει και μορφοποιεί το δομημένο περιβάλλον της ελληνικής πόλης⁸⁸. Τότε οι συζητήσεις γύρω από την κατοικία γίνονται με βάση το μοντέλο της μεταπολεμικής πολυκατοικίας, η οποία σχεδιάστηκε ορθολογικά πάνω σε έναν κίονα με βάση το δωμάτιο, ενώ το διαμέρισμα ορίστηκε ανάλογα με την ποσότητα των δωματίων που ήθελε ο αγοραστής και το κεφάλαιο που διέθετε. Το σχήμα κατάστημα στο ισόγειο, είσοδος, κλιμακοστάσιο γύρω από ανεγκυστήρα, διάδρομο για την πρόσβαση στα διαμερίσματα, επανάληψη ορόφου και διαμόρφωση ρετιρέ στα τελευταία επίπεδα αποτελεί το σύνθημα πρόγραμμα της πολυκατοικίας. Με βάση το πρόγραμμα, το οποίο καθιερώθηκε από την εύκολη αναπαραγωγή του, οι συμβαλλόμενοι με την ανέγερση της πολυκατοικίας μιλούν την ίδια γλώσσα και η συνεννόηση μεταξύ των επαγγελματικά σχετιζόμενων με την οικοδομή και του ευρύτερου κοινού γίνεται εύκολη. Μέσω του συστήματος της αντιπαροχής η κατοικία γίνεται μια συμφωνία μεταξύ επιχειρηματία και ιδιοκτήτη για το ποσοστό κατοχής της συνολικής επιφάνειας του κτιρίου. Το πρόβλημα έγκειται στην εντύπωση ενός μοντέλου ως μοναδικού τρόπου αστικής κατοίκησης, το οποίο παράγει μια συγκεκριμένη εικόνα περιβάλλοντος με συγκεκριμένες κοινωνικές δομές⁸⁹. Το βλέμμα συνήθισε την εικόνα της πολυκατοικίας και ο τρόπος οργάνωσής της εντυπώθηκε στο νου. Η πολυκατοικία τυποποιήθηκε με βάση τις ανάγκες του μέσου κατοίκου και το διαμέρισμα κατανοήθηκε ως σταθερά. Εντούτοις, «η συνήθεια δεν είναι ο καλύτερος σύμβουλος», όπως αναφέρεται στον «Οδηγό Κατοικίας», ο οποίος εκδίδεται από το Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος το 1981, επιχειρώντας την ανατροπή του καθιερωμένου μοντέλου διαμερίσματος. Στον ίδιο «Οδηγό Κατοικίας» αναφέρεται πως «η μορφή του διαμερίσματος της πολυκατοικίας αποτέλεσε και το πρότυπο για την κατοικία γενικότερα. Σε μονοκατοικίες ή σπίτια αγροτικών περιοχών επαναλαμβάνεται η διαρρύθμιση του τυπικού διαμερίσματος της πολυκατοικίας». Ο σχεδιασμός της πολυκατοικίας και η ανέγερσή της γίνεται ένα πρόβλημα ρουτίνας, το οποίο σύμφωνα με τον μαθηματικό Ρολγα (1945) λύνεται με βάση άλλα προβλήματα, χωρίς αυθεντικότητα.

Την ίδια χρονιά ο Δ. Αντωνακάκης⁹⁰ μιλάει σε διάλεξή του στο Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος για

87 Φιλιππίδης, Δ. 1978, ο.π.

88 Αντωνακάκης, Δ. & Αντωνακάκη, Σ. (1978). Η πολυκατοικία στην Ελλάδα. Ο ρόλος του αρχιτέκτονα. *Αρχιτεκτονικά Θέματα* (12): 151-153

89 ο.π.

90 Αντωνακάκης, Δ., (1981) Πολυκατοικία: όνειρο ή εφιάλτης, 1 Απριλίου

«το πρόβλημα πολυκατοικία», το οποίο αν πριν είκοσι χρόνια αφορούσε μόνο την Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη, πλέον είναι πανελλαδικό ζήτημα, καθώς εντοπίζεται «παντού», «στην πόλη, στο χωριό, στην ακροθαλασσιά, στο βουνό, παντού». Η πολυκατοικία, για τον Αντωνακάκη, αφορά ένα μεγαλύτερο ζήτημα από το πρόβλημα της κατοικίας και είναι ισότιμη με το πρόβλημα της ζωής, καθώς διαμορφώνει το σύνολο του κτισμένου χώρου. Οι κινήσεις της καθημερινής ζωής είναι προδιαγεγραμμένες από ένα πρόβλημα. Δεδομένου της εξάπλωσης του προβλήματος, η λύση δεν βρίσκεται πλέον στην σχεδιαστική ευχέρεια του αρχιτέκτονα, ούτε εξαρτάται από μεμονωμένα παραδείγματα. Ο Αντωνακάκης προτείνει την σύσταση μιας διεπιστημονικής ομάδας, η οποία αφού ενημερώσει τους πολίτες για την ύπαρξη μιας λύσης εκτός της συνήθειας, θα επέμβει σε επίπεδο οικοδομικού τετραγώνου, με στόχο τη δημιουργία της γειτονιάς.



Την ίδια ώρα η πολυκατοικία γίνεται αντικείμενο έκθεσης. Το 1982 διοργανώθηκε έκθεση με τίτλο «Αστική πολυκατοικία στην Αθήνα» στην Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού της Σχολής Μωραΐτη και η συζήτηση για την πολυκατοικία συνεχίζεται με μετατοπισμένη ματιά από το πρόβλημα στις λύσεις ως φυσικά αντικείμενα. Έντεκα παραδείγματα πολυκατοικιών⁹¹ υλοποιημένα στο χρονικό διάστημα από το 1933 έως το 1980 αφηγούνται την ιστορία της αρχιτεκτονικής του τόπου, σύμφωνα με τους επιμελητές⁹². Κοινό τους στοιχείο είναι η διαχείριση της προβληματικής σχέσης της πολυκατοικίας με το περιβάλλον της, με τον σχεδιασμό του ακάλυπτου χώρου. Το θέμα της πολυκατοικίας επιλέγεται καθώς θεωρείται χαρακτηριστικό ελληνικό προϊόν και σύμβολο του κατοικείν μετά τον πόλεμο. Την λογική ανεύρεσης της λύσης του προβλήματος της κατοικίας στον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό, υποστηρίζει και ο Τάσος Μπίρης, ο οποίος αναφέρει ότι «αναριθμητοί, αυστηροί, απαγορευτικοί και περιφρουρημένοι από το σύγχρονο κράτος νόμοι γεννούν και αναπαράγουν το ανόητο, άμορφο, άναρχο αρχιτεκτονικό σύμπλεγμα που είναι οι πόλεις που ζούμε», αλλά πιστεύει ότι ο αρχιτέκτονας μπορεί «να επιβάλλει τάξη», παρουσιάζοντας την πολυκατοικία στο Πολύδροσο Χαλανδρίου σχεδιασμένη από τον ίδιο. Στο εν λόγω παράδειγμα επιχειρείται η σύνθεση της εικόνας μιας γειτονιάς, μέσω της μορφολογικής διάκρισης κάθε κατοικίας και τον καθορισμό μιας αναγκαστικής συμβιωτικής σχέσης μεταξύ των ενοίκων.

Δεκαετία '90. Η αλλαγή του ονείρου.

Αρχιτεκτονικά παραδείγματα προσπαθούν να απαντήσουν στην παγιωμένη αντίληψη για τον σχεδιασμό της πολυκατοικίας, η οποία φαίνεται να καθιερώθηκε με το σύστημα της αντιπαροχής. Η αντιπαροχή δέχεται έντονη κριτική ως μέθοδος κερδοσκοπίας του εργολάβου, ενώ ταυτόχρονα ασκείται κριτική και στον ουδέτερο χαρακτήρα της πολυκατοικίας, αφού ο σχεδιασμός της γίνεται για τον μέσο κάτοικο. Ο «μελλοντικός κάτοικος είναι απανταχού απών», όπως αναφέρεται στον «Οδηγό Κατοικίας» του Τεχνικού Επιμελητηρίου Ελλάδος, το 1981. Ο σχεδιασμός γίνεται για έναν άγνωστο αγοραστή, ο οποίος θα αγοράσει ένα σπίτι προαποφασισμένο. Ο «Οδηγός Κατοικίας» αποδίδει σε αυτή τη συνθήκη το πρόβλημα της αδυναμίας ταύτισης του ανθρώπου με την κατοικία του, η οποία φέρνει την άρνηση του διαμερίσματος. Ο Αντωνακάκης στην ομιλία του στο Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος, προτείνει τον σχεδιασμό και την επέμβαση στον δομημένο χώρο με τη σκέψη του κατοίκου σαν γνωστού του αρχιτέκτονα. Με τον τρόπο αυτό, επιχειρείται ο περιορισμός της απροσδιόριστης σχέσης μεταξύ του μέσου κατοίκου με το μέσο διαμέρισμα. Στα λεγόμενα του Αντωνακάκη, η πολυκατοικία αμφιταλαντεύεται μεταξύ ονείρου και εφιάλητη. Στις αρχές της δεκαετίας του '90, η άρνηση του διαμερίσματος από τον ένοικο είναι εντονότερη με την ανάμνηση της μονοκατοικίας ως αντιπαράδειγμα. Άρθρο της εφημερίδας *Καθημερινή*, το 1991, αναφέρει «Οι νεοέλληνες θεωρούν τη ζωή σε διαμέρισμα πολυκατοικίας το μεγαλύτερο μειονέκτημα των στεγαστικών συνθηκών τους»⁹³. Αναγνωρίζεται τότε το διαμέρισμα ως το «αναγκαίο κακό», αφού είναι προσιτό για τα ευρύτερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα της ελληνικής κοινωνίας και ταυτόχρονα υπάρχουν τα θετικά

91 βλ. παρακάτω Τα έργα που παρουσιάστηκαν στην έκθεση.

92 Την έκθεση επιμελήθηκαν οι Δ. Φατούρος, Μ. Μπαμπάλου και Θ. Φωτίου

93 Δαμουλιανού, Χ. (1991, 7 Φεβρουαρίου). Στεγαστικό «όνειρο» του Έλληνα η μονοκατοικία. Παρ' όλα αυτά εκτιμά τις ευκολίες που του παρέχει η πολυκατοικία. *Καθημερινή*, σ.20

στοιχεία της θέρμανσης και της σύγχρονης κατασκευής. Τότε, η κατοίκηση του διαμερίσματος γίνεται ικανοποιητική. Η αρνητική διάθεση προς τον χώρο του διαμερίσματος, σε συνδυασμό με τις, συχνά, προβληματικές σχέσεις μεταξύ των ενοίκων, έφεραν την αλλαγή του ονείρου. Η ζωή στην πολυκατοικία, η οποία προωθήθηκε σαν όνειρο σαράντα χρόνια πριν την δεκαετία του '90, κλονίστηκε, έγινε εφιάλτης και το όνειρο μετατοπίστηκε στην μονοκατοικία, σε μια νοσταλγική επιθυμία επιστροφής στην εποχή πριν την πολυκατοικία. Την ίδια ώρα, ο πολίτης επενδύει στο διαμέρισμα και η Ελλάδα παρουσιάζει το μεγαλύτερο ποσοστό ιδιοκατοίκησης και το μικρότερο ποσοστό ενοικιαζόμενης κατοικίας από τις άλλες δυτικές χώρες. Το παραπάνω άρθρο συνεχίζει: «μπορεί, λοιπόν, ο νεοέλληνας να μην έχει ικανοποιήσει το στεγαστικό του όνειρο, που είναι η μονοκατοικία, ωστόσο, η πολυκατοικία, λόγω του χαμηλότερου κόστους, τον βοήθησε να ικανοποιήσει το έτερον του ονειρικού του διδύμου, που είναι το «δικό του κεραμίδι». Ο κάτοικος της πολυκατοικίας στρέφεται εναντίον της κατοικίας, την οποία ο ίδιος επέλεξε. Η κατοίκηση εντός του προβλήματος είναι μια συνειδητή επιλογή. Πρόκειται για μια αντίφαση, η οποία περιγράφει την απόσταση ανάμεσα στο στεγαστικό όνειρο και τη στεγαστική πραγματικότητα. Το περιεχόμενο του ονείρου αλλάζει μαζί με την ερμηνεία του. Την περίοδο από τα μέσα της δεκαετίας του '50 ως και τη δεκαετία του '60, το όνειρο περιγράφει τον στόχο για έναν καλύτερο τρόπο διαβίωσης, ενώ τη δεκαετία του '90 το όνειρο γίνεται μια εξιδανικευμένη συνθήκη υποθετικά κατασκευασμένη στην φαντασία.

Αν η δεκαετία του '60 ήταν η άνοιξη της αρχιτεκτονικής, όπως συχνά αναφέρεται, η δεκαετία του '90 αναμενόταν σαν περίοδος καρποφορίας (Αίσωπος, Σημαιοφορίδης, 2002). Εντούτοις, τη δεκαετία του '90, γίνονται ευρέως αντιληπτές οι συνέπειες του αποτυχημένου ονείρου. Η Αθήνα αρρωσταίνει ξανά με πιο βαριά συμπτώματα, όπως η κυκλοφοριακή συμφόρηση και το νέφος, τα οποία είναι οι άμεσα αντιληπτές συνέπειες της ασθένειας. Ίσως η Αθήνα δεν πρόλαβε να αναρρώσει από την αρρώστια που πρωτοαναφέρθηκε το 1956 και είχε προκληθεί από τη συρρίκνωση του πληθυσμού στο κέντρο της. Τη δεκαετία του '90, πηγή του «κακού» αναγνωρίζεται τόσο από τον ημερήσιο τύπο, όσο και από τον αρχιτεκτονικό κόσμο, η πολυκατοικία της αντιπαροχής, ενώ «αρχή του κακού ο θάνατος της μονοκατοικίας και το πάθος για κέρδος των εργολάβων»⁹⁴, όπως αναφέρει ο Δ. Λάμπας σε άρθρο της *Καθημερινής*, το 1993. Ενώ συμπιπτουν οι απόψεις των αρχιτεκτόνων και των πολιτών για τη δεκαετία του '90, το κοίταγμα στο παρελθόν είναι διαφορετικό. Οι αρχιτέκτονες βλέπουν στη δεκαετία του '60 το συλλογικό όραμα προς το πρωτότυπο, ενώ ο κάτοικος του διαμερίσματος κοιτάει νοσταλγικά την μονοκατοικία.

Το πέρασμα στον 21ο αιώνα

Στις αρχές του 21^{ου} αιώνα, η Αθήνα είναι ένας χώρος σωρευτικός, όπου συμπιέζεται το ήμισυ του ελληνικού πληθυσμού σε κτίρια κατασκευασμένα με ιδιωτική πρωτοβουλία, συχνά χωρίς την συμβολή του αρχιτέκτονα. Αυτή η συνθήκη δημιουργεί την αρνητική εικόνα μιας «άγριας νεωτερικότητας», σύμφωνα με τον Ρισάρ Σκοφφιέ (Σκοφφιέ, Κουμπής, 2007). Η Αθήνα είναι ένα συνονθύλευμα από ανεξάρτητες επιμέρους οικιστικές μονάδες, τις πολυκατοικίες και οι ελληνικές πόλεις κατοικιών έχουν μετατραπεί σε σύνολα πολυκατοικιών (Wang, Κονταράτος, 2000). Η Αθήνα χτίστηκε αποσπασματικά βάσει της πρωτοβουλίας του Αθηναίου, ο οποίος ακολούθησε συχνά αυθόρμητες πρακτικές βάσει της επιθυμίας για περισσότερο χτισμένο χώρο.

94 Λάμπας, Δ. (1993, 30 Μαΐου). Γιατί η Ελλάδα έγινε μπετόν. *Καθημερινή*, σ.18

Στόχος της άμετρης ανοικοδόμησης ήταν η ποσότητα, στοιχείο το οποίο δηλώνει και η λέξη διαμέρισμα καθώς η κατοίκησης μετατράπηκε από μια έννοια ποιοτική σε μια έννοια ποσοτική (Wang, Κονταράτος, 2000)⁹⁵. Εντούτοις, το πρόβλημα της ποσότητας επανάφερε το πρόβλημα της ποιότητας της κατοικίας. Στην αρχή του 21^{ου} αιώνα παρατηρείται η άρνηση του αυθαίρετου, του διεσπαρμένου του απρογραμμάτιστου χώρου, που περιγράφονται με όρους απόρριψης, όπως «τσιμεντούπολη», «απάνθρωπη», «νοσηρή» πόλη, οι οποίοι ξεκίνησαν ως λέξεις αστικού μύθου και κατοχυρώθηκαν από τη σύγχρονη δημοσιογραφία (Σκοφφιέ, Κουμπής, 2007). Παρατηρείται η άρνηση του παρόντος, η αποστροφή της προηγούμενης γενιάς και ο θρήνος της νοσταλγικής απώλειας του χαμένου προτύπου.

Το 2000 γίνεται μια προσπάθεια προβολής του έργου των Ελλήνων αρχιτεκτόνων στον Ευρωπαϊκό χώρο μέσω της έκθεσης που παρουσιάστηκε στο Γερμανικό Μουσείο Αρχιτεκτονικής της Φρανκφούρτης, με στόχο την εκτενέστερη άποψη της ελληνικής αρχιτεκτονικής του 20ού αιώνα. Η έκθεση παρουσίασε μια επιλογή 113 αρχιτεκτονικών έργων, τα οποία σχεδιάστηκαν από τα τελευταία χρόνια του 19ου αιώνα ως το τέλος του 20ου αιώνα. Τα έργα επιλέχθηκαν από το διοικητικό συμβούλιο του Ελληνικού Ινστιτούτου Αρχιτεκτονικής και τον διευθυντή του Γερμανικού Μουσείου Αρχιτεκτονικής με βασικά κριτήρια την αρχιτεκτονική ποιότητα και την ιστορική σημασία. Στον κατάλογο της έκθεσης περιλαμβάνονται και 17 έργα πολυκατοικιών, έξι από τα οποία εκτέθηκαν και στην έκθεση με θέμα «Αστική πολυκατοικία στην Αθήνα» η οποία παρουσιάστηκε στην Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού της Σχολής Μωραΐτη, το 1982. Πέρα από το συλλογικό παράπονο για το ζήτημα της πολυκατοικίας, είναι η περίοδος κατά την οποία η αρχιτεκτονική αντιμετωπίζει «τα ίδια περίπου πράγματα με νέα ξεκούραστα μάτια», όπως αναφέρει ο Π. Τουρνικιώτης⁹⁶. Αρχιτεκτονικά παραδείγματα δείχνουν ότι μπορεί να επιτευχθεί η απόλαυση της ζωής στην πολυκατοικία μέσω του κλονισμού της συνήθειας. Όταν αμφισβητείται και αναιρείται η τυποποίηση, προκύπτουν νέα παραδείγματα, τα οποία προτείνουν μια διαφορετική εκδοχή ζωής κάτω από το ίδιο ερώτημα της πολυκατοικίας.

95 Ο Δ. Αντωνακάκης στη διάλεξή του στο ΤΕΕ με τίτλο «Πολυκατοικία: πρόβλημα ή εφιάλτης» την 1^η Απριλίου 1981, προτείνει την αύξηση της ποσότητας της ποιότητας της κατοικίας.

96 Τουρνικιώτης, Π. (1996). Η απόλαυση της «πολύ-κατοικίας». *Θέματα Χώρων και Τεχνών* (27): 120

Έργα Πολυκατοικιών σε Αρχιτεκτονικές Εκθέσεις
(με έντονη γραφή τα κοινά έργα και στις δυο εκθέσεις)

«Αστική πολυκατοικία στην Αθήνα», Αθήνα, 1982

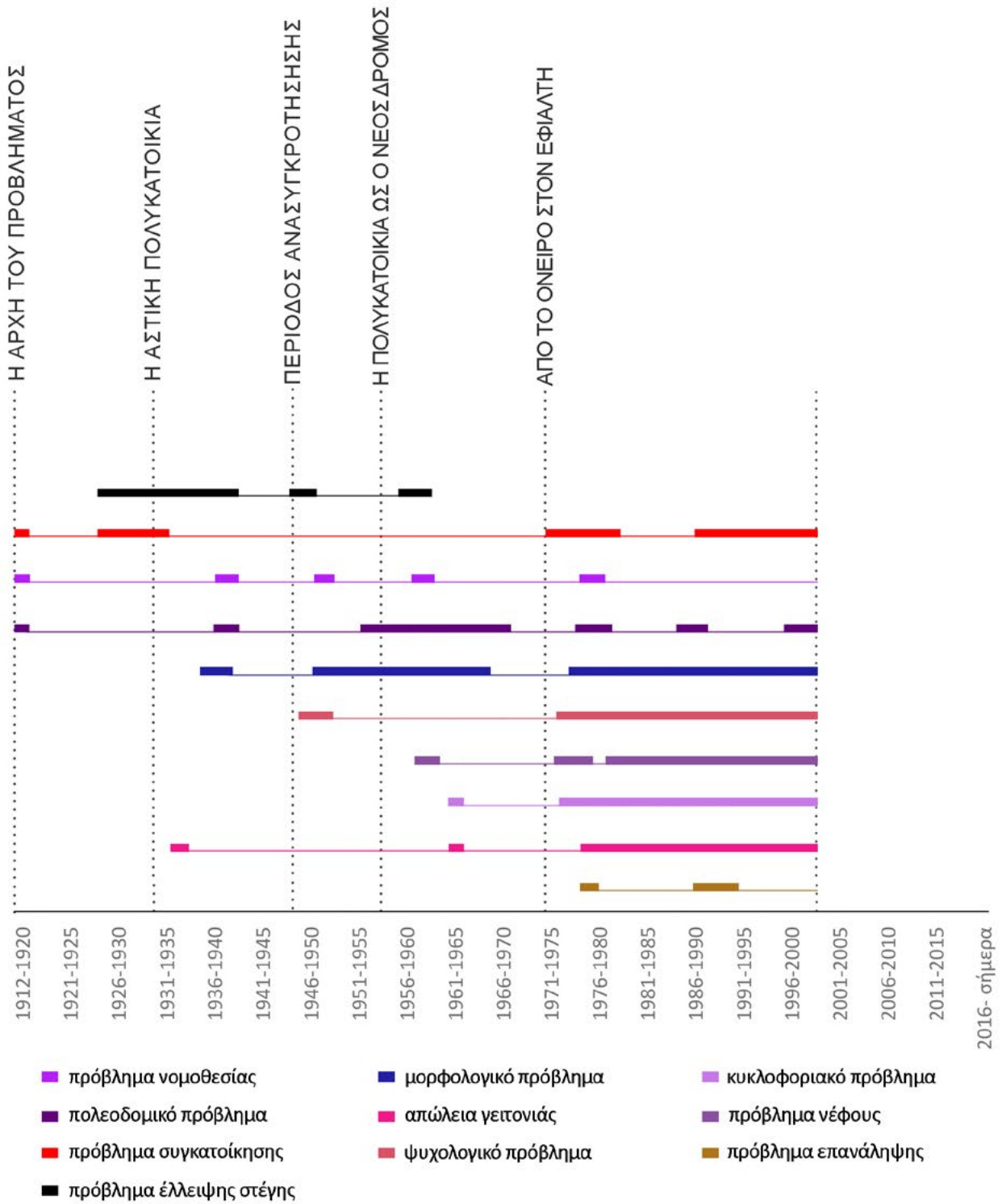
1. **Μπλε πολυκατοικία στην πλατεία Εξαρχείων (1933)**
2. **Πολυκατοικία στις οδούς Στουρνάρη και Ζαΐμη (1933)**
3. Χέϋδεν 27 (1935)
4. **Σεμιτέλου 5 (1951)**
5. Παπαδιαμαντοπούλου 2 (1956)
6. Αμαλίας και Δαιδάλου (1959)
7. **Δεινοκράτους και Λουκιανού (1960)**
8. **Νεοφύτου Δούκα 10 (1960)**
9. Βασ. Σοφίας 2 (1962)
10. **Εμμανουήλ Μπενάκη 118 (1972)**
11. Δόμπολη και Αρχιμήδους (1980)

«Ελλάδα 20^{ος} αιώνας», Φρανκφούρτη, 2000

1. Πολυκατοικία Μαυρομάτη, Πλουτάρχου και Υψηλάντου, Αθήνα 1933, Κ. Κυριακίδης
2. Μικρή πολυκατοικία, Διονυσίου Αεροπαγίτου 17, Αθήνα, π. 1930, Β. Κουρεμένος
3. **Πολυκατοικία Αντωνοπούλου, πλ. Εξαρχείων, Αθήνα, 1932-33, Κ. Παναγιωτάκος**
4. **Πολυκατοικία αδελφών Μιχαηλίδη, Ζαΐμη και Στουρνάρη, Αθήνα, 1933-34, Θ. Βαλεντής/ Π. Μιχαηλίδης**
5. Πολυκατοικία Τσιμπούκη, Ναυαρίνου και Μαυρομιχάλη, Αθήνα, 1936, Β. Δούρας
6. **Πολυκατοικία, Σεμιτέλου 5, Αθήνα, 1951-53, Ν. Βαλσαμάκης**
7. **Πολυκατοικία, οδός Δεινοκράτους, Αθήνα, 1960-62, Θ. Αργυρόπουλος/ Κ. Δεκαβάλλας**
8. Συγκρότημα κατοικιών Χαρά, Πατησίων 337, Αθήνα, 1959-61, Ι. Παπαηλιόπουλος/ Α. Σπανός
9. **Πολυκατοικία, Νεοφύτου Δούκα 10, Αθήνα, 1960-62, Α. Καλλιγιάς**
10. Συγκρότημα διαμερισμάτων Δίρφος, Εθν. Αντιστάσεως 84, Χαλάνδρι, 1971-75, Α. Τομπάζης
11. **Πολυκατοικία, Εμ. Μπενάκη 118, Αθήνα 1972-74, Δ. Σ. Αντωνακάκη**
12. Συγκρότημα κατοικιών, Κάλβου και Μαντζάρου, Π. Ψυχικό, 1972-75, Α. Συμεών, Α. Κολλάρος, Σ. Κονταράτος
13. Πολυκατοικία, Χρυσανθέμων 22, Πολύδροσο Αμαρουσίου, 1977-80, Τ. Δ. Μπίρης
14. Πολυκατοικία, Μετς, Αθήνα, 1980-82, Γ. Θεοδωρόπουλος
15. Πολυκατοικία, οδός Διδότου, Αθήνα, 1987-91, Α. Πατσούρης
16. Συγκρότημα κατοικιών, οδός Χαρ. Τρικούπη, Κηφισιά, 1989-91, Γ. Ε. Μανέτα
17. Πολυκατοικία και μουσείο Φασιανού, Ν. Μεταξά και Χίου, Αθήνα, 1990-95

Η ευελιξία της κάτοψης της αθηναϊκής πολυκατοικίας επέτρεψε την στέγαση διαφορετικών λειτουργιών και εξασφάλισε την επιβίωσή της ως τον 21^ο αιώνα. Το χτισμένο πλαίσιο της ζωής, το οποίο αναγνωρίστηκε ως πρόβλημα ήδη από τη δεκαετία του '60, συνεχίζει αυτούσιο ως τον επόμενο αιώνα από τη γέννησή του. Εντούτοις η ζωή έχει εκσυγχρονιστεί με νέες τεχνολογίες, νέα γρήγορα μέσα μεταφοράς, νέες ιδεολογίες και ο κάτοικος του διαμερίσματος δεν είναι ο ίδιος με εκείνον στα μέσα της δεκαετίας του '50. Η πολυκατοικία σχεδιάστηκε με βάση το μοντέλο της οικογένειας, ενώ το 2008 στα αρχιτεκτονικά περιοδικά *Δομές* και *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, τίθεται το ζήτημα της αλλαγής του χρήστη του διαμερίσματος. Η ελληνική οικογένεια δεν αποτελεί την κοινωνική σταθερά, αλλά στην πολυκατοικία κατοικεί ένα μείγμα ανθρώπων, από νέα ζευγάρια, ηλικιωμένους, μονογονεϊκές οικογένειες, φοιτητές. Ακόμη, έχουν αλλάξει τα δεδομένα και στον εργασιακό τομέα. Το επιχείρημα της ανέγερσης των πρώτων πολυκατοικιών στο κέντρο της Αθήνας για την μείωση της απόστασης μεταξύ κατοικίας και εργασίας είναι πλέον άτοπο, αφού συχνά ο χώρος εργασίας και κατοικίας ταυτίζονται, λόγω της σύνδεσης στο παγκόσμιο διαδίκτυο που επιτρέπει την εργασία από οποιονδήποτε χώρο. Ο Α. Γιακουμακάτος αναφέρεται στη διεύρυνση της χρήσης του διαμερίσματος και στην ανάγκη κατοικιών τύπου soho (small office/ home office), κατά τις οποίες το διαμέρισμα θα φιλοξενεί μεικτές χρήσεις, δεδομένου της μείωσης της αίσθησης της μονιμότητας. Στην Ελλάδα του 21^{ου} αιώνα υπάρχει ένα μεγάλο ποσοστό δυναμικού, το οποίο δημιουργήθηκε με βάση τις ανάγκες του περασμένου αιώνα και καλείται τώρα να αναπροσαρμοστεί στις εκσυγχρονισμένες επιθυμίες του νέου χρήστη.

Το 2012, η αστική πολυκατοικία και ο δημόσιος χώρος αποτελούν τη θεματική της ελληνικής συμμετοχής στην 13^η μπιενάλε αρχιτεκτονικής της Βενετίας. Η πολυκατοικία επιλέγεται από τη μία καθώς είναι θέμα ελληνικής παραγωγής και από την άλλη χαρακτηρίζει το δομημένο περιβάλλον της ελληνικής πόλης. Σύμφωνα με την απογραφή πληθυσμού και κατοικιών της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής το 2011, οι μισές σχεδόν καταγεγραμμένες κατοικίες στην Ελλάδα βρίσκονται εντός κτιρίων πολυκατοικιών (44,7%), τα οποία είναι δομημένα κατά κύριο λόγο σε αστικά κέντρα (96,1%). Η πολυκατοικία εκφράζει τις αρχές του μοντέρνου κινήματος στις πρώτες εκδοχές της, αλλά κυρίως είναι προϊόν μιας ανώνυμης αρχιτεκτονικής, η οποία εξαπλώθηκε εμπειρικά βάσει των οικοδομικών κανονισμών. Έχει ήδη αναγνωριστεί ως αποτυχημένο μοντέλο αστικής ανάπτυξης και ως μια ατυχής ελληνική επινόηση, η οποία μετατόπισε την ευθύνη της ανοικοδόμησης στη βούληση των ιδιωτών και των μικροεπενδυτών (Δραγώνας, Σκιαδά, 2012). Εντούτοις, η πολυκατοικία αποτελεί αστική παράδοση και μπορεί στο μέλλον να προστατεύεται και να θαυμάζεται η ανώνυμη αρχιτεκτονική της Αθήνας, όπως συμβαίνει μέχρι και σήμερα με την ανώνυμη αρχιτεκτονική των ελληνικών οικισμών.



Ο Θάνατος της πολυκατοικίας και το πρόβλημα της κοινής ζωής

Το λειτουργικό πρόγραμμα της πολυκατοικίας περιλάμβανε εξ αρχής την ώσμωση της ιδιωτικής με τη δημόσια σφαίρα. Ένα σύνηθες σχήμα πολυκατοικίας με καταστήματα στο επίπεδο του δρόμου, γραφεία στους επόμενους ορόφους και κατοικίες στους τελευταίους, αναπτύσσει δημόσιες, ημιδημόσιες και ιδιωτικές χρήσεις, σε ένα πρόγραμμα κλιμακούμενης οικειοποίησης του χώρου. Την ίδια ώρα η πολυκατοικία είναι ένας αρχιτεκτονικός τύπος, ο οποίος συνδυάζει σε ένα ενιαίο σύνολο την κοινή με την ιδιωτική ζωή. Εντούτοις, το σχήμα της κατακόρυφης γειτνίασης των κατοικιών, ως αποτέλεσμα του νόμου περί οριζοντίου ιδιοκτησίας του 1929, μοιάζει να μη βοήθησε την κοινή ζωή των ενοίκων. Η χρήση της λέξης διαμερίσματος για τις κατοικίες εντός της πολυκατοικίας υπονοεί τον επιμερισμό ενός συνόλου σε ανεξάρτητες και αυτόνομες μονάδες, λαμβάνοντας μια έννοια περισσότερο ποσοτική παρά ποιοτική (Wang, Κονταράτος, 2000). Το κενό μεταξύ των διαμερισμάτων μοιάζει να μην αποτελεί τη χωρική έκφραση της έννοιας της από κοινού χρήσης, αλλά ο όρος των κοινόχρηστων αναγνωρίζεται περισσότερο ως οικονομικός όρος και ως την υποχρεωτική δαπάνη για τη συντήρηση των χώρων εκτός της ιδιωτικής κατοικίας. Τη δεκαετία του '90, η πολυκατοικία κατηγορήθηκε για την αποξένωση των κατοίκων της πόλης, ως η χωρική έκφραση της αλλαγής του σχήματος της πολυκατοίκησης από την οριζόντια ανάπτυξη της γειτονιάς στην κατακόρυφη γειτνίαση κατοικιών. Το 1993, ο Λάμπας γράφει στην *Καθημερινή* πως κανείς δεν προέβλεψε στις αρχές της δεκαετίας του '60, «πως η συρρίκνωση της γειτονιάς στο κλιμακοστάσιο θα μεγάλωνε τόσο πολύ τις αποστάσεις μεταξύ των ανθρώπων και θα οδηγούσε στην συσσώρευση όλων αυτών των προβλημάτων τα οποία καθημερινά αντιμετωπίζουμε»⁹⁷. Ο Κουμπής παρατηρεί το 2007 μια ενικότητα χώρου και μια συλλογική παθητικότητα απέναντι στην ανίατη πόλη, η οποία γίνεται συνώνυμη με το πάθος για ατομική ρήξη με το περιβάλλον (Σκοφφιέ, Κουμπής, 2007).

Οι διαφωνίες μεταξύ των ανθρώπων που μοιράζονται την ίδια διεύθυνση κατοικίας, φαίνονται από τις πρώτες εκδοχές της πολυκατοικίας. Ο Κ. Μπίρης την ίδια ώρα που προωθούσε την αστική πολυκατοικία, αναφερόταν την αδυναμία συγκατοίκησης του Έλληνα με άλλους ενοίκους στην πολυκατοικία και αναγνώριζε την μονοκατοικία ως την ιδεώδη ελληνική κατοικία. Οι ένοικοι καταφεύγουν στο δικαστήριο, απλώς για να παραπονεθούν για τον γείτονά τους, όπως γράφεται σε άρθρο της *Καθημερινής* του 1981, το οποίο αναφέρθηκε παραπάνω, ενώ ο Δ. Φιλιππίδης αναφέρει το 1978 πως η πολυκατοικία δεν κατάφερε την κοινοβιακή ζωή, αλλά «είναι αυτό που έδειχνε εξ αρχής: μια μικρογραφία του πύργου της Βαβέλ». Την κατάσταση δυσχεραίνει η παράμετρος της οικονομικής διαχείρισης των κοινών εξόδων, η οποία εντείνει τις κοινωνικές σχέσεις των ενοίκων. Το πρόβλημα της συνύπαρξης και ανταπόκρισης στις κοινές υποχρεώσεις, νομιμοποιείται μέσω της δημοσιογραφίας με τη φράση «πόλεμος στην πολυκατοικία», η οποία εμφανίζεται στην αρθρογραφία ήδη από το 1974, όταν δημοσίευση της *Καθημερινής* αναφέρει πως ο λογαριασμός των κοινοχρήστων «διαταράσσει σε ανησυχητικό βαθμό την ηρεμία στην κοινοβιακή ζωή της πολυκατοικίας»⁹⁸. Οι ανθρώπινες σχέσεις εξαρτώνται από τον οικονομικό παράγοντα των κοινών δαπανών. Η κεντρική θέρμανση που αποτέλεσε προτέρημα της μεσοπολεμικής πολυκατοικίας, εξελίχθηκε μεταπολεμικά σε πρόβλημα, καθώς επηρεάζει τις κοινωνικές σχέσεις και τις συνθήκες διαβίωσης στο διαμέρισμα. Μετά το 2008, στην Ελλάδα της

97 Λάμπας, Δ., ο.π.

98 Ζούλας, Σ., ο.π.

οικονομικής κρίσης, η κατάσταση δυσχεραίνει με την αδυναμία ή άρνηση της εξόφλησης του μεριδίου των κοινοχρήστων που αντιστοιχεί σε κάθε ιδιοκτησία, ενώ ο ρόλος του διαχειριστή⁹⁹ της πολυκατοικίας εξελίσσεται σε δύσκολη υπόθεση. Τα τελευταία χρόνια αναδύεται το φαινόμενο της ενεργειακής αποστέρησης. Η μελέτη *Κρίση, γεωγραφικοί μετασχηματισμοί και κατανάλωση ενέργειας. Ξανασυζητώντας την αθηναϊκή πολυκατοικία* των Φ. Βαταβάλη και Ε. Χατζηκωνσταντίνου, μελετά την ποικιλία των ατομικών και συλλογικών πρακτικών που σχετίζονται με την πρόσβαση στην επαρκή θέρμανση την περίοδο της κρίσης, μέσα από τρία παραδείγματα πολυκατοικιών. Στο τρίτο παράδειγμα περιγράφεται η επιθυμία αποσύνδεσης μερικών διαμερισμάτων από το σύστημα της κεντρικής θέρμανσης σαν μία τομή στη συλλογική ζωή της πολυκατοικίας. Το όνειρο της ανεξαρτησίας μετατρέπεται από το στεγαστικό όνειρο της μονοκατοικίας, στο όνειρο της αυτονομίας του διαμερίσματος με τη διατήρηση της κοινής υποδομής της πολυκατοικίας. Η ανατροπή του προγράμματος της πολυκατοικίας, σε συνδυασμό με την οικονομική κρίση οδηγούν προς την ολοκλήρωση ενός ακόμη κύκλου της πορείας της πολυκατοικίας. Το όνειρο για περισσότερη επιφάνεια ιδιωτικού χώρου, το οποίο υπονοείται από την αρθρογραφία με την κριτική του στενόχωρου διαμερίσματος¹⁰⁰, βρίσκει ανταπόκριση στην αυθαίρετη επέκταση του διαμερίσματος στον ημιυπαίθριο χώρο. Η μετατροπή του ημιυπαίθριου χώρου σε κλειστό είναι μια σχεδιαστική εφεύρεση σύμφωνα με την οποία η κατοικία σχεδιάζεται με την πρόθεση να αυξήσει αυθαίρετα την επιφάνειά της σε τετραγωνικά μέτρα αμέσως μετά την κατασκευή της. Ο ιδιοκτήτης κατοικεί τελικά σε ένα μεγαλύτερο διαμέρισμα, έχοντας αγοράσει ένα διαμέρισμα μικρότερης αξίας. Το όνειρο ωστόσο είναι παροδικό, αφού με την θέσπιση μιας σειράς νομοθετικών διαταγμάτων που ξεκινούν το 2010, ο αγοραστής καλείται να πληρώσει το αντίτιμο της πολεοδομικής παράβασης¹⁰¹. Το 2014, ο Π. Δραγώνας σε άρθρο του περιοδικού *Δομές*, αναφέρει πως το όνειρο της απόκτησης ιδιωτικής κατοικίας δίνει τη θέση του στον φόβο των κατασχέσεων, ενώ τελειώνει τις σκέψεις του με τη φράση «Η πολυκατοικία, όπως τη γνωρίζαμε, πέθανε. Ζήτω η πολυκατοικία!»¹⁰². Μαζί με τον θάνατο της πολυκατοικίας ήρθε και η αλλαγή της ονομασίας του συνόλου των διαμερισμάτων με την αποφυγή της λέξης «πολυκατοικία», ως απόρροια του προβληματισμού περί του αντικειμένου. Η πιο κοντινή ονομασία στην λέξη πολυκατοικία είναι ο όρος συγκρότημα, ο οποίος χρησιμοποιείται και σε παραδείγματα των δεκαετιών του '60 και '70, εννοώντας όμως μία μεγακατασκευή, ενώ

99 Ο διαχειριστής εκπροσωπεί τους συνιδιοκτήτες ενώπιον κάθε νομικού ή φυσικού προσώπου, ενεργεί για τη συντήρηση των κοινόχρηστων χώρων, ενώ είναι υπεύθυνος για τα οικονομικά ζητήματα της πολυκατοικίας, με την είσπραξη του ποσού που αναλογεί σε κάθε συνιδιοκτήτη και την πληρωμή των κοινών δαπανών. Η διάρκεια της θητείας του ορίζεται στον κανονισμό της κάθε πολυκατοικίας. Υπάρχουν περιπτώσεις στις οποίες η διαχείριση περνά κάθε χρόνο σε άλλον συνιδιοκτήτη, και άλλες στις οποίες η διαχείριση παραμένει σε ένα πρόσωπο, ενώ τα τελευταία χρόνια φαίνεται μια τάση απόδοσης της ευθύνης της διαχείρισης σε εξωτερικά γραφεία διαχείρισης πολυκατοικιών.

100 Βλ. παραπάνω διαμέρισμα ως «κελί» ή ως «φέτα σπιτιού» (1948)

101 «Αυτό ήταν αιτία να συνεχίσουμε να μένουμε στο ίδιο διαμέρισμα και να «παρανομήσουμε». Δηλαδή να κάνουμε αυτό που κάνουν οι συμπατριώτες μας στην Αθήνα. Να μεγαλώσουμε «το μικρό κλουβί μας», κατά 16 τ. μ. κλείνοντας τον Ημιυπαίθριο Χώρο που ευτυχώς υπήρχε από την κατασκευή.» στο Χριστόπουλος, Δ. (2009, 11 Ιουλίου) Συνώνυμο κοινωνικό πρόβλημα με την απόκτηση πρώτης κατοικίας. Τι προβλέπουν Σύνταγμα και νόμοι. *Καθημερινή*, σ. 27

βλ. ακόμη: Δεν γίνεται κανένας έλεγχος από την Πολεοδομία. (2007, 7 Απριλίου). *Καθημερινή*, σ.27

102 Δραγώνας, Π. 2014. *Μετά την πολυκατοικία. Δομές* (2): 20-35



Urban Stripes, αρχιτεκτονικό γραφείο KLab

εξελίσσεται σε μία έννοια συλλογής μοναδικοτήτων. Ο όρος συγκρότημα διατηρεί μια έννοια συνοχής, ενώ ονομασίες όπως «κτίριο κατοικιών» που συναντάται σε έργα των αρχιτεκτόνων Στοτοβίκη και Νικηφορίδη, ή «πολύ-μονοκατοικία» του αρχιτέκτονα Αισώπου, υπονοούν μια διάθεση για αυτόνομη διαβίωση. Ακόμη, σύγχρονα παραδείγματα πολυκατοικιών όπως «Urban Cubes» και «Urban Stripes» του αρχιτεκτονικού γραφείου KLab, παίρνουν το όνομά τους από τη μορφολογία της πρόσοψής τους προς τον αστικό χώρο, ενώ η νεόδμητη πολυκατοικία «Inside-Out» του αρχιτέκτονα Νίκου Κτενά προτείνει την αξιοποίηση της εσωστρέφειας της πολυκατοικίας με την ενεργοποίηση του ακάλυπτου χώρου της, καθώς εκεί τοποθετείται η κεντρική είσοδος του κτιρίου. Τα σύγχρονα παραδείγματα πολυκατοικιών απαντούν σε κάποια από τα εκφρασμένα προβλήματα της πολυκατοικίας, αλλά πρωτίστως επιλύουν μορφολογικά προβλήματα.

Ο Δημήτρης Φιλιππίδης αναφέρει το 1978: «δεν ήταν το χτισμένο περιβάλλον που μεταμόρφωσε τον άνθρωπο της «παλιάς καλής εποχής», όπως υποστήριζαν όσοι ξεχώριζαν μόνο το σύμπωμα -την πολυκατοικία- επειδή έτυχε να έχει υλική υπόσταση». Η πολυκατοικία ήταν το υπόβαθρο της εξέλιξης της σύγχρονης ζωής, ενώ το πρόβλημα της συνύπαρξης συμβαίνει σε κάθε περίπτωση ανάμειξης ανθρώπων σε δοσμένο χώρο. Ο Βασιλείου μιλώντας για τη λαϊκή κατοικία, το 1944 αναφέρει: «Τα δωματιάκια μέσα στις αυλές, που συγκατοικούν με υποχρεωτική μεταξύ τους διαρκή και άμεση επαφή τόσο άνθρωποι και τόσες οικογένειες, με εντελώς διαφορετικές τάσεις και αντιλήψεις, στεγάζουν πολλές φορές μαζί, χωρίς διάκριση, τις μεγαλύτερες αντιθέσεις. Κάθε στιγμή συναντιούνται εκεί, άθελά τους, η αρετή με την ανηθικότητα, η τιμιότητα με την απάτη, η υγεία με την αρρώστια. Όχι σπάνια ο συνεχής αυτός συγχρωτισμός γίνεται αφορμή για φιλονικίες και παρεξηγήσεις και κάποτε για σοβαρότερα γεγονότα».

Το πρόβλημα της επανάληψης

Η συζήτηση για την πολυκατοικία ως πρόβλημα συχνά περιστρέφεται γύρω από την έννοια της επανάληψης. Τον 21^ο αιώνα κρίνεται η πολυκατοικία ως πολεοδομικό εργαλείο και προγραμματική μονάδα, η οποία με την αέναη επανάληψή της διαμόρφωσε την εικόνα της πόλης (Αίσωπος, Σημαιοφορίδης, 2002), φέρνοντας τη «θανατηφόρα μονοτονία» (Κουμπής, 2007) και την ομοιομορφία. Ο Ανδρέας Αγγελιδάκης αναφέρεται στην καθολική μορφολογική ομοιογένεια της Αθήνας, την οποία έφερε το επαναλαμβανόμενο κτίριο αλλά και οι τέντες στα μπαλκόνια των κτιρίων και σχολιάζει «Τελικά ο όρος Τσιμεντούπολη δεν περιγράφει την ελληνική πόλη επαρκώς, αλλά μάλλον επικράτησε, γιατί ο όρος Τεντούπολη δεν είναι εύηχος και ο όρος Μπαλκονούπολη δεν έχει αρκετά αρνητική χροιά»¹⁰³. Δίνεται με τον τρόπο αυτό η εντύπωση την αέναης αναπαραγωγής ενός συγκεκριμένου τύπου, ο οποίος διαμόρφωσε την εικόνα της πρωτεύουσας και επαναλήφθηκε τοιουτοτρόπως στην επαρχία, διαμορφώνοντας παρόμοια εικόνα. Το 1993 άρθρο της εφημερίδας *Καθημερινή* αναφέρει «Έτσι λοιπόν κατορθώσαμε να καταστρέψουμε και τις υπόλοιπες ελληνικές πόλεις κατασκευάζοντας μικρά, κατακόρυφα αθηναϊκά αντίγραφα»¹⁰⁴. Ο Δημήτρης Φιλιππίδης¹⁰⁵ υποστηρίζει πως οι πολυκατοικίες μοιάζουν ίδιες, αλλά δεν είναι ίδιες με τον τρόπο που βγαίνει ένα προϊόν από το εργοστάσιο. Η ομοιότητα

103 Αγγελιδάκης, Α. (2008). Η 'μπαλκονοποίηση' της ελληνικής πόλης. *Δομές* (3): 64-65

104 Λάμπας, Δ. ο.π.

105 Φιλιππίδης, Δ. (1988, 9 Οκτωβρίου). Αρχιτεκτονικές συμβατικότητες και εκπλήξεις. *Καθημερινή*, σ.17, 33



προέρχεται από τη διαδικασία σχεδίασης για τον μέσο άνθρωπο. Αντίστοιχα, ο Richard Woditsch (2008) στην έρευνά του πάνω στο θέμα της πολυκατοικίας υποστηρίζει πως οι ανώνυμες αρχιτεκτονικές εμφανίζουν άφθονη ποικιλία σε επίπεδο μεμονωμένων περιπτώσεων.

Στην ομοιομορφία που φέρνει η επανάληψη του αντικείμενου απαντά ήδη από το 1937 ο Ηλίας Ηλιού στο κείμενο «Κουτίων Εγκώμιο» γράφοντας «Ομοιομορφία δεν θα πει μονοτονία, ούτε αποκλείει τη δημιουργία. Μονάχα κάθε καινούργια κατάκτηση μέσα στην κόσμο του Ωραίου δεν μπορεί στην εποχή μας να πολλαπλασιάζεται σε πολλά αντίτυπα. Το θέλει η τεχνική της εποχής μας». Ο Δημήτρης Φιλιππίδης υποστηρίζει πως η ομοιότητα είναι απαραίτητη για την ενότητα του αστικού ύφους στην ανήσυχη εικόνα της σύγχρονης πόλης (Δραγώνας, Σκιάδα, 2012). Η ομοιότητα όπως την περιγράφει ο Φιλιππίδης συναντάται στα ισοϋψή κτίρια του Παρισιού, καθώς και στην πόλη του Άμστερνταμ, αλλά φαίνεται η ομοιομορφία της ελληνικής πόλης να ενοχλεί περισσότερο τους κατοίκους της, ίσως λόγω της αταξίας που αποπνέει η πανοραμική της εικόνα. Το ερώτημα αν η συνεχής επανάληψη ενός αρχιτεκτονικού τύπου επηρεάζει την αντίληψη της πόλης ως άσημης παραμένει ανοιχτό. Ο Mark Cousins απαντώντας στο παραπάνω ερώτημα μιλά για δύο είδη επανάληψης, μία μέσα στην κουλτούρα και μια ως αποτυχία της κουλτούρας. Η πρώτη είναι ένα είδος τοπικής δομής, η οποία υποστηρίζει άλλους χώρους και δύνανται να είναι ο αστικός ιστός, ένα επαναλαμβανόμενο στοιχείο στην πόλη, όπως το δέντρο που σχηματίζει μια δεντροστοιχία, ή μια δομική και μορφολογική ομοιομορφία, που συναντάται στην περίπτωση του Παρισιού. Αυτή η επανάληψη είναι η ίδια η προϋπόθεση της άρθρωσης της διαφοράς. Ο Mark Cousins αναφέρει για τη δεύτερη περίπτωση επανάληψης ότι πρόκειται για «μια αναίτια ή ψυχαναγκαστική επανάληψη -την οποία ο Φρόντ θεωρεί τον πυρήνα της ενόρμησης του θανάτου- όπου η επανάληψη καταστρέφει ακόμη και αυτό το ίδιο το αντικείμενο της επιθυμίας» (Αίσωπος, Σημαιοφορίδης, 2018). Ο Deleuze (1994) στο βιβλίο του *Difference and Repetition* υποστηρίζει πως η επανάληψη είναι εφικτή μόνο σε σχέση με κάτι μοναδικό το οποίο δεν μπορεί να αντικατασταθεί. Η επανάληψη μπορεί να εκπροσωπείται ως ακραία ομοιότητα ή επαρκή ισοδυναμία, αλλά το ομαλό το πέρασμα από το ένα αντικείμενο στο άλλο δεν εμποδίζει το γεγονός ότι τα αντικείμενα είναι διαφορετικά σε είδος. Στην περίπτωση της ελληνικής πόλης δεν υπάρχει μια σαφής μοναδικότητα βάσει της οποίας συνέβη η επανάληψη, αλλά η εξάπλωση της πόλης μπορεί να θεωρηθεί ως γενίκευση της πολυκατοικίας. Σύμφωνα με τον Deleuze, η γενίκευση αφορά τους κανόνες, οι οποίοι καθορίζουν την ομοιότητα των θεμάτων. Ο Kenneth Frampton (2009) γράφει για την Αθήνα, πως η ατελείωτη επανάληψη αδιάφορων κτιρίων αποτελεί το πολιτισμένο επίπεδο αστικής δόμησης. Ο Rem Koolhaas ισχυρίζεται πως παρά το συλλογικό παράπονο για το ομοιόμορφο αστικό περιβάλλον, μπορεί η πόλη να είναι αρεστή, στη σκέψη ότι σε ένα ουδέτερο υπόβαθρο μπορεί να αναπτυχθεί ένας καλύτερος τρόπος διαβίωσης.

«Η αρχιτεκτονική δεν μπορεί να κάνει οτιδήποτε δεν κάνει ο πολιτισμός. Όλοι διαμαρτυρόμαστε πως αντιμετωπίζουμε αστικά περιβάλλοντα που είναι εντελώς όμοια μεταξύ τους. Ισχυριζόμαστε ότι θέλουμε να δημιουργήσουμε το όμορφο, το αυθεντικό, το ποιοτικό, το ατομικό. Κι όμως, μπορεί αλήθεια αυτές οι πόλεις που έχουμε να είναι αρεστές. Μπορεί η απροσωπία τους να παρέχει το καλύτερο περιβάλλον για ζωή.»
Rem Koolhaas

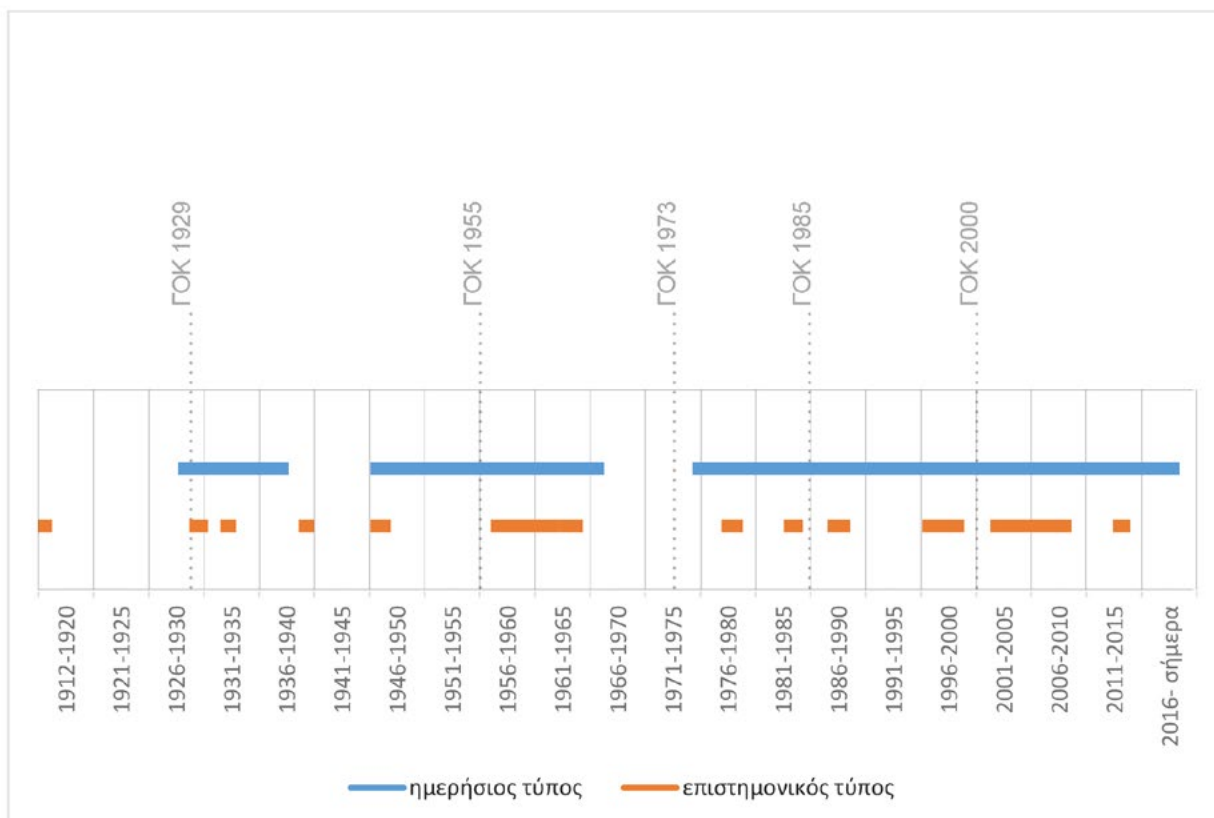
Katrina Heron. (1996). From Bauhaus to Koolhaas. interview, *Wired Magazine*.

Συμπεράσματα

«Η λέξη «πολυκατοικία», ένας από τους πρώτους νεολογισμούς που υιοθετήθηκαν με τόσο ευρεία διάδοση, απηχεί μία από τις πολλές αντιφάσεις που καλλιεργούνται στην Ελλάδα. Γιατί, ενώ όλοι της φορτώνουν τα μύρια όσα για την κακοδαιμονία του αστικού τοπίου μετά το '60, οι ίδιοι κάνουν τα πάντα για την αναπαραγωγή της.»

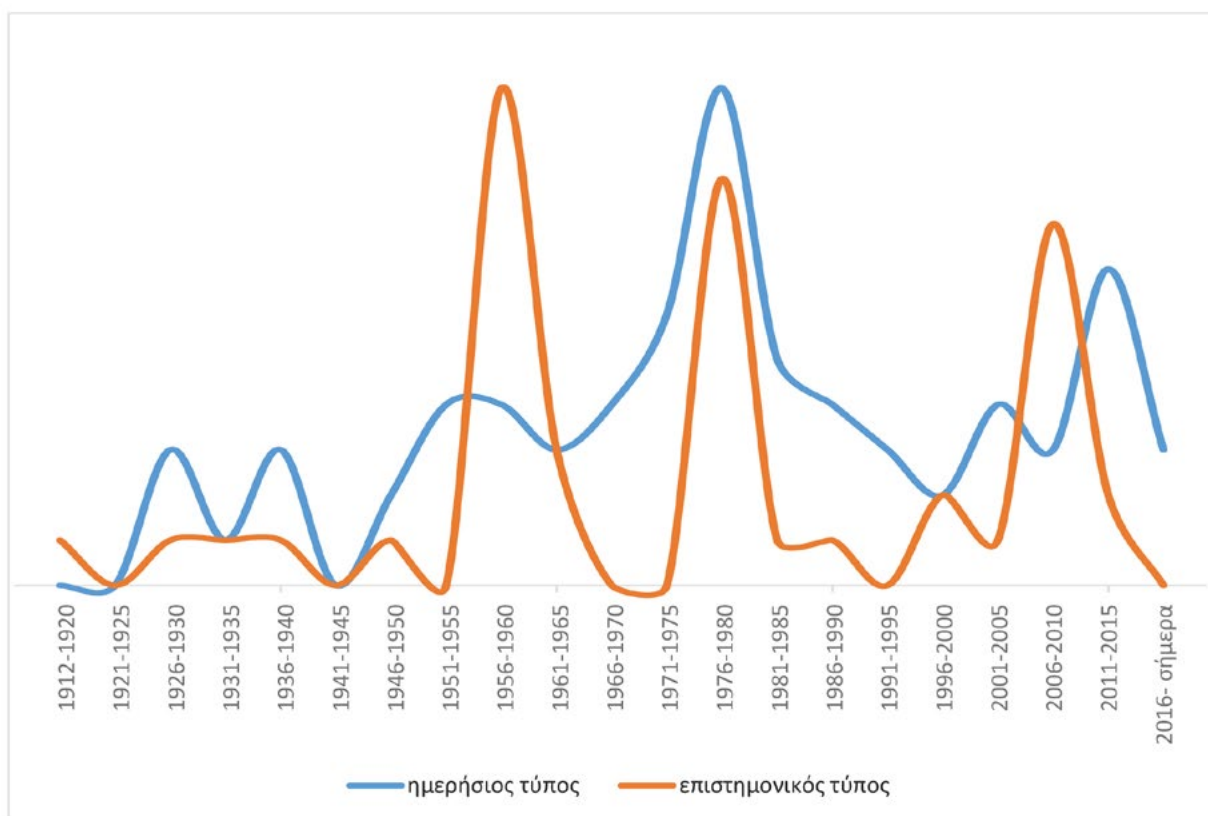
Βατόπουλος, Ν. (2003, 4 Μαΐου). Οι νοσταλγοί της... πολυκατοικίας! Καθημερινή, σ.43

Το ενδιαφέρον του επιστημονικού και του ημερήσιου τύπου για το θέμα της πολυκατοικίας παρουσιάζει διακυμάνσεις. Η λέξη «πολυκατοικία» εμφανίστηκε στην αρθρογραφία με τη συνοδεία της λέξης «πρόβλημα». Εντούτοις, η κριτική της πολυκατοικίας ως τη σύγχρονη εποχή, δεν αναφέρεται σε ένα μοναδιαίο πρόβλημα, αλλά περιλαμβάνει μια πληθώρα ζητημάτων. Η πρώτη αναφορά γίνεται το 1912 με το άρθρο του Κριεζή *Επί του προβλήματος της πολυκατοικίας* και αποτελεί ένα προάγγελμα της επερχόμενης συζήτησης επί της πολυκατοικίας. Η έντυπη κριτική της πολυκατοικίας ξεκινά το 1928, λίγο πριν τη θέσπιση της οριζοντίου ιδιοκτησίας του 1929, όταν ξεκινά και η εξέλιξη της πολυκατοικίας στον αστικό χώρο, και φτάνει ως τη σύγχρονη εποχή με κάποιες διακοπές. Κοινές παύσεις της συζήτησης τόσο στον επιστημονικό τύπο, όσο και στον ημερήσιο τύπο, παρατηρούνται την περίοδο 1940 έως 1947, όταν η χώρα βρίσκεται σε εμπόλεμη κατάσταση και την περίοδο της δικτατορίας. Πέρα από τις δύο μεγάλες παύσεις, η αρθρογραφία της εφημερίδας *Καθημερινή*, έχει μια συνεχή πορεία ενασχόλησης με τα ζητήματα τα οποία σχετίζονται με την ζωή στην πολυκατοικία από το 1928 έως και σήμερα. Από την άλλη, η ενασχόληση των τεχνικών και αρχιτεκτονικών περιοδικών με την κριτική της πολυκατοικίας παρουσιάζει μια διακοπτόμενη πορεία, ενώ οι δημοσιεύσεις εμφανίζονται χρονικά γύρω από την



Αναφορές της πολυκατοικίας ως πρόβλημα στον επιστημονικό και στον ημερήσιο τύπο

θέσπιση κάποιου οικοδομικού κανονισμού. Οι πρώτες δημοσιεύσεις των τεχνικών περιοδικών ταυτίζουν το πρόβλημα της ανεπαρκούς στέγασης του αυξημένου πληθυσμού της Αθήνας, λόγω της έλευσης προσφύγων και της αστυφιλίας, με το κτίριο της πολυκατοικίας, ενώ προτείνουν τη λύση της αστικής πολυκατοικίας και συνεχίζουν την κριτική του κτιρίου σε μορφολογικό επίπεδο. Μετά την θέσπιση του Γενικού Οικοδομικού Κανονισμού του 1955, την περίοδο 1957 έως 1964, παρατηρείται μια εντατική ενασχόληση του επιστημονικού τύπου με το ζήτημα της πολυκατοικίας. Η μεσοπολεμική πολυκατοικία αναγνωρίζεται ως πρόβλημα, το οποίο επηρεάζει την αισθητική της πόλης, ενώ μέσω του πρώτου αρχιτεκτονικού περιοδικού *Αρχιτεκτονική*, προτείνεται μια νέα εκδοχή πολυκατοικίας, η οποία αναγνωρίζεται ότι θα καθορίσει την μετέπειτα ανάπτυξη της πόλης. Εντούτοις την ίδια ώρα που προωθείται η νέα αρχιτεκτονική, θέτονται και τα προβλήματά της. Το κτίριο της πολυκατοικίας αναφέρεται ως άχαρο αρχιτεκτονικό θέμα, ενώ αναγνωρίζονται οι πρώτες επεκτατικές διαθέσεις του τύπου της πολυκατοικίας πέρα από το κέντρο της Αθήνας, οι οποίες αναγνωρίζονται ως προβληματικές καθώς θα άλλαζαν την όψη του Αττικού τοπίου. Η αλλαγή της όψης της Αθήνας ήταν επιθυμητή και αναμενόμενη από τον αρχιτεκτονικό τύπο, καθώς τα άρθρα μιλούν για την νέα αρχιτεκτονική, η οποία θα κατασκευάσει την νέα Αθήνα. Τότε εμφανίζονται στον επιστημονικό τύπο και οι πρώτες αναφορές για τις προβληματικές συνθήκες υγιεινής εντός του κτιρίου της πολυκατοικίας, οι οποίες αφορούν κυρίως το ανθρώπινο δυναμικό που λειτουργεί υποστηρικτικά στη ζωή της πολυκατοίκησης, εννοώντας τους θυρωρούς και τις υπηρέτριες των ενοίκων. Μετά την δικτατορία, γίνεται από τον αρχιτεκτονικό τύπο μια έντονη κριτική του τρόπου παραγωγής της πολυκατοικίας, ο οποίος είναι πολυδιάστατα προβληματικός, καθώς σύμφωνα με την αρθρογραφία, θέλει τον αρχιτέκτονα σε δεύτερο ρόλο, αποσκοπεί περισσότερο στην κέρδος του εργολάβου παρά στην ποιότητα κατοίκησης και προγραμματίζεται με γρήγορους ρυθμούς, καταλαμβάνοντας πλήρως το αστικό έδαφος. Με το πέρασμα στον 21^ο αιώνα, τα αναγνωρισμένα και βιωμένα προβλήματα της πολυκατοικίας, φέρνουν το θάνατό της και αναζητείται το επόμενο στάδιο της πολυκατοικίας.

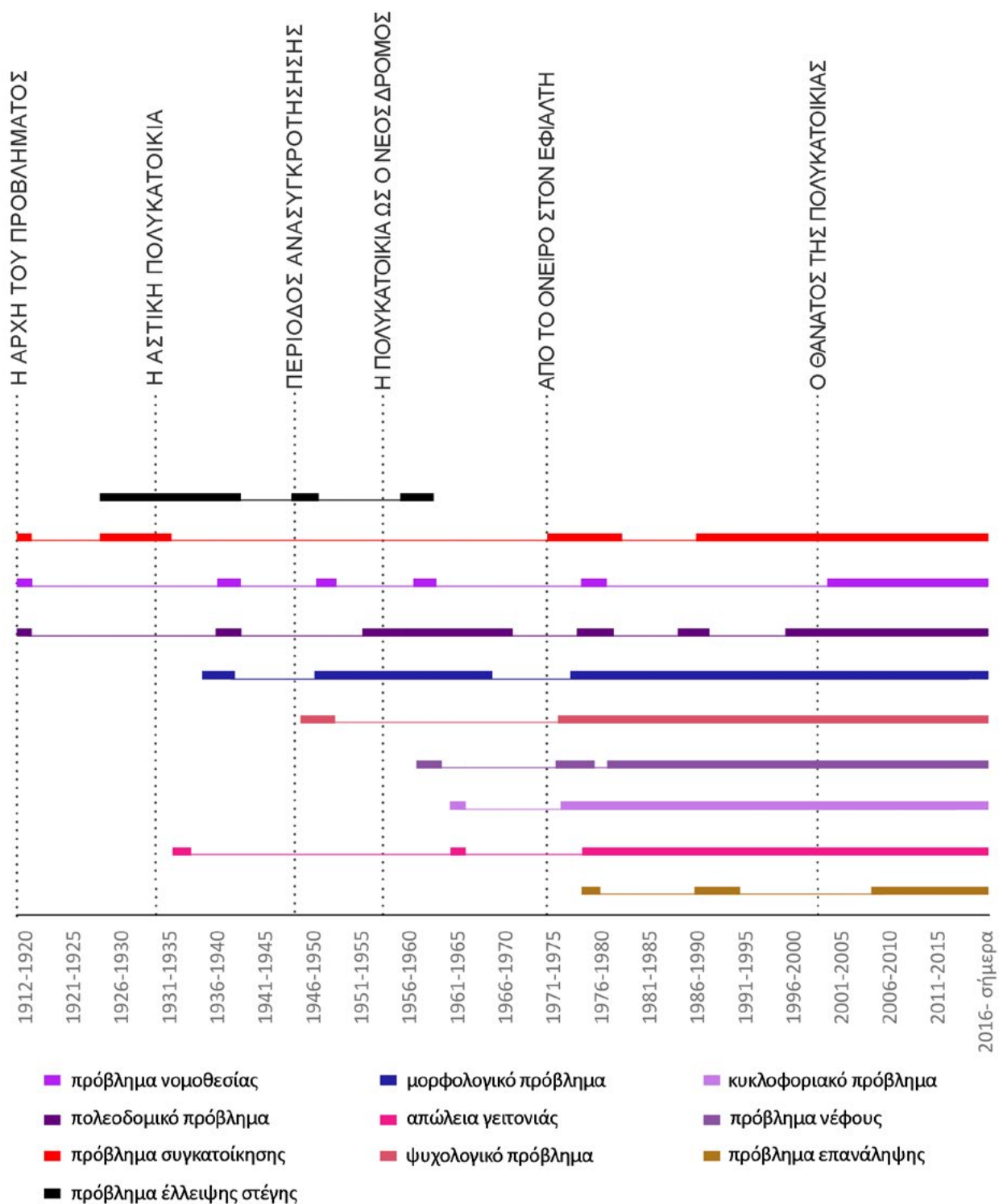


Διακύμανση ποσότητας αναφορών της πολυκατοικίας ως πρόβλημα στον επιστημονικό και στον ημερήσιο τύπο

Αν ο επιστημονικός τύπος εντοπίζει την πολυκατοικία κυρίως ως σχεδιαστικό και πολεοδομικό πρόβλημα, ο ημερήσιος τύπος προβάλλει τα προβλήματα της αστικής ζωής στην πολυκατοικίωση. Η πολυκατοικία είναι ο τύπος κτιρίου στον οποίο αποδίδονται οι ευθύνες για την προβληματική διαβίωση του κατοίκου στην πόλη. Το χτισμένο περιβάλλον κατηγορείται για την αδυναμία εύρεσης της ευτυχίας ως βιώματος, όπως την έθεσε ο Δοξιάδης στην επιστήμη της οικιστικής και για πολλά ακόμα δεινά. Σε χρονολογική σειρά, οι πρώτες έντυπες αναφορές προβλήματος ασχολούνται με την αναγκαστική συγκατοίκηση εντός του κτιρίου της πολυκατοικίας και με το νέο μοντέρνο κέλυφος, το οποίο προβληματίζει με τον όγκο του και την νέα όψη του κατά την ανέγερσή του σε μια πόλη δομημένη με μονοκατοικίες και με νωπή την ανάμνηση του νεοκλασικισμού. Ο κίνδυνος της αλλαγής της όψης της Αθήνας, απασχολεί από νωρίς την αρθρογραφία, ενώ αναφέρεται η ανάγκη περιορισμού της επερχόμενης αλλαγής με νομοθετικές ρυθμίσεις. Μετά τη δικτατορία, παρατηρείται η ταυτόχρονη ενασχόληση του επιστημονικού και του ημερήσιου τύπου με τα ζητήματα της πολυκατοικίας. Στο τέλος της δεκαετίας του '70, στην αρθρογραφία συνυπάρχουν ταυτόχρονα όλα τα προβλήματα, τα οποία σχετίζονται με την πολυκατοικία και επιβιώνουν ως το κλείσιμο του 20^{ου} αιώνα, περνώντας στον επόμενο αιώνα, ως άλυτες υποθέσεις ή ως συλλογικά παράπονα.

Στην πολυκατοικία αποδίδονται οι ευθύνες για την πυκνοκατοίκηση στις ελληνικές πόλεις, την αντικατάσταση της νεοκλασικής πόλης με μια πιο άχρωμη σύγχρονη πόλη, την ανύψωση του δομημένου περιβάλλοντος και τη συρρίκνωση του δημόσιου χώρου. Το πρόβλημα της ανθρώπινης συνύπαρξης προβάλλεται στο πολυώροφο κτίριο κατοικιών με την ασυμφωνία των ενοίκων για αποφάσεις που αφορούν το σύνολο της πολυκατοικίας, την αναπόφευκτη όχληση από τα όμορα διαμερίσματα και την αναγκαστική ανταπόκριση σε ένα ακόμη οικονομικό βάρος, εκείνο των κοινοχρήστων. Ο περιορισμός της ζωής στο στενόχωρο διαμέρισμα έφερε, βάσει της αρθρογραφίας, την αποξένωση, την μοναξιά και την εγκατάλειψη του ονείρου της ιδανικής κατοίκησης. Τα προβλήματα της πρωτεύουσας φτάνουν μέχρι και την επαρχία με την αντιγραφή του αθηναϊκού προτύπου κατοίκησης. Η πολυκατοικία ξεκίνησε ως μονάδα με εσωτερικά προβλήματα, μετατράπηκε σε αθηναϊκό πρόβλημα και εξελίχθηκε σε ελληνικό πρόβλημα. Οι χαρακτηρισμοί της πολυκατοικίας από την αρθρογραφία, επηρεάζουν και την ονοματοθεσία ολόκληρης της πόλης.

Η αρθρογραφία καταγράφει τις πεποιθήσεις της κάθε εποχής, ενώ αποτυπώνει και μεταδίδει αστικούς μύθους. Η πολυκατοικία έχει εντυπωθεί ως πρόβλημα τόσο στον τύπο, όσο και στον νου. Εντούτοις, καθοριστική για την αντίληψη της πολυκατοικίας είναι η ματιά με την οποία αυτή θωρείται ως κτίριο, τυπολογία ή κοινωνικό φαινόμενο. Όπως αναφέρει ο Θωμάς Μαλούτας: «Αν δεις την πολυκατοικία σαν έναν όγκο τσιμέντου, προφανώς θα τη μισήσεις. Αν όμως τη διαβάσεις με διαφορετικό τρόπο, θα την αγαπήσεις». Η πολυκατοικία απάντησε στο στεγαστικό πρόβλημα και κατάφερε τον σχεδιασμό ενός ευέλικτου σχεδιασμού, ο οποίος μπόρεσε να ανταποκριθεί στις στεγαστικές ανάγκες του εκάστοτε αγοραστή και να εξυπηρετήσει πολλαπλές χρήσεις. Η ίδια κάτοψη ενός διαμερίσματος κατοικίας μπορεί σε άλλον όροφο να φιλοξενεί ένα γραφείο, ένα ιατρείο, ένα μαγαζί ή ένα φροντιστήριο. Ο σχεδιασμός για έναν άγνωστο μελλοντικό ένοικο, αναγνωρίστηκε ως αιτία της αδυναμίας ικανοποίησης του ατομικού τρόπου του οικείν. Ωστόσο, αυτός ο ευέλικτος σχεδιασμός κατάφερε την ανάμειξη χρήσεων μέσα σε ένα κτιριακό κέλυφος και την ώσμωση του δημόσιου με τον ιδιωτικό χώρο. Δεν είναι ατυχής η εφεύρεση της πολυκατοικίας, αλλά η αναγκαστική συνθήκη της συμβίωσης στο πολυώροφο κτίριο διαμερισμάτων και η επισφράγιση των παραπόνων από την αρθρογραφία δεν επέτρεψαν την εντύπωσή της στη συλλογική μνήμη ως ευτύχημα.



Ονοματοθεσία πολυκατοικίας

πολυκατοικία **1912**

αστική πολυκατοικία **1932**

ομαδικά σπίτια, ναοί της σοβαρότητας, **1935**
γυμνοί όγκοι, ακνίσωτοι οίκοι

κουτιά **1937**

κουτί με χαρτονένιους τοίχους **1948**

τετράγωνο θηρίο από μπετόν-αρμέ, **1949**
πολυκατοικία μαμούθ

οικοδομικό μεγαθήριο **1955**

1956 Βαβυλώνα, κοσμόπολη, φωλιά μυρμηγκιών

νέος δρόμος **1957**

μεγαθήριο **1959** πέτρινο δάσος

φοβεράν πληγήν, φυτώριον νευρωτικών **1966** νοσογόνον και ανοργάνωτον άθροισμα κτισμάτων

ψυγείο πάγου **1975** γίγαντας των 2,5 εκατομμυρίων

πολυκατοικιοστοιχίες **1977** τσιμεντοσαχάρα

μικρογραφία του πύργου της Βαβέλ **1978**

1991 τσιμεντούπολη, χαβούζα, πόλη-τέρας

2008 Τεντούπολη, Μπαλκονούπολη

Ονοματοθεσία διαμερίσματος

1912 κατοικία σε πολυκατοικία

1948 κελί, άψυχο διαμέρισμα ξενοδοχείου, συρτάρι, μια φέτα σπίτι,
κρύο κατάλυμα για ύπνο και στέγαση (τις ώρες που απαγορεύεται η κυκλοφορία στους δρόμους).

1957 όνειρο, παλατάκι

1975 Το όνειρο «Δύο δωμάτια και κουζίνα...»

Βιβλιογραφικές Αναφορές

Βιβλία

- Benjamin, W. (1928). *Μονόδρομος*. Μτφρ. Ν. Ανδρικοπούλου. Αθήνα: Άκρα. 2004.
- Deleuze, G. (1968). *Difference and Repetition*. Trans. P. Patton. New York: Columbia University Press. 1994.
- Frampton, K. (1980). *Μοντέρνα Αρχιτεκτονική. Ιστορία και Κριτική*. Μτφρ. Θ. Ανδρουλάκης, Μ. Πάγκαλου. Αθήνα: Θεμέλιο. 2009.
- Loyd, S. (1914). *Cyclopedia of Puzzles*. New York: The Lamb Publishing Company.
- Perec, G. (1980). *ΖΩΗ, ΟΔΗΓΙΕΣ ΧΡΗΣΕΩΣ*. Μτφρ. Α. Κυριακίδης. Αθήνα: Ύψιλον. 1991.
- Ρόλυα, G. (1945). *How to Solve it*. New Jersey: Princeton University Press.
- Simmel G., Ritter J., Gombrich E., Καββαθάς Δ. (επιμ.) (1913). *Το τοπίο*. Μτφρ. Α. Αναγνώστου, Γ. Σαγκριώτης, Ν. Δασκαλοθανάσης. Αθήνα: Ποταμός. 2004.
- Valery, P. (1923). *Ευπαλίνος ή ο αρχιτέκτων*. Μτφρ. Ε. Λαμπρίδη. Αθήνα: Άγρα. 1993.
- Wang, W. & Κονταράτος, Σ. (2000). *Ελλάδα: Αρχιτεκτονική του 20ου αιώνα*. Μόναχο: Prestel.
- Woditsch, R. (2009). *PLURAL - Private and Public Spaces of the Polykatoikia in Athens*. Doctoral Thesis. Berlin: Technische Universität Berlin.
- Zeitz, P. (1999). *The Art and Craft of Problem Solving*. USA: John Wiley & Sons Inc.
- Αίσωπος, Γ. & Σημαιοφορίδης Γ. (επιμ.) (2018). *Η σύγχρονη (ελληνική) πόλη*. Αθήνα: Δομές.
- Αίσωπος, Γ. (2002). *Τοπία Εκμοντερνισμού. Ελληνική Αρχιτεκτονική '60 και '90. Εκτιμήσεις*. Αθήνα: Metropolis press
- Αποστολόπουλος, Χ. (1991). *Ο Martin Buber και το πρόβλημα του ανθρώπου*. Αθήνα : Gutenberg.
- Βασιλείου, Ι. (1944). *Η λαϊκή κατοικία*. Αθήνα: Π.Α. Διαλησμά.
- Δραγώνας, Π. & Σκιάδα, Α. (2012). *Made in Athens - Exhibition catalogue of the Greek Participation at the 13th International Architecture Exhibition*. Αθήνα: ΥΠΕΚΑ
- Ηλιού, Η. (2005). *Κριτικά κείμενα για την τέχνη 1925-1937*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Κοτιώνης, Ζ. (2004). *Η τρέλα του τόπου*. Αθήνα: Εκκρεμές.
- Κοτιώνης, Ζ. (2006). *Πες πού είναι η Αθήνα;*. Αθήνα: Άγρα.
- Κοτιώνης, Ζ. (2007). *Μορφοποιητική, σωματικά ενεργήματα στο τοπίο*. Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.

- Κουμπής Τ., Σκοφφίε Ρ. (επιμ.) (2007). *Εκλάμπει της πόλης: Η αποσπασματική πόλη*. Αθήνα: Futura.
- Μαρμαράς, Μ. (1991). *Η αστική πολυκατοικία της μεσοπολεμικής Αθήνας - Η αρχή της εντατικής εκμετάλλευσης του αστικού εδάφους*. Αθήνα: Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ.
- Μαρμαράς, Μ. (2012). *Για την Αρχιτεκτονική και την Πολεοδομία της Αθήνας- Δεκατέσσερα κείμενα και ένα αρχείο*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Σένετ Ρ., Λυκιαρδόπουλος Γ. (επιμ.) (1977) *Η τυραννία της οικειότητας: Ο δημόσιος και ο ιδιωτικός χώρος στον δυτικό πολιτισμό*. Μτφρ. Γ. Ν. Μέρτικας. Αθήνα: Νεφέλη. 1999.
- Σιδέρης, Ν. (2006). *Αρχιτεκτονική και Ψυχανάλυση: φαντασίωση και κατασκευή*. Αθήνα: Futura.
- Συλλογικό. (2006). *do.co.mo.mo.: Πού είναι το μοντέρνο*. Αθήνα: Futura.
- Τσακόπουλος, Π. (2014). *Αναγνώσεις της ελληνικής μεταπολεμικής αρχιτεκτονικής*. Αθήνα: Καλειδοσκόπιο
- Φιλιππίδης, Δ. (1984). *Νεοελληνική Αρχιτεκτονική*. Αθήνα: Μέλισσα.
- Φωτίου Θ., Burgel G. (επιμ.) (1989). *Αρχιτεκτονικά πρότυπα στην σύγχρονη Αθήνα. Η περίπτωση της Αστικής πολυκατοικίας. Η μορφολογία της πόλης, στο Η νεοελληνική πόλη*. Αθήνα: Εξάντας.

Άρθρα σε επιστημονικά περιοδικά

- Woditsch, R. (2008). Από το σκεπτικό, που ενυπάρχει στην πολυκατοικία, στο σκεπτικό, που την αναστοχάζεται... *Δομές* (3): 46-51
- Α. Δαμάλα, Μ. Ζάμπα, Ε. Κορομβλή, (1978). Η αστική πολυκατοικία στην Αθήνα, 1920-1940. *Αρχιτεκτονικά Θέματα* (12): 125-130
- Αγγελιδάκης, Α. (2008). Η 'μπαλκονοποίηση' της ελληνικής πόλης. *Δομές* (3): 64-65
- Αντωνακάκης, Δ. & Αντωνακάκη, Σ. (1978). Η πολυκατοικία στην Ελλάδα. Ο ρόλος του αρχιτέκτονα. *Αρχιτεκτονικά Θέματα* (12): 151-153
- Αργυρίου, Π. (1958). Αι κυριώτεροι διατάξεις του ΓΟΚ. *Αρχιτεκτονική* (8): 100
- Βαΐου-Χατζημιχάλη Ν., Ζήσης Μ., Μπιτζαράκη Κ., Ρίζος Δ., Αντωνακάκη Σ. (1980). Οδηγός κατοικίας. *Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος*
- Βλάχος, Ξ. (1978). Πολυκατοικία. Προβλήματα κατοικησιμότητας, επικοινωνίας, προτύπων και συμβόλων. *Αρχιτεκτονικά Θέματα* (12): 154-160
- Βλάχου Γ., Γιαννίτσαρης Γ., Χατζηκώστα Ε. (1978). Η στέγαση των προσφύγων στην Αθήνα και τον Πειραιά στην περίοδο 1920-40. *Προσφυγικές πολυκατοικίες. Αρχιτεκτονικά Θέματα* (12): 117-124

- Γιακουμακάτος, Α. (2008). Το φευγαλέο και το ευρηματικό στη μαζική κατοικία. *Αρχιτεκτονικά Θέματα* (42): 92-93
- Δημητροκάλλης, Γ. (1962). Σκέψεις για κρατικό παρεμβατισμό στην οικοδομική δραστηριότητα της Αθήνας. *Τεχνικά Χρονικά* (213): 31-35
- Δοξιάδης, Κ. (1959). Η Επιστήμη της Οικιστικής. *Τεχνικά Χρονικά* (421-422) (167-168): 305-311
- Δραγώνας, Π. (2008). Το μετέωρο βήμα της αθηναϊκής πολυκατοικίας. *Δομές* (3): 66-71
- Δραγώνας, Π. (2014). Μετά την πολυκατοικία. *Δομές* (2): 20-35
- Ζενέτος, Τ. (1963). Το πολεοδομικό πρόβλημα και η Πρωτεύουσα. *Αρχιτεκτονική* (42): 5
- Ζενέτος, Τ. 1969. Ηλεκτρονική πολεοδομία: παράλληλες κατασκευές. *Αρχιτεκτονικά Θέματα* (3)
- Καλογεράς, Ν. (1998). Η αστική πολυκατοικία και η συνέχεια του μοντέρνου στην Ελλάδα. *Θέματα Χώρων και Τεχνών* (29): 36-39
- Κανδύλης. (1960). Φθηνά διαμερίσματα σε πολυκατοικίες. *Αρχιτεκτονική* (19): 92-95
- Καρδαμίτση-Αδάμη, Μ. (2006). Συγκρότημα Κατοικιών 'Χαρά'. *Δομές* (2)
- Κατσάνος, Θ. (1957). Περί του χώρου εγκατάστασης του θυρωρού εις τας πολυκατοικίας : προς το Πολεοδομικόν Γραφείον. *Τεχνικά Χρονικά* (121-122): 53
- Κάτσαρης, Δ. (1929). Το πρόβλημα των ευθηνών οικιών: μονοκατοικίαι και πολυκατοικίαι. *Έργα* (91): 554-556
- Κιτσίκης, Κ. (1940). Αι τάσεις της σύγχρονου αρχιτεκτονικής. *Τεχνικά Χρονικά* (202-203): 395-422
- Κονταργύρης, Δ. (2006). Η μετέωρη συγκρότηση του τύπου της αθηναϊκής πολυκατοικίας κατά την πρώτη μεταπολεμική δεκαετία (1945-1955). *Δομές* (1): 104-113
- Κριεζής, Ε. Α. (1912). Επί του προβλήματος της πολυκατοικίας. *Αρχιμήδης* (11): 121-128
- Λασκαρισ. (1956). Ο λωγισιατισμός στην αρχιτεκτονική. *Ζυγός* (7)
- Μαρμαράς, Μ. Β. (1987). Η αρχιτεκτονική έκφραση στην πολυκατοικία της μεσοπολεμικής Αθήνας. *Θέματα Χώρων και Τεχνών* (18): 62-70
- Μιχαλόπουλος, Θ. (1947). Μια πρότασις δια την πολεοδομική διαμόρφωση της περιί την λεωφόρον Βασ. Κωνσταντίνου περιοχής. *Τεχνικά Χρονικά* (273-274): 113-116
- Μολφέσης, Σ. (1964). Αθηναϊκές πολυκατοικίες. *Αρχιτεκτονική* (48): 23-29
- Μπίρης, Κ. (1932). Η αστική πολυκατοικία. *Τεχνικά Χρονικά* (1): 563-571
- Μπίρης, Κ. (1956). Μνημειοφάγοι. *Ζυγός* (4)

- Μπίρης, Τ. (1984). Μια μονοκατοικία και μια πολυκατοικία. Επαναπροσδιορισμός μερικών πρωτογενών αρχιτεκτονικών αξιών και αρχών για την κατοικησιμότητα. *Θέματα Χώρων και Τεχνών* (15): 124-127
- Παναγιωτόπουλος, Ι.Μ. (1958). Ο νέος δρόμος. *Αρχιτεκτονική* (9): 45
- Παπαμιχελάκης, Γ. (1958). Αι πολυκατοικίαι εις τα Προάστια. *Τεχνικά Χρονικά* (167-168): 19
- Πάσχου, Α. (2004). Η τυπολογία της αθηναϊκής πολυκατοικίας. Μια μεθοδολογική προσέγγιση της εικόνας του νεοελληνικού αστικού τοπίου. *Θέματα Χώρων και Τεχνών* (35): 40-43
- Ρόδη, Α. Π. (2014). The Resilient Domino: Μια πρόταση διαρκούς επανασχεδιασμού της ελληνικής πολυκατοικίας. *Δομές* (2): 36-49
- Σαρηγιάννης, Γ. (1978). Η εξέλιξη της εμπορευματοποίησης της κατοικίας και η επίδρασή της στη μορφή της κατοικίας και της πόλεως. *Αρχιτεκτονικά Θέματα* (12): 108-116
- Σαρηγιάννης, Γ. (1978). Η σύγχρονη πολεοδομική νομοθεσία σαν αποτέλεσμα της θέσεως της κατοικίας στην παραγωγική διαδικασία. *Αρχιτεκτονικά Θέματα* (12): 144-150
- Σιάγας, Α. (1933). Σχέδιον Πολυκατοικίας. *Τεχνικά Χρονικά* (30)
- Σκούρας, Θ. (1958). Επί της υγιεινής των πολυκατοικιών. *Αρχιτεκτονική* (9): 10
- Σταματιάδης, Θ. (1957). Ιστορία της πολυκατοικίας στις Αθήνας. *Αρχιτεκτονική* (3): 49-50
- Σφαέλλος, Χ. (1957). Από την οριζόντιο στην κατακόρυφον ανάπτυξη των πόλεων. *Αρχιτεκτονική* (3): 51-52
- Τέλλιος, Α. (2008). Η χειραφέτηση της πολυκατοικίας. *Αρχιτεκτονικά Θέματα* (42): 94-96
- Τζάκου, Α. (1978). Η εξέλιξη της πολυκατοικίας στην Αθήνα μετά τον πόλεμο. *Αρχιτεκτονικά Θέματα* (12): 131-143
- Τουρνικιώτης, Π. (1996). Η απόλαυση της «πολύ-κατοικίας». *Θέματα Χώρων και Τεχνών* (27): 120
- Φιλίππιδης, Δ. (1978). Θυρωροί πολυκατοικιών στο Κολωνάκι. *Αρχιτεκτονικά Θέματα* (12): 161-167
- Φιλίππιδης, Δ. (1978). Πολυκατοικία και σύγχρονη ζωή. *Αρχιτεκτονικά Θέματα* (12): 103-107
- Αι πολυκατοικίαι της πλατείας Συντάγματος. (1962). *Τεχνικά Χρονικά* (217): 39
- Νέαι λαϊκά πολυκατοικίαι. (1960). *Τεχνικά Χρονικά* (190): 45
- Σημείωμα των επιμελητών συγκρότημα κατοικιών της ΓΕΚ Α.Ε. στο Μεταξουργείο. 2009. *Δομές* (5)

Άρθρα σε εφημερίδες

Αναγνωστόπουλος, Γ. (1976, 23 Οκτωβρίου). Η Κηφισιά των αρχοντικών έγινε δάσος πολυκατοικιών. *Καθημερινή*, σ. 12

Βασενχόφεν, Λ. (1979, 3 Ιανουαρίου). Οι επιδράσεις του οικονομικού κυκλώματος στην πολεοδομία. *Καθημερινή*, σ. 4

Βατόπουλος, Ν. (2003, 4 Μαΐου). Οι νοσταλγοί της... πολυκατοικίας! *Καθημερινή*, σ.43

Βατόπουλος, Ν. (2006, 15 Ιανουαρίου). Κτίρια του '60 αναζητούν νέους ρόλους. Έργα του μεταπολεμικού μοντερνισμού εντάσσονται στο σήμερα ή παροπλίζονται. *Καθημερινή*, σ.2

Βεϊνόγλου, Α. (1959, 17 Μαΐου). Δια να γίνουν πάλιν αι Αθήναι η ωραιότερα πρωτεύουσα του κόσμου. *Καθημερινή*, σ. 1

Βλαστάρης, Γ. (1982, 10 Νοεμβρίου). Οι τάσεις της αρχιτεκτονικής στις πολυκατοικίες της Αθήνας. *Καθημερινή*, σ.10

Βλάσταρης, Γ. (1982, 28 Φεβρουαρίου). Το περιβαλλοντολογικό παιχνίδι. *Καθημερινή*, σ.20

Γαλάτη, Π., (2001, 2 Ιουνίου). Αθηναίοι, βάλτε νέο χρώμα στις... πολυκατοικίες σας. *Καθημερινή*, σ.19

Γιάνναρας, Χ. (2005, 6 Νοεμβρίου). Καταγωγή και συνέχεια. *Καθημερινή*, σ.20

Γιάνναρου, Λ. (2006, 5 Φεβρουαρίου). Μικρές Αθήνες έγιναν όλες οι πόλεις. *Καθημερινή*, σ. 22

Δαγτόγλου, Π. (1977, 6 Ιουλίου). Το φυλακισμένο παιδί του διαμερίσματος. *Καθημερινή*, σ.4

Δαμουλιανού, Χ. (1991, 7 Φεβρουαρίου). Στεγαστικό «όνειρο» του Έλληνα η μονοκατοικία. Παρ' όλα αυτά εκτιμά τις ευκολίες που του παρέχει η πολυκατοικία. *Καθημερινή*, σ.20

Δασκαλόπουλος, Θ. (1967, 1 Ιανουαρίου). Πάτραι: Μια τουριστική πύλη χωρίς ξενοδοχεία και ανέσεις. *Καθημερινή*, σ.6

Ζάχος, Χ. (1975, 16 Νοεμβρίου). Το ψυγείο και η γούνα. *Καθημερινή*, σ. 12

Ζούλας, Στ. (1974, 13 Οκτωβρίου). Πόλεμος στις πολυκατοικίες. *Καθημερινή*, σ. 12

Κακιούζης, Κ. (1937, 1 Οκτωβρίου). Ο οικοδομικός οργανισμός. *Καθημερινή*, σ. 1

Κακιούζης, Κ. (1937, 24 Οκτωβρίου). Αι Αθηναϊκαί Οικοδομαί και το σχέδιον της πόλεως. *Καθημερινή*, σ. 1

Καραβία, Μ. (1977, 18 Δεκεμβρίου). Η μυθολογία της μικροαστικής γειτονιάς. *Καθημερινή*, σ. 10

Καράγιωργας, Γ. (1987, 23 Ιανουαρίου). Από άλλη γωνία με μπαλόνια. *Καθημερινή*, σ.4

Καρούζου, Σ. (1935). Ακνίσωτοι Οίκοι. *Νέα Εστία*, σ. 463-468

- Κατσιμης, Σ. (1977, 19 Μαΐου). Συνεχίζεται πυκνή ανοικοδόμηση στην Κηφισιά και μετά την αναστολή. *Καθημερινή*, σ. 11
- Κατσιμης, Σ. (1981, 2 Μαΐου). Πώς χτίζονται τα σπίτια στην Ελλάδα. *Καθημερινή*, σ.5
- Κολιάτσος, Ι. (1964, 22 Μαρτίου). Το κυκλοφοριακόν πρόβλημα. Αι υποδείξεις της εκθέσεως Σμιθ. *Καθημερινή*, σ. 6
- Κορομηλάς, Λ. (1965, 7 Σεπτεμβρίου). Ένα έτος εις την Δημαρχίαν. Συνέντευξις με τον κ. Γ. Πλυτάν. *Καθημερινή*, σ. 3
- Κορομηλάς, Λ. (1967, 11 Μαρτίου). Τρία επίκαιρα θέματα. *Καθημερινή*, σ.3
- Κορομηλάς, Λ. (1967, 18 Μαρτίου). Συγκροτήματα Πολυκατοικιών. *Καθημερινή*, σ.3
- Κοτζιάς, Κ. (1951, 20 Φεβρουαρίου). Η κοινωνική και οικονομική άποψις του μέτρου περί απαγορεύσεως των οικοδομήσεων. *Καθημερινή*, σ. 1
- Λαμψάς, Ι. (1975, 1 Ιουνίου). Για καλύτερες πόλεις. *Καθημερινή*, σ. 8
- Λάμπας, Δ. (1993, 30 Μαΐου). Γιατί η Ελλάδα έγινε μπετόν. *Καθημερινή*, σ.18
- Λιμπερόπουλος, Δ. (1974, 17 Σεπτεμβρίου). Το όνειρο «Δύο δωμάτια και κουζίνα...» απομακρύνεται προσωρινά για πολλούς. *Καθημερινή*, σ.5
- Μιχελής, Π. (1955, 4 Νοεμβρίου). Ζωηρά διαμαρτυρία της σχολής αρχιτεκτόνων δια μιαν πολυκατοικίαν, *Καθημερινή*, σ. 1
- Μπέης, Δ. (1978, 1 Οκτωβρίου). Ανθρώπινη ζωή σε ανθρώπινη πόλη. *Καθημερινή*, σ. 6
- Μπραν (1928, 18 Δεκεμβρίου). Από ημέρας εις ημέραν πολυκατοικία. *Καθημερινή*, σ. 1
- Προκοπίου, Ά. (1951, 11 Ιανουαρίου). Τα σύγχρονα προβλήματα της Ελληνικής αρχιτεκτονικής. *Καθημερινή*, σ. 2
- Προκοπίου, Ά. (1956, 11 Νοεμβρίου). Αθήνα, η άρρωστη πόλις. *Καθημερινή*, σ. 5
- Προκοπίου, Ά. (1956, 28 Οκτωβρίου). Αθήνα, η άρρωστη πόλις. *Καθημερινή*, σ. 4
- Προκοπίου, Ά. (1956, 9 Νοεμβρίου). Αθήνα, η άρρωστη πόλις. *Καθημερινή*, σ. 3,4
- Τσίρος, Γ. (1981, 30 Ιανουαρίου). Παράπονα... *Καθημερινή*, σ.8
- Φασιανός, Α. (1976, 28 Νοεμβρίου). Η άλλη Αθήνα, η παράνομη. *Καθημερινή*, σ. 6
- Φιλιππίδης, Δ. (1988, 9 Οκτωβρίου). Αρχιτεκτονικές συμβατικότητες και εκπλήξεις. *Καθημερινή*, σ.17, 33
- Φράγκος, Δ. (1990, 7 Μαΐου). Γράμματα Αναγνωστών. *Καθημερινή*, σ.7
- Χριστόπουλος, Δ. (2009, 11 Ιουλίου) Συνώνυμο κοινωνικό πρόβλημα με την απόκτηση πρώτης

- κατοικίας .Τι προβλέπουν Σύνταγμα και νόμοι. *Καθημερινή*, σ. 27
- Ψαλτήρας, Κ. (1975, 7 Σεπτεμβρίου). Εχθρός μας το μαζούτ. *Καθημερινή*, σ. 5
- 1500 προσφυγικά κατοικία αναγείρονται εις Αθήνας και Πειραιά. (1935, 4 Αυγούστου). *Καθημερινή*, σ. 5
- Αι Πάτραι θα αποκτήσουν την πρώτην πολυκατοικίαν. (1957, 21 Μαΐου). *Νεολόγος Πατρών*.
- Αι πολυκατοικίαι. (1938, 27 Νοεμβρίου). *Καθημερινή*, σ. 1
- Απλοποιείται ο νόμος περί οριζοντίου ιδιοκτησίας. (1980, 29 Φεβρουαρίου). *Καθημερινή*, σ.1
- Δεν γίνεται κανένας έλεγχος από την Πολεοδομία. (2007, 7 Απριλίου). *Καθημερινή*, σ.27
- Ελλάδα: λιγότερο προετοιμασμένη, περισσότερο εξαρτημένη. (2005, 21 Αυγούστου). *Καθημερινή*, σ.6
- Η γυναίκα και η μοναξιά: Ένα μεγάλο πρόβλημα της εποχής μας. (1974, 19 Δεκεμβρίου). *Καθημερινή*, σ.5
- Η μόλυνσις της ατμόσφαιρας από τους καπνοδόχους των οικιών και τα καυσαέρια. (1961, 10 Αυγούστου). *Καθημερινή*, σ. 5
- Η πολυκατοικία έγινε... κλασική. (1999, 26 Σεπτεμβρίου). *Καθημερινή*, σ.1
- Θα αρθή η απαγόρευσις δια την ανέγερσιν οικιών. (1951, 11 Φεβρουαρίου). *Καθημερινή*, σ. 6
- Καθημερινά. (1976, 23 Σεπτεμβρίου). *Καθημερινή*, σ. 5
- Κατατέθη χθες ο θεμέλιος λίθος της ανεγειρόμενης υπό του δήμου πρώτης πολυκατοικίας: Θα περιλαμβάνη οικήματα δια 250 οικογένειας-κήποι, λουτρά, τηλέφωνα κλπ.-πως θα γίνεται η εξόφλησις δια την απόκτησιν της κυριότητος: Ο λόγος του Δημάρχου κ. Μερκούρη-Η χθεσινή τελετή. (1930, 11 Αυγούστου). *Καθημερινή*, σ. 5
- Μια επίσκεψη εις το παλαιόν πανεπιστήμιον: Μια γωνία παλαιάς Αθήνας-εις την οικίαν του Κλεάνθους.-Πώς έγινε σήμερον το παλιόν πανεπιστήμιον, τα συγκινητικά εγκαινία κατά το 1837.-Φουστανελλοφόρο, βρακοφόροι και ρασοφόροι ακροαταί.-Η μανία με τα νομικά.: Αντί μουσείου άθλια πολυκατοικία.(1930, 14 Σεπτεμβρίου). *Καθημερινή*, σ. 3
- Μόνον ένα... . (1949, 27 Μαρτίου). *Καθημερινή*, σ. 1
- Ποιά λείπει περισσότερο; (1978, 12 Οκτωβρίου). *Καθημερινή*, σ. 5
- Πολυκατοικίες και επαύλεις. (1996, 24 Μαρτίου). *Καθημερινή*, σ.39
- Πολυκατοικίες. (1948, 20 Νοεμβρίου). *Καθημερινή*, σ. 1
- Πρωθύστερη αντιμετώπιση. (1977, 6 Δεκεμβρίου). *Καθημερινή*, σ. 5

Σημειωματάριο. (1976, 31 Ιανουαρίου). *Καθημερινή*, σ. 4

Σημειωματάριο. (1984, 18 Μαΐου). *Καθημερινή*, σ.4

Σημειωματάριο. (1987, 10 Σεπτεμβρίου). *Καθημερινή*, σ.4

Τα κακά του πολιτισμού. (1935, 25 Απριλίου). *Καθημερινή*.

Το άλλοτε «ιοστεφές» άστυ εχαρακτηρίσθη νοσογόνον και ανοργάνωτον άθροισμα κτισμάτων: Εις το πανελλήνιον αρχιτεκτονικόν συνέδριον. (1966, 20 Ιανουαρίου). *Καθημερινή*, σ.5

Το πολυώροφον «τέρας». (1991, 7 Δεκεμβρίου). *Καθημερινή*, σ.17

Κείμενα από το διαδίκτυο

Άρθρο από ηλεκτρονικό περιοδικό-εφημερίδα

Atelier Kempe Thill. (2008). Specific neutrality. A manifesto for new collective housing. *a+t architecture publishers*. https://aplust.net/blog/specific_neutrality_a_manifesto_for_new_collective_housing/ (τελευταία πρόσβαση 11. 2. 2019).

Dragonas, P. (2014). An Obituary for the Greek City of Repetition. *Mas Context*. 21. <http://www.mascontext.com/issues/21-repetition-spring-14/an-obituary-for-the-greek-city-of-repetition/> (τελευταία πρόσβαση 11. 2. 2019).

Katrina Heron. (1996). From Bauhaus to Koolhaas . interview, *Wired Magazine*. 01.07.1996 <https://www.wired.com/1996/07/koolhaas/> (τελευταία πρόσβαση 11. 2. 2019).

Wilder, C. (2018). "Athens, Rising". *New York Times*. <https://www.nytimes.com/2018/06/18/travel/athens-after-the-economic-crisis.html> (τελευταία πρόσβαση 11. 2. 2019).

Βατόπουλος, Ν. (2015). Η γέννηση και ο θάνατος της πολυκατοικίας 1929-2011. *Καθημερινή*. <http://www.kathimerini.gr/801578/article/politismos/polh/h-gennhsh-kai-o-sanatos-ths-polykatoikias-1929-2011> (τελευταία πρόσβαση 11. 2. 2019).

Βατόπουλος, Ν. (2017). Η βραβευμένη πολυκατοικία του Νίκου Κτενά στο Νέο Ψυχικό αλλάζει τα δεδομένα και γίνεται αξιοθέατο. *Καθημερινή*. <http://www.kathimerini.gr/927949/article/politismos/polh/h-vraveymenh-polykatoikia-toy-nikoy-ktena-sto-neo-yyxiko-allazei-ta-dedomena-kai-ginetai-aziotheato> (τελευταία πρόσβαση 11. 2. 2019).

Βροντή, Σ. (2015). Πολυκατοικία αγάπη μου. *Καθημερινή, Περιοδικό Κ*. <http://www.kathimerini.gr/805608/article/politismos/polh/polykatoikia-agaph-moy> (τελευταία πρόσβαση 11. 2. 2019).

Γεωργακόπουλος, Θ. (2014). Γιατί δεν μπορούμε να ζήσουμε μαζί. *Καθημερινή*. <http://www.kathimerini.gr/762240/opinion/epikairothta/politikh/giati-den-mporoyme--na-zhsoyme-mazi> (τελευταία πρόσβαση 11. 2. 2019).

Γεωργαντάς, Α. (2012). *Η διάσημη Πολυκατοικία. Το Βήμα*. <https://www.tovima.gr/2012/05/21/>

opinions/i-diasimi-polykatoikia/ (τελευταία πρόσβαση 11. 2. 2019).

Γιανναράς, Χ. (2018). Χωρισμός, ο συνεπέστερος δυνατός. *Καθημερινή*. <http://www.kathimerini.gr/994567/opinion/epikairothta/politikh/xwrismos-o-synepesteros-dynatos> (τελευταία πρόσβαση 11. 2. 2019).

Γιάνναρου, Λ. (2014). Κλείστε ραντεβού για... διάλογο με τον γείτονα. *Καθημερινή*. <http://www.kathimerini.gr/762981/article/epikairothta/ellada/kleiste-rantevoy--gia-dialogo-me-ton-geitona> (τελευταία πρόσβαση 11. 2. 2019).

Γκομούζα, Ι. (2015). Θωμάς Μαλούτας: Η πολυκατοικία της αντιπαροχής στο μικροσκόπιο. *Αθηνόραμα*. https://www.athinorama.gr/cityvibe/article/thomas_maloutas_i_polukatoikia_tis_antiparoxis_sto_mikroskopio-2504276.html (τελευταία πρόσβαση 11. 2. 2019).

Θεοδωρόπουλος, Τ. (2013). Ο θάνατος της αστικής ζωής. *Καθημερινή*. <http://www.kathimerini.gr/62906/opinion/epikairothta/politikh/o-8anatos-ths-astikhs-zwhs> (τελευταία πρόσβαση 11. 2. 2019).

Θέρμου, Μ. (2009). Η Αθήνα στα καλύτερά της. *Το Βήμα*. <https://www.tovima.gr/2009/05/10/culture/i-athina-sta-kalytera-tis/> (τελευταία πρόσβαση 11. 2. 2019).

Κατσουνάκη, Μ. (2013). Ο θάνατος της πολυκατοικίας. *Καθημερινή*. <http://www.kathimerini.gr/737935/opinion/epikairothta/arxeio-monimes-sthles/o-8anatos-ths-polykatoikias> (τελευταία πρόσβαση 11. 2. 2019).

Κοτιώνης, Ζ. (2012). Η ελληνική πολυκατοικία στο μικροσκόπιο. *Το Βήμα*. <https://www.tovima.gr/2012/01/02/culture/i-elliniki-polykatoikia-sto-mikroskopio/> (τελευταία πρόσβαση 11. 2. 2019).

Μάνδρου, Ι. (2008). Ο πόλεμος της... πιλοτής. *Το Βήμα*. <https://www.tovima.gr/2008/11/24/archive/o-rolesmos-tis-pilotis/> (τελευταία πρόσβαση 11. 2. 2019).

Παρασίδη, Ζ. (2018). Ο Αιώνιος «Πόλεμος» της Αθηναϊκής Πολυκατοικίας. *propaganda.gr*. http://m.propaganda.gr/athina-polykatoikia-diaxeiristes/?utm_source=Sport24&utm_medium=BestofNetwork_home&utm_campaign=24MediaWidget&utm_term=Pos9&fbclid=IwAR3tCJbR23YymtaZfLRAahUGrtiEsYtBs9JORapo6Mx4tTB1m4rySNaBkBk (τελευταία πρόσβαση 11. 2. 2019).

Πετρούτσος, Γ. (2019). Τελικά είναι η Αθήνα όμορφη ή άσχημη πόλη;. *Athens Voice*. https://www.athensvoice.gr/life/urban-culture/athens/510827_athinaiko-haos (τελευταία πρόσβαση 11. 2. 2019).

Πιπλή, Λ. (2008). Ένας γιατρός για κάθε πολυκατοικία. *Το Βήμα*. <https://www.tovima.gr/2008/11/24/archive/enas-giatros-gia-kathe-polykatoikia/> (τελευταία πρόσβαση 11. 2. 2019).

Πολυκατοικίες σε κρίση. (2013). *Καθημερινή, Περιοδικό Κ*. 550. <http://www.kathimerini.gr/62795/article/epikairothta/ellada/polykatoikies-se-krish> (τελευταία πρόσβαση 11. 2. 2019).

Πουλιόπουλος, Γ. (2011). «Κούρεμα» και στα κοινόχρηστα. *Το Βήμα*. <https://www.tovima.gr/2011/05/10/culture/i-athina-sta-kalytera-tis/> (τελευταία πρόσβαση 11. 2. 2019).

gr/2011/11/06/society/koyre-a-kai-sta-koinoxrista/ (τελευταία πρόσβαση 11. 2. 2019).

Ρηγόπουλος, Δ. (2018). Πολυκατοικία 2.0. *Καθημερινή, Περιοδικό Κ*. <http://www.kathimerini.gr/995551/gallery/periodiko-k/taseis/polykatoikia-20> (τελευταία πρόσβαση 11. 2. 2019).

Ακαδημαϊκές εργασίες

Αξαιοπούλου, Α. & Πετριγκιόζογλου, Ε. (2015). *Αποτυπώσεις του αστικού μύθου, έντυπες αναπαραστάσεις της αθηναϊκής πολυκατοικίας*. Διάλεξη ΕΜΠ. Αθήνα: Βιβλιοθήκη Αρχιτεκτονικής ΕΜΠ.

Μουσαΐ, Μ. (2012). *Η προβολή της «εικόνας» της Ελλάδας στο εξωτερικό μέσα από το περιοδικό Αρχιτεκτονική, Μεταπολεμικός Μοντερνισμός: Αρχιτεκτονική, Πολιτική και Τουρισμός στην Ελλάδα, 1950-65*. Αθήνα: Βιβλιοθήκη Αρχιτεκτονικής ΕΜΠ.

Σωτηροπούλου, Π. (2017). *Η αστική πολυκατοικία στον αρχιτεκτονικό τύπο. Η εξέλιξη και προβολή της πολυκατοικίας στα ελληνικά περιοδικά. Το παράδειγμα των Αρχιτεκτονικών Θεμάτων και των Θεμάτων Χώρων και Τεχνών*. Μεταπτυχιακή Εργασία ΕΜΠ. Δ.Π.Μ.Σ. «Αρχιτεκτονική - Σχεδιασμός του Χώρου».

Διαλέξεις-Ομιλίες

Αντωνακάκης, Δ. (1981). *Πολυκατοικία: όνειρο ή εφιάλτης*. Αθήνα : Διαλέξεις ΤΕΕ.

Βαΐου Ν., Μαντουβάλου Μ., Μαυρίδου Μ. (2000). *Η ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ ΜΕΤΑΞΥ ΘΕΩΡΙΑΣ ΚΑΙ ΣΥΓΚΥΡΙΑΣ*. Βόλος: Εισήγηση στο 2^ο Συνέδριο Εταιρείας Ιστορίας της Πόλης και της Πολεοδομίας: «Η πολεοδομία στην Ελλάδα από το 1949-1974». (Πρακτικά σ. 25-37).

Βαταβάλη, Φ., Χατζηκωνσταντίνου, Ε. (2015). *Κρίση, γεωγραφικοί μετασχηματισμοί και κατανάλωση ενέργειας. Ξανασυζητώντας την αθηναϊκή πολυκατοικία*. Βόλος: Εισήγηση στο 4^ο Πανελλήνιο Συνέδριο Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης.

ΛΕΞΕΙΣ & ΣΚΕΨΕΙΣ: Η πολυκατοικία της αντιπαροχής. (2015). Αθήνα: Ομιλία στη Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών. <http://www.sgt.gr/gre/SPG1044/>. (27/1/2015)

Πηγές Εικόνων

1. Πανοραμική φωτογραφία Αθήνας από λόφο Ελικώνος, Άνω Κυψέλη. (2014). Προσωπικό αρχείο
2. Φωτογραφία εφημερίδων. Markus Spiske www.ffcu.io
3. Πανοραμική φωτογραφία Αθήνας από τα Τουρκοβούνια. (2016). Προσωπικό αρχείο
4. Εκλεκτικιστικό κτίριο, αρχ. Β. Γ. Τσαγρής. <http://www.eie.gr/archaeologia/gr/arxeio.aspx>
5. Πολυκατοικία Λογοθετοπούλου, αρχιτ. Κυπριανός Μπίρης. Μπίρης, Κ. (1932). Αστική Πολυκατοικία. Τεχνικά Χρονικά (1)
6. Μοντέρνα πολυκατοικία στον λεωφ. Αλεξάνδρας. (2015). Προσωπικό αρχείο
7. Πολυκατοικίες, αρχιτέκτων Κ. Κιτσίκης. Κιτσίκης, Κ. (1940). Αι τάσεις της σύγχρονου αρχιτεκτονικής. Τεχνικά Χρονικά (202-203): 395-422
8. Λαχείο Συντακτών. Λαχείο Συντακτών, Καθημερινή, 7.12.1948
9. Πολυκατοικία, Τεχνικό γραφείο Νικ. Τσαντίλη. Καθημερινή, 05.03.1955
10. Τομή κτιρίου βάσει του Γ.Ο.Κ. του 1955. Αργυρίου, Π. (1958). Αι κυριώτεροι διατάξεις του ΓΟΚ. Αρχιτεκτονική. (8). σ.100
11. Πολυκατοικία Καλλιγιά, Βασ. Σοφίας & Νεοφ. Δούκα, αρχιτ. Κ. Καψαμπέλης. (1957). Αρχιτεκτονική. (3). σ.41
12. Πολυκατοικία στην πλ. Αγάμων, αρχιτέκτων Παπαζήσης. (1958). Αρχιτεκτονική. (8). σ.85
13. Διαφήμιση επίπλων. Ψηφιοποιημένες συλλογές ΕΛΙΑ, <http://eliaserver.elia.org.gr>
14. Domino, Le Corbusier
15. Μέγεθος μονάδας ανθρώπου και μονάδας μηχανής. Δοξιάδης, Κ. (1959). Η Επιστήμη της Οικιστικής. Τεχνικά Χρονικά (421-422) (167-168): 305-311
16. Nine dot puzzle. Ιδίας επεξεργασίας
17. Συγκρότημα διαμερισμάτων «ΔΙΦΡΟΣ». www.google.com/maps
18. Kabakov (1985). The Man who flew into space from his Appartment, Installation. www.guggenheim.org
19. Πανοραμική φωτογραφία Αθήνας από λόφο Ελικώνος, Άνω Κυψέλη. (2016). Προσωπικό αρχείο
20. Urban Stripes, αρχιτεκτονικό γραφείο Klab studio. Φωτογραφία προσωπικού αρχείου (2014)
21. Άνω Κυψέλη (2014). Προσωπικό αρχείο

Εφημερίδα Καθημερινή Ψηφιακό Αρχείο 1919-2010

Αποσπάσματα

Μπραν (1928, 18 Δεκεμβρίου). Από ημέρας εις ημέραν πολυκατοικία. Καθημερινή, σ. 1
«Τακούνια, λουπόν, κροτούν άνωθεν κάτωθεν και επί τα πλάγια, από το πρωί ως το βράδυ»
«Και συλλογίζομαι: Τι μακάριοι άνθρωποι αυτοί οι Έλληνες, οι οποίοι πρόκειται ν' αποκτήσουν ενταύθα συναιτερικώς πολυκατοικίας και να συγκατοικήσουν εις αυτάς!»

Κατατέθη χθες ο θεμέλιος λίθος της ανεγειρόμενης υπό του δήμου πρώτης πολυκατοικίας: Θα περιλαμβάνη οικήματα δια 250 οικογένειας-κήποι, λουτρά, τηλέφωνα κλπ.-πως θα γίνεται η εξόφλησις δια την απόκτησιν της κυριότητος: Ο λόγος του Δημάρχου κ. Μερκούρη-Η χθεσινή τελετή. (1930, 11 Αυγούστου). Καθημερινή, σ. 5
«δια του συστήματος των πολυκατοικιών το οποίο εγκαινιάζει ο Δήμος θα παύσει η εξάπλωση της πόλης και θα λυθεί το πρόβλημα της στέγης»

Κακιούζης, Κ. (1937, 1 Οκτωβρίου). Ο οικοδομικός οργανισμός. Καθημερινή, σ. 1
«Εις την «Καθημερινήν» της 29^{ης} τρέχοντος ανακινούντες και υμείς, εν συνεχεία της «Εστίας», το ζήτημα του οικοδομικού οργανισμού, παραδέχεσθε ότι υπάρχει κίνδυνος δια το μέλλον αφένός και πρόβλημα προς λύσιν ή τακτοποίησιν αφ' ετέρου. Επιτρέψατέ μοι, να σας εκθέσω τας απόψεις μου επί του θέματος αυτού, διότι δια να λυθή πρόβλημα τι πρέπει βεβαίως να τεθούν σαφώς τα δεδομένα του. Νομίζω λοιπόν ότι τα αίτια του οργανισμού τούτου δεν είναι απλώς μία μόδα, κύμα ή μίμικς τυφλή των οικοδομούντων ιδιοκτητών, τείνουσα ν' αποβή εις βάρος αυτών των ιδίων και της

πόλεως. Δεν είναι δυνατόν να διαθέτη τις τα κεφάλαιά του τόσο ελαφρώς, αν δεν υπάρχουν συμφέροντα και συμφέροντα τοιαύτα ώστε να παρακινούν την ομδικήν ατήν οικοδομικήν κίνησιν εις ωρισμένας συνοικίας των Αθηνών.» ... «Τα μέσα ταύτα τα κατέχει το Κράτος, ιδίως δε η τελευταίως συσταθείσα Πολεοδομική Επιτροπή, ώστε είναι μοναδική ευκαιρία να καθοδηγηθή ο πλούτος των ιδιωτών εις την ορθολογικωτέραν χρησιμοποίησιν, ουχί δε να τεθή ανοήτως φραγμός εις το κοινωνικόν τούτο φαινόμενον, όπερ έχει εκπολιτιστικόν προορισμόν και θα έδει να διαρκέση πλέον των 50 ετών σια να γίνουν αι Αθήναι κάπως ευπροσωποτέρα πόλις. Εάν λοιπόν εις το παρελθόν αι Αθήναι απλώς επεξετάθησαν ως παλίρροια, σήμερα δε τίνουν, ως άμπωτις, να υπερυψωθούν εις τα κέντρα λαμβάνουσαι μορφήν, εν τούτοις αι οικοδομούμεναι υψηλαί οικοδομαί δεν αρέσουν.»

Κακιούζης, Κ. (1937, 24 Οκτωβρίου). Αι Αθηναϊκαί Οικοδομαί και το σχέδιον της πόλεως. Καθημερινή, σ. 1
«Το εν λόγω άρθρον της «Εστίας» παραδέχεται ότι σχετικώς δεν υπάρχει και τόσοσ οικοδομικός οργανισμός με τάσιν προς τας πολυκατοικίας, διότι προ εννεαετίας αι πολυώροφοι οικοδομαί, από της απόψεως του όγκου, αντεπροσώπευον τα 13% του συνολικού όγκου των ανεγειρομένων τότε οικοδομών εν Αθήναις, ενώ σήμερα είναι τα 31%, δηλαδή, ναι μεν η τάσις προς το οικοδομείν καθ' ύψος έγινε 2 και ήμισυ φοράς μεγαλειτέρα, αλλά ο υπολειπόμενος όγκος των εξήντα εννέα % αποτελείται από μονωρόφους, διωρόφους και το πολύ τριωρόφους-οικοδομάς, εις τρόπον ώστε ο οικοδομικός οργανισμός αφορά όχι μόνον τας πολυκατοικίας αλλά και τας εν γένει οικοδομάς των Αθηνών.» ... «Ταύτα δε είναι οι συνέπειαι των πολέμων, η στέγασις των προσφύγων, η επιτευχθείσα τέλος ύδρευσις των Αθηνών χάριν της οποίας ο Αθηναίος

δεν ζητεί πλέον την μονώροφον κατοικίασν του με το πηγάδι εις τον κήπον και την χειροκίνητον αντλίαν δια να ανεβάση το νερό εις τους ορόφους της κατοικίας του οπότε η πολυώροφος οικοδομή, η κεντρική θέρμανσις και λοιπαί ανέσεις καταντούν προβλήματα είναι η καθιέρωσις του θεσμού της οριζοντίας ιδιοκτησίας, όστις συνετέλεσε να επιβληθή ταχύτατα η συνήθεια εις τους Έλληνας να κατοικώσιν εις πολυκατοικίας είτε ως ενοικιασταί είτε ως συνιδιοκτήται είναι η μετά της λοιπής Ευρώπης συγκοινωνία των Αθηνών ήτις επηύξησε και θα επαυξάνει συνεχώς την ζωτικότητα και την προς την πρόοδον τάσιν της πόλεως, και διάφορα άλλα γεγονότα τα οποία θα παρουσιασθούν αύριο ή μεθαύριο»

Αι πολυκατοικίαι. (1938, 27 Νοεμβρίου).
Καθημερινή, σ. 1

«Εξ όσων γράφει ο κ. Υπουργός δύναται να συναχθή ότι μεταξύ των γεννηθεισών σκέψεων είναι και η σκέψις να επιβληθή ειδική φορολογία επί των πολυκατοικιών και συγχρόνως να ληφθούν ωρισμένα μέρα δια τον περιορισμόν του ύψους κλπ» ... «Αλλ' εάν η επιβολή φορολογίας επί των πολυκατοικιών δεν ποτελή την ορθήν λύσιν εις το ζήτημα της πληθωρικής και «δίκην ραπανίων»-όπως έγραψεν ο Υπουργός της Πρωτευούσης- ανεγέρσεως πολυκατοικιών, μήπως υπάρχει άλλη λύσις ορθή;» ... «Δια να μη δοκισισιφούμεν πρέπει να απντησωμεν: δεν υπάρχει καμία λύσις. Διότι οια δήποτε λύσις ειδικώς αναφερόμενη εις τας πολυκατοικίας εμπλέκει αναγκαίως όλας τας οικοδομάς εις το σύστημα της και τας εμπλέκει επειδή οι νόμοι της πρόοδου και οι οικοδομικοί δεν είναι μόνον αδυσώπητοι. Είναι και αδυσωπήτως γενικοί» ... «Εννοείται όμως ότι εκείνος ο οποίος θα αναλάβη την πρωτοβουλίαν μιας τοιαύτης αποφάσεως πρέπει να σκεφθή και κάτι άλλο ακόμη: τί θα γίνουν αι χιλιάδες των εργατών οι οποίοι ασχολούνται εις οικοδομικά έργα; Διότι προβλήμα ανεργίας επ ουδενι λόγω πρέπει να δημιουργηθή.» ... «Επιβάλλεται συνεπώς προκειμένου ν'

αντιμετωπισθή ο οικοδομικός οργανισμός όπως εξετασθή προηγουμένως σωρεία ζητημάτων, καταστρωθή κατόπιν εν πρόγραμμα και το πρόγραμμα αυτό τεθή εις εφαρμογήν αναλόγως της εξελίξεως της γενικής και της εσωτερικής μας οικονομικής καταστάσεως. Το πρόγραμμα δηλαδή, αυτό πρέπει να διέπεται από ευλυγισίαν και από πνεύμα προσαρμογής και συγχρόνως από μίαν ευρείαν προοπτικήν, την οποίαν δεν θα εμποδίξη ο αντισταθμητικός όγκος της γειτονικής πολυκατοικίας»

Πολυκατοικίες.(1948, 20 Νοεμβρίου).
Καθημερινή, σ. 1

«-Σε όλα φταίνε οι πολυκατοικίες!
-Σε όλα. Στα διαζύγια, στους καυγάδες, στην ασυνεννοησία, στις νευρασθένειες, στα έλκη του στομάχου, στην γκρίνια.

-Μα...

-Δεν έχει «μα». Η πολυκατοικία θα καταστρέψει τη ζωή μας. Αυτό το χαμηλοτάβανο κουτί με τους χαρτονένιους τοίχους ούτε είναι, ούτε μπορεί να γίνει σπίτι.» ... «Τώρα μπαίνεις σε ένα «αφάνταστου πολυτελείας» διαμέρισμα αυτού του ψωραλέου, φαντασμένου Κολωνακίου, και γίνεσαι δούλος ενός θυρωρού.» ... «-Δεν ξέρω. Άλλωστε εγώ δεν σου λέω να μην κάθεσαι, έτσι που είναι τα πράγματα, και σε πολυκατοικία και σε υπόγειο, και σε σπηλιές, και σε μάνδρες. Αλλά να μη υπερηφανεύεσαι γι αυτή την κατάντια. Να μη νομίζης ότι ζης σε σπίτι.» ... «Μπορεί ο άνθρωπος να ζη μέσα σ' ένα συρτάρι; Μπορεί μια οικογένεια να στριμώχνεται σε μια φέτα σπίτι και να είναι ευτυχής;...»

Μόνον ένα... (1949, 27 Μαρτίου).
Καθημερινή, σ. 1

«Άλλο ένα τετράγωνο θηρίο από μπετόν-αρμέ, άλλη μια πολυκατοικία μαμούθ επρόκειτο να ανεγερθή. Και γύρω από τα σχέδιά της είχαν συγκεντρωθή όλοι οι ενδιαφερόμενοι. Ιδιοκτήται οικοπέδου, μελλοντικοί και

αναποφάσιστοι αγορασταί διαμερισμάτων, μεσίται, δικηγόροι, εργολάβοι, μηχανικοί, αρχιτέκτονες. Όλοι οι «συμβαλλόμενοι» που θα ανέφερε αργότερα το συμβόλαιον, προσπαθούσαν να συνεννοηθούν και να συμφωνήσουν προκαταβολικώς για χίλια και ένα ζητήματα. Με μια αισιοδοξία παιδική και τελείως ασυγχώρητη έλυαν άλυτα προβλήματα ζεστού νερού και καλοριφέρ και θυρωρού και υπέγραφαν χαρτιά και αλληλουπόσχοντο κάθε μορφή αλτρουισμού και μεγαλοψυχίας...»

Προκοπίου, Α. (1951, 11 Ιανουαρίου).

Τα σύγχρονα προβλήματα της Ελληνικής αρχιτεκτονικής. Καθημερινή, σ. 2

«Συγκρίνατε τώρα μια νεοκλασική αθηναϊκή κατοικία του περασμένου αιώνα με μια σημερινή πολυκατοικία. Χωρίς να είσθε ειδικός, θ' αντιληφθήτε τη μεταβολή που έχει συντελεσθή. Η πρώτη έχει μια φυσιογνωμία ατομική, γιατί προορίζεται για έναν πελάτη συγκεκριμένο. Η δεύτερη είναι ένα απρόσωπο κτίριο, γιατί προορίζεται για τους πολλούς. Δεν έχει ατομικότητα, δεν έχει εθνικό χαρακτήρα, δεν έχει φυσιογνωμία ατομική, η πολυκατοικία. Είναι κοσμοπολίτισσα. Γεννήθηκε τον καιρό της αστυφιλίας, τότε που η Αθήνα άρχισε να γίνεται πρωτεύουσα ενός εκατομμυρίου κατοίκων, τον καιρό που η μικρασιατική καταστροφή έριχνε κατά μάζες τους Έλληνες της ανατολικής ακτής του Αιγαίου πρόσφυγες στην Παλιά μας Ελλάδα. » «Ο συλλογικός προορισμός της έχει υπαγορεύσει ένα κτιριακό πρόγραμμα νέο. Το ίδιο παρατηρείται και σε κάθε κτίριο που έχει προορισμό να υπηρετήσει την απρόσωπη, πολυάνθρωπη ανάγκη, είτε λέγεται το κτίριο αυτό κατοικία, είτε κτίριο εκμεταλλεύσεως, είτε σανατόριο, είτε εργοστάσιο κ.ο.κ. Μια κοινωνική ανάγκη, ο δημογραφικός συνωστισμός, έχει υπαγορεύσει μια κτιριακή έκφραση. Αυτό υπήρξε το πρώτο πρόβλημα της νέας αρχιτεκτονικής: Ο συγχρονισμός του προγράμματος με τις σημερινές κοινωνικές

ανάγκες.» ... «Το μπετόν αρμέ και το κτίριο συλλογικής εξυπηρέτησεως εδημιούργησαν ένα κανονισμό οικουμενικής επιβολής. Είχαν ως μέτρο τους την καθολική ανάγκη μιας απροσώπου συλλογικότητας, έξω από τον εθνικό της χώρο, τις ιστορικές παραδόσεις της, τις ιδιομορφίες του τόπου της και των ψυχικών της αναγκών. Ήταν μια διεθνής τυραννία της λογικής κατά του συναισθήματος της ατομικότητας» ... «Αν η πολυκατοικία υπήρξε η έκφραση μιας επαναστάσεως της λογικής κατά του ρωμαντισμού των μέσων του 19^{ου} αιώνας, η έπαυλις στάθηκε τώρα το σύμβολο της αντεπαναστάσεως του συναισθήματος κατά της πολυκατοικίας.»

... «Έπειτα από πολλούς πειραματισμούς το πρόγραμμα της πολυκατοικίας, βοηθούμενο και από τη νομοθετική καθιέρωση της οριζοντίου ιδιοκτησίας, βρήκε επιτέλους μια διατύπωση με κοινές αρχές: Κοινή είσοδος, θυρωρείο, κοινό κλιμακοστάσιο και ασανσέρ, επανάληψη του θέματος σε κάθε διαμέρισμα (κοιτώνες, καθημερινό, τραπεζαρία, σαλόνι, γραφείο, κουζίνα, λουτρό, και W/C/, δωμάτιο υπηρεσίας). Το πρόγραμμα έχει τυποποιηθή.»

Κοτζιάς, Κ. (1951, 20 Φεβρουαρίου). Η κοινωνική και οικονομική άποψις του μέτρου περί απαγορεύσεως των οικοδομήσεων.

Καθημερινή, σ. 1

«Η αναταραχή και η έκπληξις και η βαθύτατη ανησυχία εκ του απροόπτως ληφθέντος μέτρου της αναστολής πάσης οικοδομήσεως, έλαβε την μορφήν διαχύτου φόβου και πανικού. Αι τάξεις των οικοδομούντων μηχανικών, εργοληπτών και υπεργολάβων, εργατών και βιοτεχνών όχι μόνον εθρουβήθησαν αλλά και θεωρούν το μέτρον αυτό, αν τελικώς εφαρμοσθή, ως χαριστική βολήν.

Η δικαιολογία της λήψεως μιας τοιαύτης αποφάσεως επεστηρίχθη εις τρεις βάσεις: 1^{ον}) Εις το ότι σκοπείται να υποχρεωθή η αποταμιευμένη οικονομία εις λίρας να

στραφή προς παραγωγικούς σκοπούς. 2^{ον}) Εις το ότι το μέτρον είναι αντιπληθωριστικόν, και 3^{ον}) Εις το ότι στρέφεται κατά της πολυτελούς οικοδομήσεως με παράδειγμα την πολυκατοικίαν» ... «Ουδείς, όσον και κεφαλαιοκράτης, όσον καρχαρίας και αν είναι δεν κατοικεί μόνος ή μετά της οικογενείας του εις ολόκληρον πολυκατοικίαν. Θα έχη ή όροφον ή διαμέρισμα, Αυτή η κατάτμηση και η συγκέντρωσις πολλών υπό την αυτήν στέγη είναι ένα κοινωνικό λειτούργημα. Είναι ιδιότυπος συνεταιρισμός μικροϊδιοκτητών ή μεσαιοϊδιοκτητών. Είναι συγχρόνως θώραξ ή έστω ενίσχυσις του θώρακος αντιστάσεως έναντι του κομμουνισμού δια της αποκτήσεως υπό πολλών ακινήτου ιδιοκτησίας.»

Μιχαήλ, Π. (1955, 4 Νοεμβρίου). Ζωηρά διαμαρτυρία της σχολής αρχιτεκτόνων δια μιαν πολυκατοικίαν, Καθημερινή, σ. 1
«Η Ανωτάτη σχολή Αρχιτεκτόνων του Ε. Μ. Πολυτεχνείου πληροφορείται ότι εις την αρχή της λεωφ. Διονυσίου Αρεπαγίτου και δεξιά τω ανερχομένω, εις θέσιν όπου άλλοτε υπήρχε ταπεινή διώροφος οικία των Οθωνικών χρόνων, ανεγείρεται πολυκατοικία δικαιουμένη μ' ανέλθη εις ύψος 20 μ., απέχουσα δε 2,70 μ. από της ανατολικής γωνίας του περί την Ακρόπολιν τείχους εχούσης υψόμετρον 80 μ. ήτοι 4πλάσιον του ύψους της πολυκατοικίας.»

Προκοπίου, Ά. (1956, 28 Οκτωβρίου). Αθήνα, η άρρωστη πόλις. Καθημερινή, σ. 4
«Στις αρχές του 1954 συνήλθε στο Τεχνικό Επιμελητήριο της Ελλάδος μία μικρή συνέλευσις, από εκπροσώπους της Ακαδημίας Αθηνών του Πανεπιστημίου, του Πολυτεχνείου, της σχολής Καλών Τεχνών, των υπουργείων Οικισμού και Γεωργίας, των Δήμων Αθηνών και Πειραιώς, της Ενώσεως Συντακτών, των Καλλιτεχνικών, Λογοτεχνικών και Εκδρομικών Σωματείων για να διακυρύξη τη θέλησί της να προστατεύση

το ελληνικό τοπίο από τίς καταστροφές των λατόμων και των δημοσίων, πολιτικών και στρατιωτικών υπηρεσιών. Η συνέλευσις έγινε οργάνωσις κι έλαβε τον τίτλον «Επιτροπή προστασίας Ελληνικού Τοπίου». Μετά μικρή εργασία δύο ετών συνήλθε και πάλιν στο Τεχνικό Επιμελητήριο η Επιτροπή για να διευρύνη το θέμα της, με τις συζητήσεις που εξακολουθούν ακόμη, και να θέση το αίτημα της πολεοδομικής διασώσεως του αττικού λεκανοπεδίου. Ο αθηναϊκός τύπος έδωσε ευρυτάτη δημοσιότητα στις συζητήσεις αυτές και το πολεοδομικό πρόβλημα του αθηναϊκού λεκανοπεδίου έγινε το κέντρον του ενδιαφέροντος στις ανησυχίες της κοινής γνώμης. πολεοδομικό πρόβλημα.» ... «Η Αθήνα έγινε Βαβυλώνα, δηλαδή μια κοσμόπολη με ανθρώπους που δεν γνωρίζονται και δεν συνεννοούνται μεταξύ τους. Και κυρίως με ανθρώπους που είναι αδιάφοροι ο ένας για τον άλλον.» ... «Κοιτάζουμε τους συνανθρώπους μας και την πόλη μας σαν μια φωλιά μυρμηγκιών. Η αλλαγή από κοινωνική έγινε ψυχολογική στον κάτοικο της πρωτεύουσας.» ... «Η χρήσις του αυτοκινήτου εγενικεύθη στην Ελλάδα κι έγινε είδος πρώτης μεταφορικής και συγκοινωνιακής ανάγκης, κυρίως μετά το β' παγκόσμιο πόλεμο.» ... «Η αλλαγή στα μέσα μεταφοράς και συγκοινωνίας είχε σημαντικά τεχνικά και κοινωνικά επακόλουθα. Το μήκος των αυτοκινητοδρόμων στην Ελλάδα διπλασιάστηκε. Το 1938 είχαμε 15760 χιλιόμετρα αυτοκινητοδρόμων σε χρήσι. Το 1954 το μήκος των έφθασε τα 30150 χιλιόμετρα. Το αυτοκίνητο δημιούργησε στην Αθήνα μια φοβερή αναστάτωση. Οι δρόμοι της κλείνουν στις ώρες της μεγάλης κινήσεως και η στάθμευσις είναι πάντα προβληματική. Ο απολογισμός των δυστυχημάτων γίνεται ολοένα και μεγαλύτερος. Όσο οι πολυκατοικίες ανεβαίνουν υψηλότερα στο κέντρο της πόλεως, τόσο η πυκνότης του πληθυσμού αυξάνει και οι δρόμοι γίνονται πιο στενοί για την κυκλοφορία.» ... « Η Αθήνα είναι τώρα μια άρρωστη πόλις, Η κυκλοφορία

στο σώμα της είναι ανώμαλη. Οι λειτουργίες των οργάνων της είναι ελαττωματικές.»

Προκοπίου, Α. (1956, 9 Νοεμβρίου). Αθήνα, η άρρωστη πόλις. Καθημερινή, σ. 3,4

« Η κατάργησις του Αν. Πολεοδομ. Οργανισμού ήλθε στην κρίσιμη ώρα. Οι συναλλαγές επί των ακινήτων της πρωτεύουσας αποκτούσαν τότε μια πρωτοφανή ζωηρότητα, για να φθάσουν το 1955 το 1,713,615,111 δρχμ., όταν σ'ολόκληρη την Ελλάδα επλησίαζαν μόλις τα 2.473.000 δρχμ. Πίσω από την κίνησι αυτή της συναλλαγής επί των ακινήτων, ερχόταν η καταστροφή της νεοκλασσικής Αθήνας από τη μοντέρνα αστική πολυκατοικία.» ... «Η πολυκατοικία επεσήμανε τα ωραιότερα σπίτια των αρχιτεκτόνων της κλασικής παραδόσεως και τα γκρέμισε για να υψώσει το ανάστημά της στη θέσι τους. Αρχιτεκτονικά αριστουργήματα όπως το σπίτι του Αμβροσίου Ράλλη στην πλατεία Κλαυθμώνος – έργο του Στ. Κλεάνθη - πουλήθηκαν ως οικοδομικά υλικά. Η Ακρόπολις, ο Λυκαβηττός κρύφτηκαν πίσω από τα υψηλά πατώματα των νέων κτιρίων. Οι πλαστικοί λόφοι των Τουρκοβουνίων έγιναν νταμάρια.»

Προκοπίου, Α. (1956, 11 Νοεμβρίου). Αθήνα, η άρρωστη πόλις. Καθημερινή, σ. 5

«Σ' ένα δρόμο για μόνιππα του 1870 κινούνται σήμερα αυτοκίνητα παραγωγής του 1956.» ... «Η σημερινή Αθήνα δεν επιδέχεται ριζικές λύσεις στο κέντρο της. Είναι πολύ αργά για να πλατύνουν οι κεντρικοί της δρόμοι. Είναι ακατόρθωτο πια να κατεδαφιστούν οι πρόσφατες πολυκατοικίες της. Και το μικρό μέγεθος των οικοπέδων της δεν επιδέχεται τη δημιουργία των ενιαίων και ομοιογενών οικοδομικών τετραγώνων που παρατηρούμε στις μεγάλες πρωτεύουσες. Πρέπει να το παραδεχτούμε, δεν υπάρχει ολοκληρωτική λύση στο δράμα της. Οι αλλαγές θα έχουν κατ' ανάγκην μικρή ακτίνα. Και η σημερινή Αθήνα

θα παραμείνη το αστικό κέντρο (το σίτυ) της αυριανής πρωτεύουσας.»

Βεϊνόνγλου, Α. (1959, 17 Μαΐου). Δια να γίνουν πάλιν αι Αθήναι η ωραιότερα πρωτεύουσα του κόσμου. Καθημερινή, σ. 1

«Προς αυτήν θα προσήρχοντο όλοι οι ευλαβείς προσκυνηταί, αν ο Αθηναίος της σήμερον δεν την είχε μετατρέψει σ' ένα πέτρινο δάσος. Εις πείσμα όλου του ήλιου και του αέρα, ζη σε σκοτεινές κατοικίες σαν τρωγλοδύτης και όταν θελήση να αναπνεύση γεμίζει τους πνεύμονάς του με τις εξαιμίσεις ακαθάρτου πετρελαίου των λεωφορείων και των ταξί. Αν αυτό μας αφήνη αδιαφόρους, πολύ λίγοι είναι οι ξένοι που θα αποφασίσουν να ξοδέψουν τα λεπτά τω για να περάσουν μερικές ημέρας στις Αθήνας. Πρέπει να την καταστήσωμε γρήγορα την ωραιότερη πάλι πρωτεύουσα του κόσμου. Όχι μόνο θα σώσωμε την υγεία μας, που κινδυνεύει σοβαρά, και που δεν μπορεί ν' αφήση κανένα αδιάφορο, αλλά και θα κάμωμε κάθε πολιτισμένο άνθρωπο να επιζητήσει τουλάχιστον μια φορά στη ζωή του, να επιχειρήση το ταξίδι της Ελλάδος. Ο τουρισμός ίσως λύση έτσι μονίμως το πρόβλημά μας» ... «Ο τουρισμός ίσως λύσει μονίμως το πρόβλημά μας.» ... «Ποτέ ο καλός μας Αθηναίος δεν κάθησε σοβαρά να σκεφθής τί είναι αληθινά το μπετόν αρμέ. Είδε μόνο πως άν φτιάση με αυτό κολώνες, μπορεί γρήγορα και φθηνά να στηρίξει μια μεγάλη οικοδομή. Πήρε το οικοπέδο ενός διώροφου απλού σπιτιού και έχτισε ένα μεγαθήριο.»

Η μόλυνσις της ατμόσφαιρας από τους καπνοδόχους των οικιών και τα καυσαέρια. (1961, 10 Αυγούστου). Καθημερινή, σ. 5

«Όμως, εις τας οδούς της πρωτεύουσας με την μεγάλην κυκλοφορίαν, τα ασπρόρουχα, που απλώνονται εις τα μπαλκόνια των πολυκατοικιών, μαυρίζουν από την αιθάλη.»

Κολιάτσος, Ι. (1964, 22 Μαρτίου). Το κυκλοφοριακό πρόβλημα. Αι υποδείξεις της εκθέσεως Σμιθ. Καθημερινή, σ. 6
«Η μελέτη Σμιθ έρχεται να θέση το ερώτημα: Θα υιοθετηθούν αι απόψεις της όταν προτείνει τόσον ριζικές λύσεις; Η επέκτασις π.χ. της οδού Φιλελλήνων, απαιτούσα δαπάνην περίξ των 100 εκατ. δρχ, εκ των οποίων τα 4)5 τουλάχιστον δι' απαλλοτριώσεις, αν και έχει αποφασισθή να γίνη, δεν προχωρεί. Τούτο διότι πρέπει να κατεδαφισθούν νεότευκτοι πολυκατοικία, κάτι δηλαδή που προκαλεί δέος εις τους αρμοδίους.»

Κορομηλάς, Λ. (1965, 7 Σεπτεμβρίου). Ένα έτος εις την Δημαρχίαν. Συνέντευξις με τον κ. Γ. Πλυτάν. Καθημερινή, σ. 3
«Εκτός όμως από αυτό το έργο, προετοιμάζονται με γοργό ρυθμό τα τελικά σχέδια 23 νέων πλατειών, σε διάφορα σημεία των Αθηνών. Εις τα μέσα του επόμενου μηνός θα αναγγελθούν οι θέσεις και θα αρχίση η εργασία της διαμορφώσεως των χώρων. Έτσι, με τους νέους αυτούς κατακόρυφους πνεύμονες, κάπως θα αναπνεύσουν οι κάτοικοι της πρωτεύουσας, που ασφυκτιούν ανάμεσα στις θεόρατες πολυκατοικίες, που μας ζώνουν από παντού.»

Το άλλοτε «ιοστεφές» άστου εχαρακτηρίσθη νοσογόνον και ανοργάνωτον άθροισμα κτισμάτων: Εις το πανελλήνιον αρχιτεκτονικόν συνέδριον. (1966, 20 Ιανουαρίου).
Καθημερινή, σ. 5
«Η αθηναϊκή πολυκατοικία αποτελεί φοβεράν πληγήν και υψώνεται κατά την πλειονότητα με μοναδικόν οδηγόν την εμπορίαν και την εκμετάλλευσιν, αρνείται δε και τας στοιχειωδестέρας υγιεινάς συνθήκας διαβιώσεως. Στερείται κάθε στοιχείου μονώσεως που θα επέτρεπε την ανενόχλητον βίωσιν των ενοίκων, συγχρόνως όμως αρνείται κάθε τι που θα συνέβαλλε εις την συμβίωσιν

των και εις την σύναψιν σχέσεων μεταξύ των. Κατορθώνει να καθιστά την «συνύπαρξιν» εμπόδιον εις την ανενόχλητον βίωσιν της οικογενείας και συγχρόνως αποτελεί άρνησιν της κοινωνικότητος. Επιβάλλει δε την υπό διαρκή κατάθλιψιν βίωσιν των ωρίμων. Χωρίς χαράν, χωρίς έλξιν. Μια κατασκευή που σε σπρώχνει να εύρης την χαράν έξω από την φυσικήν κοιτίδα της, το σπίτι σου, εις τον δρόμον που και αυτός δεν σε θέλει. Εξειλίχθη λοιπόν η κατοικία εις τας Αθήνας εις φυτώριον νευρωτικών και υποσκάπτει ταχυρρυθμώς την υγείαν, την οικογένειαν και την συνοχήν των ανθρώπων.»

Κορομηλάς, Λ. (1967, 18 Μαρτίου). Συγκροτήματα Πολυκατοικιών. Καθημερινή, σ. 3
«Εις το κάτω –κάτω της γραφής, όσον και αν ανέρχωνται τα διαμερίσματα ή τα οικόπεδα του κέντρου, κάποτε θα επέλθη ο κορεσμός. Και τότε η χρυσή εποχή θα είναι δια την περιφέρειαν.»

Ζούλας, Στ. (1974, 13 Οκτωβρίου). Πόλεμος στις πολυκατοικίες. Καθημερινή, σ. 12
«Με την έλευση των πρώτων κρύων και την αναμονή του βυτιοφόρου με το πολύτιμο καύσιμο, αυξάνει η ένταση για την επικείμενη χειμερινή αναμέτρηση, που έχει σαν έναυσμα τον λογαριασμό των κοινοχρήστων. Ένα λογαριασμό που έχει υπερβολικά διογκωθή τα τελευταία δύο χρόνια και διαταράσσει σε ανησυχητικό βαθμό την ηρεμία στην κοινοβιακή ζωή της πολυκατοικίας.»... «Η ποικιλία των μεθόδων καταμερισμού των κοινοχρήστων και η ευχέρεια επιλογής εκ μέρους του κατασκευαστικού ή άλλου ενδιαφερομένου του τρόπου που οικονομικά τον συμφέρει, σε βάρος των άλλων ενοίκων, δημιουργούν την πρώτη αιτία αναταραχής στην αθηναϊκή πολυκατοικία. Η δεύτερη αιτία είναι η αδικαιολόγητα μεγάλη διαφορά της θερμοκρασίας μεταξύ των διαμερισμάτων.»

Η γυναίκα και η μοναξιά: Ένα μεγάλο πρόβλημα της εποχής μας. (1974, 19 Δεκεμβρίου). Καθημερινή, σ. 5

«Και ξαφνικά άρχισε να μου λέει για τη ζωή της. Για τη μοναξιά, που αισθάνεται μέσα στο σπίτι της, στην πολυκατοικία αυτή, όπου δεν ξέρει κανέναν.» ... «Τα περιοδικά μεγάλης κυκλοφορίας περιγράφουν εικόνες ευτυχισμένης οικογενειακής ζωής, αλλά η πραγματικότητα, για πολλές γυναίκες, είναι τελείως διαφορετική. Το σπίτι σημαίνει απογοήτευση, μοναξιά και κατάθλιψη.»

Λαμπιάς, Ι. (1975, 1 Ιουνίου). Για καλύτερες πόλεις Καθημερινή, σ. 8

«Επιφορτισμένοι να εξεύρη μια αρχιτεκτονική για τον σύγχρονο άνθρωπο, ο αρχιτέκτων δεν μπόρεσε να θυμηθεί παρά τον στρατώνα, και δημιούργησε την πολυκατοικία.» ... «Και η Αθήνα; Η Αθήνα που χτίστηκε για λίγες χιλιάδες ανθρώπους και εξελίχθηκε σε γίγαντα των 2,5 εκατομμυρίων; Καλύτερα να μη μιλήσουμε γι' αυτήν. Τα προβλήματα μιλούν μόνα τους.»

Ψαλτήρας, Κ. (1975, 7 Σεπτεμβρίου). Εχθρός μας το μαζούτ. Καθημερινή, σ. 5

«Ακολούθως ανεφέρθη στη βασική αιτία της μόλυνσης από το μαζούτ που χρησιμοποιείται για τους καυστήρες των πολυκατοικιών, βιοτεχνιών κλπ. εγκαταστάσεων.»

Ζάχος, Χ. (1975, 16 Νοεμβρίου). Το ψυγείο και η γούνα. Καθημερινή, σ. 12

«-Στο σπίτι μου, κύριε, Το σπίτι μου είναι σκέτη κόλαση. Και κόλαση όχι από κείνη, όπου βασιλεύει το πύρ το εξώτερον. Στη δική μου κόλαση βασιλεύει το ψύχος το αιώνιον. Άλπεις, κύρις. «Άλπεις αιώνια παγωμένα βουνά», που έλεγε και εκείνη η παλιά διαφήμιση των ψυγείων πάγου. Διότι μόνον

ψυγείο πάγου θα μπορούσε να ονομασθεί αυτή η πολυκατοικία, όπου ο ήλιος, για μας, είναι είδος πολυτελείας, ένεκεν του βορεινού προσανατολισμού της. Τώρα μάλιστα, με τους περιορισμούς της θέρμανσης, κλάψε μας. Αλλά για ποια θέρμανση μιλάω; Αυτή, πια, κι αν είναι σπάνιο είδος για την πολυκατοικία που κατοικώ.»

Σημειωματάριο. (1976, 31 Ιανουαρίου). Καθημερινή, σ. 4

««Κάθε πολυκατοικία και γκαράζ» - το νέο μέτρο που ανήγγειλε το υπουργείο Δημοσίων Έργων, και που θα εφαρμοσθεί στις πολυκατοικίες που θα χτισθούν από δω και πέρα, πολύ φοβάμαι πως θα κάμει μία τρύπα...στη γη. Γιατί ενώ το μέτρο θεσπίζεται για να αποσυμφορηθούν την ημέρα οι δρόμοι από τα παρκαρισμένα αυτοκίνητα, τα γκαράζ, θα χρησιμοποιούνται από του ιδιοκτήτες ενοίκους κυρίως τη νύχτα, για να κρύβουν τ' αυτοκίνητά τους. Την ημέρα, ο αδιόρθωτος Αθηναίος θα βγάξει το Ι.Χ. του από το γκαράζ και θα πηγαίνει στο γραφείο του, στις δουλειές του, παρκάροντάς το σ' όποιον δρόμο βρή. Επομένως, το πήξιμο της κυκλοφορίας στις ώρες αιχμής δεν αντιμετωπίζεται και οι δρόμοι δεν ελευθερώνονται. Τη νύχτα, που οι δρόμοι είναι άδειοι από αυτοκίνητα, δεν υπάρχει κυκλοφοριακό πρόβλημα από τους νυχτοβάτες.»

Καθημερινά. (1976, 23 Σεπτεμβρίου). Καθημερινή, σ. 5

«Η 5θήμερη εβδομάδα. Αναγνώστες μας από επαρχίες συνηγορούν για την καθιέρωση της εβδομάδος των πέντε εργάσιμων ημερών. Θα τονωθεί ο εσωτερικός τουρισμός με τη διήμερη αργία. Αυτό διαφαίνεται από τα κύματα που εκχύνονται στην περιφέρεια όταν τύχουν δύο ή τρεις συναπτές ημέρες αργίας. Άλλοι νοσταλγούν τη γενέτειρα και τρέχουν να δουν τους δικούς τους στο χωριό,

άλλοι επωφελούνται για να αναπνεύσουν κουρασμένοι από την ασφάλτο, την πολυκατοικία, τα καυσαέρια και το τσιμέντο.»

Αναγνωστόπουλος, Γ. (1976, 23 Οκτωβρίου).
Η Κηφισιά των αρχοντικών έγινε δάσος πολυκατοικιών. Καθημερινή, σ. 12
«Σε κανένα άλλο προάστιο της Αθήνας δεν υπάρχει τόσο έντονη η αντίθεση ανάμεσα στο παλιό και στο καινούργιο, εκτός απ' την Κηφισιά. Δίπλα στις κεραμιδένιες στέγες, τα νεοκλασικά αετώματα και τους εξώστες υψώνονται κατακόρυφα όγκοι του τσιμέντου και του γυαλιού. Κι' όπου ξεπετιέται η πολυκατοικία ξεριζώνεται το πράσινο και γυμνώνεται το μέρος. Φτωχαίνει λοιπόν η Κηφισιά; Πώς να μην το σκεφτή κανείς όταν βλέπει την «ανάπτυξη» να σαρώνη στο πέρασμά της την φυσική ομορφιά.»

Φασιανός, Α. (1976, 28 Νοεμβρίου). Η άλλη Αθήνα, η παράνομη. Καθημερινή, σ. 6
«Εκεί που τελειώνει η Αθήνα αρχίζει η άλλη πόλις, η «παράνομη». Εκεί αρχίζουν οι ελπίδες και τα όνειρα μιας κάμαρας φτωχικής μ' ένα κρεβάτι και μια ψάθινη καρέκλα. Τα σπίτια που έγιναν σε μια νύχτα.» ... «Αυτά λοιπόν τα σπίτια όταν τα παραθέτουν δίπλα στις «νόμιμες» πολυκατοικίες της κεντρικής Αθήνας βρίσκω ότι είναι αληθινά ποιήματα αρχιτεκτονικής: καθαρά ελληνικής από όπου μπορεί να αντλήση κανείς διδάγματα μεγάλα για το αρχέγονο και πρωτόγονο. Σ' αυτά όλα τους είναι απλά και δυνατά, γιατί γίνανε μόνο από ανάγκη και η ωραιοποίηση περιορίζεται μόνο στα βασικά.»... «Το πρόβλημά μας ίσως λυθή. Στην κεντρική Αθήνα έφτιαξαν πολυκατοικίες εμπορικές με καγκελάκια χρυσωμένα και φλούδες μαρμάρου που σκεπάζουν την ψευτιά για κερδοσκοπία, για εύκολη πούληση. Ενώ, όταν η οικία γίνει από προσωπική ανάγκη τότε γίνεται σοφή γιατί εξυπηρετεί πλήρως τον σκοπό του ο άνθρωπος.»

Κατσίμης, Σπ. (1977, 19 Μαΐου). Συνεχίζεται πυκνή ανοικοδόμηση στην Κηφισιά και μετά την αναστολή. Καθημερινή, σ. 11
«Όπως μας πληροφορούν οι αρμόδιοι υπάλληλοι της Υπηρεσίας Πολεοδομίας, ο αριθμός των οικοδομικών αδειών, μόνο για την περιοχή Κηφισιάς, στο δίμηνο Νοεμβρίου-Δεκεμβρίου 1976 και την πρώτη εβδομάδα του Ιανουαρίου 1977 παρουσιάζεται σημαντικά αυξημένος. Στο διάστημα αυτό εκδόθηκαν άδειες για 40 πολυκατοικίες και 74 υπόλοιπες κατασκευές, γεγονός που δεν πρέπει να περάσει απαρατήρητο γιατί ακριβώς στις 8 Ιανουαρίου δημοσιεύτηκε το Διάταγμα «Περί αναστολής των οικοδομικών εργασιών εις τας εντός σχεδίου περιοχάς του Δήμου Κηφισιάς και της Κοινότητος Ν. Ερυθραίας (Φ.Ε.Κ. ΙΔ/1977).» «Δεν υπάρχει επαρκές και κατάλληλο προσωπικό στις Υπηρεσίες Πολεοδομίας. Αποτέλεσμα, οι συνεχείς παραβάσεις και καταστρατηγήσεις των νόμων που μετατρέπουν τα ωραιότερα προάστια της Αθήνας σε απρόσωπες συνοικίες. Το φαινόμενο δεν περιορίζεται στο Νομό Αττικής, Ξεκινά από το Κέντρο, αλλ' απλώνεται σ' ολόκληρη τη χώρα.»

Δαγτόγλου, Π. (1977, 6 Ιουλίου). Το φυλακισμένο παιδί του διαμερίσματος. Καθημερινή, σ.4
«Δεν χρειάζεται ιδιαίτερη στατιστική μελέτη για να δειχθεί ότι οι περισσότεροι Έλληνες των μεγάλων πόλεων ζούν σε διαμερίσματα πολυκατοικιών. Αρκεί ένα βλέμμα στις απειράριθμες πολυκατοικίες που ορθώνονται μια πλάι στην άλλη και στις δυό πλευρές των δρόμων (τις παλιές δεντροστοιχίες αντικατέστησαν σύγχρονες «πολυκατοικιοστοιχίες»).» ... «Οι πόλεις μας –και τα προάστια μας- έχουν κιόλας γεμίσει από πολυκατοικίες και δεν μπορούμε βέβαια να τις κατεδαφίσουμε έστω και αν το θέλουμε - αν και η χαμηλή ποιότητας κατασκευής των

περισσότερων από αυτές τους προκαθορίζει πολύ περιορισμένο όριο ζωής, πέρα από το οποίο θα χρειάζονται διαρκείς πολυδάπανες επισκευές ή (το πιθανότερο) θα καταστήσουν θλιβερά ερείπια.» ... «Το διαμέρισμα είναι συνήθως τόσο μικρό και περιορισμένο, ώστε οι κάτοικοι του μένουν μέσα, όσο λιγότερο μπορούν. Το αίσθημα του χώρου τους το δίνει μόνο η έξοδος.» ... «Αλλά το μεγάλο θύμα του διαμερίσματος είναι το παιδί. Αυτό μεγαλώνει σε ένα κλουβί, όπου τα όρια του παιχνιδιού είναι απαραδέκτως μικρά- όπου δεν τολμά και εν πάσει περιπτώσει, δεν του επιτρέπεται – να φωνάζει για να μην ενοχλήσει τους γείτονες – αριστερά, δεξιά, επάνω, κάτω...» ... «Είναι η πρώτη γενιά που μεγαλώνει πλήρως πίσω από τα κάγκελα του διαμερίσματος.»

Πρωθύστερη αντιμετώπιση. (1977, 6 Δεκεμβρίου). Καθημερινή, σ. 5

«Η πληροφορία ότι πρόκειται να επιτραπεί η ελεύθερη ανέγερση ουρανοξυστών στην Ελλάδα διαψεύστηκε. Αλλά η ουσία του προβλήματος παραμένει. Η διάψευση της πληροφορίας φανερώνει την προχειρότητα με την οποία αντιμετωπίζεται ένα σοβαρό πρόβλημα. Αφήσαμε και δημιουργήθηκαν οι πόλεις τέρατα –η τσιμεντοσαχάρα της Αθήνας - και τώρα με βεβιασμένες λύσεις προσπαθούμε να μπαλώσουμε τα πράγματα.» ... «Ίσως στην κατάσταση αυτή να συνετέλεσε και το γενικότερο κλίμα που επικράτησε μεταπολεμικά στον τομέα της οικοδομήσεως. Το μπετόν έφερε μαζί του και την πολυκατοικία. Το αντιαισθητικό κακόγουστο αυτό κτίσμα που κατέστρεψε ανεπανόρθωτα το ελληνικό τοπίο. Μεταφέρθηκε στην Ελλάδα η ξένη αρχιτεκτονική και μάλιστα στη χειρότερη μορφή της. Κανένας δεν ενδιαφέρθηκε να προσαρμόσει τα ξένα πρότυπα στον τόπο μας. Ιστορικές πόλεις, παραδοσιακοί οικισμοί, ήρεμα βουνά και απαλοί λόφοι γέμισαν με αντιαισθητικά κουτάκια. Η συνταγή τους είναι πολύ απλή: κτίζονται φθηνά και γρήγορα. Μόνο που δεν συμπληρώνουν: ότι καταστρέφουν και τη ζωή

μας και το χώρο.» ... «Μετά ήρθε το κράτος και επέβαλε οικοδομικούς κανονισμούς, τη χορήγηση αδειών για την κατασκευή, την «προστασία» του πολίτη. Το αποτέλεσμα είναι γνωστό. Αν βρέξει πνιγόμαστε. Αν δεν γίνει τίποτα ξαφνικά τρίζουν και καταρρέουν οι πολυκατοικίες, μόνες τους. Αν γίνει σεισμός, τότε καλύτερα είναι να μην το σκεπτόμαστε.»

Μπέης, Δ. (1978, 1 Οκτωβρίου). Ανθρώπινη ζωή σε ανθρώπινη πόλη. Καθημερινή, σ. 6

«Από τότε που ήρθε η πολυκατοικία, χάσαμε τη γειτονιά και την ανθρώπινη επαφή. Άλλοτε λέγαμε ότι «στη δύσκολη στιγμή θα σου βρεθεί ο Θεός κι ο γείτονας». Τώρα ούτε καλά-καλά δεν λέμε «καλημέρα». Γι' αυτό ξεκινήσαμε στο Δήμο Ζωγράφου μια προσπάθεια για την ανθρώπινη επικοινωνία με βάση την πολυκατοικία. Δημιουργήσαμε κοινές εκδηλώσεις, το Δέντρο των Χριστουγέννων, το Χορό της Πρωτοχρονιάς και το γλέντι της Αποκριάς, που έκανε φίλους τους ενοίκους κάθε πολυκατοικίας.» ... «Τα παιδιά γεννιούνται και ζουν φυλακισμένα μέσα σ' ένα διαμέρισμα, απ' όπου δεν βγαίνουν παρά μόνο αν υπάρχει εκεί κοντά μια παιδική χαρά, κι αν μπορεί η μητέρα να τα συνοδεύσει. Στο μπαλκόνι σηκώνουν τα σύρματα κι αυτό ολοκληρώνει την εικόνα της φυλακής.»

Ποιό λείπει περισσότερο; (1978, 12 Οκτωβρίου). Καθημερινή, σ. 5

«Υστερα από μακρά και λεπτομερειακή έρευνα ανακοινώθηκε το πόρισμα της επιτροπής, η οποία αναζήτησε τις αιτίες για τις οποίες είχε γκρεμιστεί πέρυσι τον Ιούλιο η πολυκατοικία της λεωφόρου Κηφισιάς. Σύμφωνα λοιπόν με τα συμπεράσματα της επιτροπής αυτής, που την είχε συγκροτήσει το Τεχνικό Επιμελητήριο, το κτίριο έπεσε επειδή ο κατασκευαστής δεν εφάρμοσε τη στατιστική μελέτη που είχε υποβάλει στο αρμόδιο πολεοδομικό γραφείο και είχε εγκριθεί.» ... «Σε μια πρωτεύουσα που ξαναχτίστηκε με

το ρυθμό με τον οποίο κτίστηκαν οι πόλεις που είχαν ισοπεδωθεί από τον πόλεμο, φαίνεται πως οι δυνατότητες για να ασκηθεί κάποιος ουσιαστικός έλεγχος κατασκευών ήταν ελάχιστες. Έμεινε μόνο ο έλεγχος των συνειδήσεων.»

Βασενχόφεν, Λ. (1979, 3 Ιανουαρίου). Οι επιδράσεις του οικονομικού κυκλώματος στην πολεοδομία. Καθημερινή, σ. 4

«Στο κάτω – κάτω αν η Αθήνα είναι αυτή που είναι, ας μη ξεχνάμε ότι είναι πιστή απεικόνιση της νέο-ελληνικής κουλτούρας για ην οποία δεν φταίει αυτό ο ένας. Κι αν η παρατήρηση αυτή, ότι δηλαδή η αθηναϊκή πολυκατοικία είναι η αληθινή έκφραση του πολιτισμού μας προσβάλλει μερικούς, χαίρομαι πολύ. Αυτό θα σημαίνει πως υπάρχουν ακόμη ελπίδες.» ... «Ας μην είμαστε υποκριτές και ας μην οδυρόμαστε π.χ. για τα μέτρα που αναπόφευκτα θα περιορίσουν την πληγή που λέγεται «Κερδοσκοπική πολυκατοικία». Σωστά ο Αντώνης Τρίτσης, ένας από τους μελετητές του Ρυθμιστικού Σχεδίου της Αθήνας, καταφέρθηκε εναντίον του συστήματος της αντιπαροχής, αυτής της χρυσότοκας όρνιθας που γέννησε το Ελληνικό δαιμόνιο. Σωστά ζήτησε επέμβαση στο όλο κύκλωμα μεταβιβάσεως της αστικής γής. Κι αυτό γιατί ένα από τα βασικά εργαλεία στη μάχη που πρέπει να δοθεί είναι η πολιτική κατοικίας και η πολιτική γης.»

Τσίρος, Γ. (1981, 30 Ιανουαρίου). Παράπονα... Καθημερινή, σ.8

«Γεγονός, όμως, είναι ότι δεκάδες άνδρες και γυναίκες προσέρχονται καθημερινά στον εισαγγελέα, όχι για να κάνουν καταγγελίες ή να υποβάλουν μηνύσεις, αλλά – απλώς – για να παραπονεθούν για τη συμπεριφορά των άλλων. Δε ζητούν την κεφαλή επί πίνακι εκείνων που τους ενόχλησαν. Δεν επιθυμούν ποινικές διώξεις και παραδειγματικές. Κατά κανόνα εμφορούνται από πνεύμα

συνδιαλλαγής. Το μόνο που επιζητούν είναι να επέμβει ο εισαγγελέας, ώστε να γίνουν οι δέουσες παρατηρήσεις προς τους, να λυθεί το πρόβλημα που έχει ανακύψει και να λήξουν όλα όμορφα κι ωραία. Τόμοι ολόκληροι θα χρειάζονταν για να περιγραφούν τέτοιου είδους περιστατικά. Ένας δεν μπορεί να ησυχάσει, γιατί γαβγίζει ο σκύλος του διπλανού του στην πολυκατοικία. Άλλη ενοχλείται, γιατί όταν απλώνει ρούχα στο μπαλκόνι, η κυρία του πάνω διαμερίσματος τινάζει ξεσκονόπανα. Τρίτος διαμαρτύρεται γιατί δεν ανάβει το καλοριφέρ ο θυρωρός.»

Βλάσταρης, Γ. (1982, 28 Φεβρουαρίου). Το περιβαλλοντολογικό παιχνίδι. Καθημερινή, σ.20

«Αν κάποιο πρωί ένας μικρός της γειτονιάς σας χτυπήσει το κουδούνι και σας ζητήσει μια συνέντευξη για το Αθηναϊκό νέφος, μην απορήσετε. Αν επιμένει να φωτογραφήσει την απάνθρωπη πολυκατοικία σας, βοηθήστε τον. Και αν, τέλος, θελήσει να ζωγραφίσει τα λιγοστά λουλούδια στο μπαλκόνι σα, μην αρνηθείτε. Ο επισκέπτης σας θα μετέχει, σίγουρα, σ' ένα ... «περιβαλλοντικό παιχνίδι».»

Βλαστάρης, Γ. (1982, 10 Νοεμβρίου). Οι τάσεις της αρχιτεκτονικής στις πολυκατοικίες της Αθήνας. Καθημερινή, σ.10

«Έντεκα «ξεχωριστές» πολυκατοικίες της πρωτεύουσας – έντεκα χαρακτηριστικές τάσεις ελληνικής αρχιτεκτονικής – αποτελούν το θέμα της έκθεσης «Αστική πολυκατοικία στην Αθήνα» που εγκαινιάσθηκε, χθες, στην Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού της Σχολής Μωραΐτη.» ... «Η αστική πολυκατοικία – αναφέρεται στο ενημερωτικό σημείωμα – έτσι όπως διαμορφώθηκε στην Αθήνα, αποτελεί χαρακτηριστικό ελληνικό προϊόν και στα τελευταία 30 χρόνια είναι το σύμβολο – πρότυπο του κατοικείν.» ... «Όμως αξίζει να απομονώσουμε η σχέση

πολυκατοικίας- περιβάλλοντος (που αποτελεί, άλλωστε, το μεγάλο πρόβλημα του Αθηναίου) και να παρακολουθήσουμε τον τρόπο που οι τρεις αρχιτέκτονες ακολουθούν για την ανάγνωση των 11 περιπτώσεων» ... «Η έκθεση «Αστική πολυκατοικία στην Αθήνα» χαρακτηρίζεται από τους εμπνευστές της ως μια πρώτη προσέγγιση του μεγάλου θέματος που αφορά τις συνθήκες παραγωγής των αρχιτεκτονικών κατευθύνσεων στον τόπο μας, η συσχέτισή τους με τη νομοθεσία και το θεσμικό πλαίσιο, αλλά και τη διαπίστωση συγκεκριμένων λύσεων.»

Σημειωματάριο. (1984, 18 Μαΐου).
Καθημερινή, σ.4

««...Σε μια συνηθισμένη πολυκατοικία, απ' αυτές που είναι γεμάτη η Αθήνα, σε ένα δρόμο με όνομα συνηθισμένο, ήρθε να καθήσει ένας ζωγράφος, ο Λαδομπογιός. Που είχε μέσα στον κουβά του τρελλομπογιό και μ' αυτή μπορούσε να θάφει, να ζωγραφίζει ζωές και ανθρώπους και ν' αλλάζει καταστάσεις. Ως το απόγευμα η πολυκατοικία έγινε η πιο τρελλή πολυκατοικία και οι ένοικοί της οι πιο χαρούμενοι άνθρωποι.» ... «Πήρατε μια ιδέα. Γιάννης Ξανθούλης γράφει – ζωγραφίζει παραμύθια για μεγάλα παιδιά αν κρίνουμε από τις επιθεωρήσεις του.»

Καράγιωργας, Γ. (1987, 23 Ιανουαρίου). Από
άλλη γωνία με μπαλόνια. Καθημερινή, σ.4
«Ας σκεφτούμε λογικά. Ποιος άνθρωπος δίνει κάτι χωρίς αντάλλαγμα; Ποιος έδωσε το σπίτι του, για πολυκατοικία χωρίς αντιπαροχή;»

Σημειωματάριο. (1987, 10 Σεπτεμβρίου).
Καθημερινή, σ.4
«Ζώα στην πολυκατοικία –ναι, αλλά...» ... «Στη μοναχική ζωή της ξεχειλωμένης απρόσωπης πρωτεύουσας, η ανάγκη του πιστού φίλου που ζητάει λίγα και προσφέρει πολλά, αρχίζει

να γίνεται επιτακτική, όσο οι άνθρωποι κλείνονται ολοένα και περισσότερο στον εαυτό τους.»

Φιλιππίδης, Δ. (1988, 9 Οκτωβρίου).
Αρχιτεκτονικές συμβατικότητες και εκπλήξεις.
Καθημερινή, σ.17, 33

«Μπορεί να έχεις περπατήσει ολόκληρους δρόμους στο κέντρο ή τα προάστια και να μη βρεις το παραμικρό να σταθεί το βλέμμα σου. Όλες οι πολυκατοικίες «μοιάζουν» ίδιες. Σίγουρα δεν «είναι» ίδιες με τον τρόπο που δυο μερσεντές είναι ίδιες, γιατί δεν βγαίνουν από το ίδιο εργοστάσιο. Άλλος σχεδίασε τη μία, άλλος την άλλη, άρα η ομοιότητα προέρχεται περισσότερο από τη διαδικασία σχεδίασης και όχι από την ταυτότητα του χεριού που τράβηξε τις γραμμές στο χαρτί.»

Φράγκος, Δ. (1990, 7 Μαΐου). Γράμματα
Αναγνωστών. Καθημερινή, σ.7
«Συχνές είναι οι διενέξεις μεταξύ των ενοίκων και του διαχειριστή πολυκατοικίας. Αρκετές φορές οι ένοικοι αμφισβητούν την αλήθεια των παρουσιαζομένων από τους διαχειριστές αποδείξεων εξόδων. Για να τεθεί τέρμα, συνίσταται κάθε απόδειξη εξόδων να είναι επίσημη, αδιάτρητη, όχι απλή.»

Δαμουλιανού, Χ. (1991, 7 Φεβρουαρίου).
Στεγαστικό «όνειρο» του Έλληνα η
μονοκατοικία. Παρ' όλα αυτά εκτιμά τις
ευκολίες που του παρέχει η πολυκατοικία.
Καθημερινή, σ.20

«Οι νεοέλληνες θεωρούν τη ζωή σε διαμέρισμα πολυκατοικίας το μεγαλύτερο μειονέκτημα των στεγαστικών συνθηκών τους. Ένα «μειονέκτημα όμως που, όπως οι ίδιοι πάλι αναγνωρίζουν, τους εξασφαλίζει όλα εκείνα τα θετικά στοιχεία μιας ικανοποιητικής στέγασης, δηλαδή καλή κατασκευή,

θέρμανση και τις άλλες κοινόχρηστες ευκολίες που κατέστησαν την πολυκατοικία, τις τελευταίες δεκαετίες, «αναγκαίο κακό» εφόσον η απόκτηση διαμερίσματος ήταν οικονομικά προσιτή για τα ευρύτερα οικονομικο-κοινωνικά στρώματα της ελληνικής κοινωνίας. Το δεύτερο πρόβλημα που δηλώνουν οι κάτοικοι των πολυκατοικιών είναι οι κακές σχέσεις με τους γείτονες και τα προβλήματα τα οποία δημιουργούνται από τις διαφορετικές συνήθειες και τη συμπεριφορά των γειτόνων. Τα συμπεράσματα αυτά προκύπτουν από έρευνα του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών σε σχέση με την «κατοικία και τις οικοδομικές επιχειρήσεις στην Ελλάδα» που πραγματοποιήθηκε από τους ερευνητές Α. Κουβέλη, Ζ. Δεμαθά, Δ. Ησαΐα, Π. Καμούτση, Β. Κοτζαμάνη, Θ. Μαλούτα, Δ. Οικονόμου, Κ. Σακελλαρόπουλο.» ... «Τρεις τύποι πολυκατοικίας ξεχωρίζουν από τη μέχρι στιγμής επεξεργασία των στοιχείων της Έρευνας του ΕΚΚΕ. Ο ένας είναι η πολύ καλή πολυκατοικία των βορείων προαστίων με τα λίγα και μεγάλα διαμερίσματα, τους λίγους ορόφους και την καλή κατασκευή, Κτόπιν, ξεχωρίζει ο κύριος όγκος των πολυκατοικιών, στον οποίο διακρίνονται δύο τύποι: Οι πολυκατοικίες των υπόλοιπων προαστίων – εκτός των βορείων – καθώς και των προαστίων κεκείνων που βρίσκονται σε μικρή απόσταση από το κέντρο της πόλης. Ο τρίτος τύπος πολυκατοικίας είναι των συνοικιών του κέντρου της πόλης.» ... «Στις κεντρικές αυτές πολυκατοικίες τα προβλήματα προκύπτουν από όροφο σε όροφο. Το ισόγειο και ο πρώτος θεωρούνται μειονεκτικά. Όχι εξ αιτίας της κατασκευής, αλλά λόγω της επιβάρυνσης από τον πολεοδομικό χώρο, ο οποίος είναι υποβαθμισμένος. Θόρυβος, μυρωδιές, καυσαέρια, λιγότερη θέα, μικρότερος αερισμός και ηλιασμός.» ... «Η Ελλάδα έχει το μεγαλύτερο ποσοστό ιδιοκατοίκησης και το μικρότερο ποσοστό ενοικιαζόμενης κατοικίας από τις άλλες δυτικές χώρες. Μπορεί, λοιπόν, ο νεοέλληνας

να μην έχει ικανοποιήσει το στεγαστικό του όνειρο, που είναι η μονοκατοικία, ωστόσο, η πολυκατοικία, λόγω του χαμηλότερου κόστους, τον βοήθησε να ικανοποιήσει το έτερον του ονειρικού του διδύμου, που είναι το «δικό του κεραμίδι». Επιμένει, λοιπόν, ο κάτοικος της πολυκατοικίας να εξακολουθεί να διάκειται εχθρικά προς το διαμέρισμα, γεγονός που δηλώνει ότι δεν έχει συνειδητοποιήσει πως όλες εκείνες οι παράμετροι, που ο ίδιος παραδέχεται ότι του προσφέρουν την ποιότητα στέγης, οφείλονται εκ των πραγμάτων στην πολυκατοικία. Μια αντίφαση που ίσως οφείλεται στην αγεφύρωτη απόσταση ανάμεσα στο στεγαστικό όνειρο του νεοέλληνα και τη στεγαστική πραγματικότητα στη χώρα μας.»

Το πολυώροφον «τέρας». (1991, 7 Δεκεμβρίου). Καθημερινή, σ.17

«Ένα από τα σύμβολα – και τα είδωλα- της νεοελληνικής κοινωνίας και ένα από τα όνειρα του Νεοέλληνα είναι η πολυκατοικία. Τώρα, όμως, όταν το κυκλοφοριακό χάος και το «νέφος» πνίγουν κυριολεκτικά τους πολίτες αυτής της πόλεως, αρχίζουν οι «αραί» για την «τσιμεντούπολη», για τη «χαβούζα», για την «πόλη-τέρας που τρώει τα παιδιά της». Και τώρα ανακαλύπτουν οι κάτοικοι του «πολεοδομικού συγκροτήματος Πρωτευούσης» ότι η πολυκατοικία –το όνειρο αυτό- έχει και βλαβερές συνέπειες. Τώρα ορισμένοι από εμάς αρχίζουν να συσχετίζουν μερικά ψυχολογικά προβλήματα που παρουσιάζονται με την πολυκατοικία.»

Λάμπας, Δ. (1993, 30 Μαΐου). Γιατί η Ελλάδα έγινε μπετόν. Καθημερινή, σ.18

«Αρχή του κακού ο θάνατος της μονοκατοικίας και το πάθος για κέρδος των εργολάβων. Οι πόλεις μας ασφυκτιούν, οι κατοικίες στην πλειοψηφία τους είναι απρόσωπες, οι άνθρωποι ξένοι μεταξύ τους, αφού κανείς δεν προέβλεψε τότε στις αρχές της δεκαετίας

του 60, όταν άρχισε να διαμορφώνεται και να παγιώνεται αυτή η κατάσταση, πως η συρρίκνωση της γειτονιάς στο κλιμακοστάσιο θα μεγάλωνε τόσο πολύ τις αποστάσεις μεταξύ των ανθρώπων, θα οδηγούσε στην συσσώρευση όλων αυτών των προβλημάτων τα οποία καθημερινά αντιμετωπίζουμε.» ... «Έτσι λοιπόν κατορθώσαμε να καταστρέψουμε και τις υπόλοιπες ελληνικές πόλεις κατασκευάζοντας μικρά, κατακόρυφα αθηναϊκά αντίγραφα. Υπάρχει, όμως ελπίδα. Σύμφωνα με τον Θ. Βουδικλάρη, είναι παρήγορο το γεγονός ότι έστω και σχετικά πρόσφατα αρχίσαμε να συνειδητοποιούμε το πρόβλημα και την καταστροφή στην οποία προβαίνουμε, να λαμβάνουμε υπόψη το περιβάλλον και να αντιλαμβανόμαστε ότι είναι αγαθό αναλώσιμο και μάλιστα σε πολλές περιοχές σε μεγάλη ανεπάρκεια. Και δεν είναι παράξενο, ως συνέπεια των προηγούμενων, ότι η πολυκατοικία δεν είναι πλέον το όνειρο του οικιστή, το κέντρο έπαψε να θεωρείται ως η καταλληλότερη περιοχή κατοικίας και έχει αρχίσει να εγκαταλείπεται και συνοικίες που ήταν από τις περισσότερο προτιμώμενες (άρα και πολυπληθέστερες) έχουν τώρα τις μικρότερες τιμές διαμερισμάτων.»

Πολυκατοικίες και επαύλεις. (1996, 24 Μαρτίου). Καθημερινή, σ.39

«Στην ίδια δεκαετία ανήκει και η πολυκατοικία Σπαθάρη στην οδό Μαυροματαίων 39. Η πολυκατοικία αυτή πιστεύουμε ότι αποτελεί μια ιδιαίτερα σημαντική στιγμή στη δημιουργία του αρχιτέκτονα, αφενός γιατί είναι το πρώτο γνωστό έργο που τον οδηγεί να αντιμετωμίσει το τυπολογικό πρόβλημα «πολυκατοικία» και, αφετέρου, γιατί ακριβώς λόγω της μορφοπλαστικής ιδιαιτερότητας που το έργο διαθέτει, τον οδηγεί σε μια απλούστευση της μορφολογικής επιλογής, πράγμα που διακρίνουμε και σε ένα άλλο κτίριο που δυστυχώς δεν υπάρχει πια.»

Η πολυκατοικία έγινε... κλασική. (1999, 26 Σεπτεμβρίου). Καθημερινή, σ.1

«Η συκοφαντημένη πολυκατοικία παίρνει την εκδίκησή της. Γίνεται στυλ, γίνεται κλασική. Υστερα από πολυετείς θρήνους για τα απολεσθέντα νεοκλασικά της Αθήνας, οι επώνυμες και ανώνυμες πολυκατοικίες του '50 και του '60 αποτελούν πια τον πυρήνα της σύγχρονης αστικής μας παράδοσης.»

Γαλάτη, Π., (2001, 2 Ιουνίου). Αθηναίοι, βάλτε νέο χρώμα στις... πολυκατοικίες σας. Καθημερινή, σ.19

«Προς υποστήριξη της πρότασης αυτής, επισημαίνεται ότι μια βρώμικη πολυκατοικία επιτείνει το πρόβλημα της υποβάθμισης των γειτονιών της Αθήνας, ενισχύει την ανασφάλεια και συμβάλλει στην αίσθηση υποβάθμισης της ποιότητας της ζωής στην πόλη. Οι ιδιοκτήτες των διαμερισμάτων της Αθήνας θα πληρώνουν μηνιαίως 6-10 ευρώ και ο δήμος θα βάφει την πρόσοψη της πολυκατοικίας τους μία φορά στα δέκα χρόνια...»

Βατόπουλος, Ν. (2003, 4 Μαΐου). Οι νοσταλγοί της... πολυκατοικίας! Καθημερινή, σ.43

«Η λέξη «πολυκατοικία», ένας από τους πρώτους νεολογισμούς που υιοθετήθηκαν με τόσο ευρεία διάδοση, απηχεί μία από τις πολλές αντιφάσεις που καλλιεργούνται στην Ελλάδα. Γιατί, ενώ όλοι της φορτώνουν τα μύρια όσα για την κακοδαιμονία του αστικού τοπίου μετά το '60, οι ίδιοι κάνουν τα πάντα για την αναπαραγωγή της.» ... «Πολλά τα ζητήματα για το μέλλον των πολυκατοικιών που γερνάνε στην Αθήνα, και που καθώς η απαίτηση για ανακαίνιση και εκσυγχρονισμό μεγαλώνει, μας αναγκάζει σε μια εκ νέου ιεράρχηση των προτεραιοτήτων μας. Είναι βέβαιον όμως ότι στις αρχές του 21ου αιώνα, η Ολυμπιακή Αθήνα μπορεί να συγκινηθεί με μια πολυκατοικία 40 και 50 και 70 ετών. Βαθαίνει ο αστικός πολιτισμός μας.»

Ελλάδα: λιγότερο προετοιμασμένη, περισσότερο εξαρτημένη. (2005, 21 Αυγούστου). Καθημερινή, σ.6

«Τα κτίρια όμως, ιδίως η πρότυπη ελληνική-αθηναϊκή πολυκατοικία, αποτελεί πρόβλημα στην προσπάθεια εξοικονόμησης ενέργειας λόγω (τις περισσότερες φορές) της κακής ποιότητας κατασκευής της, τον λάθος προσανατολισμό της, την ανύπαρκτη μόνωση και τα μεγάλα ανοίγματα τα οποία δημιουργούν υψηλά θερμικά φορτία τον χειμώνα και ακόμα μεγαλύτερα ψυκτικά φορτία το καλοκαίρι. Στην προβληματική κατασκευή έρχεται να προστεθεί και ο χειρίστος πολεοδομικός σχεδιασμός των ελληνικών μεγαλουπόλεων (ανυπαρξία ανοικτών χώρων, έλλειψη πράσινου, λάθος αναλογίες πλατύς δρόμου -ύψους κτιρίων σε όλους σχεδόν τους δρόμους) γεγονός που έχει δημιουργήσει τις θερμικές νησίδες των πόλεων όπου η μέση θερμοκρασία τους καλοκαιρινούς μήνες είναι συνήθως 5 - 6 βαθμούς Κελσίου μεγαλύτερη από τα περιχώρα, κάτι που οδηγεί στην ανάγκη για εγκατάσταση κλιματιστικών μηχανημάτων, με ό,τι αυτό σημαίνει για την κατανάλωση ενέργειας.»

Γιάνναρας, Χ. (2005, 6 Νοεμβρίου). Καταγωγή και συνέχεια. Καθημερινή, σ.20

«Στην Ελλάδα η πολυκατοικία ταυτίστηκε με το εφεύρημα της «αντιπαροχής»: τη λιμασμένη υστερία για εύκολο πλουτισμό από την εμπορία της γης. Και η αντιπαροχή αφάνισε κάθε αίσθηση καταγωγής και συνέχειας, εξομοίωσε ισοπεδωτικά το οικιστικό περιβάλλον, κατάργησε κάθε διαφορά και ιδιοπροσωπία των πόλεων.»

Βατόπουλος, Ν. (2006, 15 Ιανουαρίου). Κτίρια του '60 αναζητούν νέους ρόλους. Έργα του μεταπολεμικού μοντερνισμού εντάσσονται στο σήμερα ή παροπλίζονται. Καθημερινή, σ.2
«Δύσκολο να πιστέψει κανείς –αντικρίζοντας

πολλά από τα κακογερασμένα κτίρια του '60—ότι μόλις πριν από 40 - 45 χρόνια εκπροσωπούσαν το αύριο αφήνοντας μία αύρα αστραφτερών προσδοκιών. Σε πολλούς κεντρικούς δρόμους της Αθήνας, η μεταπολεμική μοντέρνα αρχιτεκτονική δίνει με το ύφος της μία ορισμένη ατμόσφαιρα. Με μάρμαρα, γυαλί και αλουμίνιο, η νέα Αθήνα τού τότε έμοιαζε να έχει πιστέψει σε ένα παραμύθι. Το στυλ του '60 συνδέεται με την ταυτότητα της Αθήνας όσο κι ένα νεοκλασικό σπίτι της Πλάκας ή μία εμπορική πολυκατοικία σε μία οποιαδήποτε γειτονιά. Έχει όμως μια οδυνηρή γοητεία το ξεθώριασμα του μεταπολεμικού ονείρου, και αυτό γιατί έζησε τόσο λίγο και τώρα, σαν ένας νέος που γέρασε πρόωρα, αναζητεί μία εύληπτη γλώσσα για να έχει ένα καθαρό πρόσωπο, μία αξιοπρεπή θέση, στη σαρωτική Αθήνα που με ταχείς ρυθμούς ορίζει και πάλι ένα νέο σύνθετο ρόλο για τον φανταστικό εαυτό του μέλλοντος.»

Δεν γίνεται κανένας έλεγχος από την Πολεοδομία. (2007, 7 Απριλίου). Καθημερινή, σ.27

«Παρατηρώντας μια καινούργια πολυκατοικία, είναι εύκολο να ξεχωρίσεις τον παρανόμως κλεισμένο ημιυπαίθριο: είναι το δωμάτιο που έχει μεγάλο παράθυρο ή τζαμαρία και δεν «βλέπει» σε μπαλκόνι. Τυπικά, ο ημιυπαίθριος είναι ένα αρχιτεκτονικό εργαλείο και μπορεί να ισούται με το 20% της έκτασης μιας οικοδομής. Στην πραγματικότητα, σχεδόν το σύνολο των ημιυπαίθριων «κλείνεται» από τους κατασκευαστές, προκειμένου να εξοικονομηθούν και να πωληθούν επιπλέον τετραγωνικά. Ο σημερινός υπουργός ΠΕΧΩΔΕ εξήγγειλλε πρόπερσι την μείωση των ημιυπαίθριων στο 15% και την υποχρεωτική ισομερή κατανομή τους ανά όροφο. Ο τεχνικός κόσμος αναγνωρίζει το πρόβλημα, αλλά αντιδρά στις περιοριστικές ρυθμίσεις.»

Χριστόπουλος, Δ. (2009, 11 Ιουλίου) Συνώνυμο κοινωνικό πρόβλημα με την απόκτηση πρώτης κατοικίας. Τι προβλέπουν Σύνταγμα και νόμοι. Καθημερινή, σ. 27

«Πήγα στην εφορία και ρώτησα αν μπορώ να αγοράσω το διαμέρισμα χωρίς φόρο. Ο έφορος μου εξήγησε ότι δεν μπορώ γιατί το υπάρχον διαμέρισμα των 85 τ. μ. πληροί τις στεγαστικές ανάγκες μας. “Αν κάνετε ένα ή δύο παιδιά θα έχετε επαύξηση 20 + 20 τ. μ. Τότε δεν θα πληρούνται οι στεγαστικές ανάγκες και θα έχετε τη δυνατότητα να αγοράσετε μεγαλύτερο, που σύμφωνα με τον νέο νόμο, μέχρι 200 τ. μ. θα έχετε απαλλαγή”. Αυτό ήταν αιτία να συνεχίσουμε να μένουμε στο ίδιο διαμέρισμα και να “παρανομήσουμε”. Δηλαδή να κάνουμε αυτό που κάνουν οι συμπατριώτες μας στην Αθήνα. Να μεγαλώσουμε “το μικρό κλουβί μας”, κατά 16 τ. μ. κλείνοντας τον Η. Χ. (εννοεί Ημιυπαίθριο Χώρο) που ευτυχώς υπήρχε από την κατασκευή.»

Κατσουνάκη, Μ. (2013). Ο θάνατος της πολυκατοικίας. Καθημερινή, 4 Δεκεμβρίου. <http://www.kathimerini.gr/737935/opinion/epikairothta/arxeio-monimes-sthles/o-8anatos-ths-polykatoikias> (τελευταία πρόσβαση 11. 2. 2019).

«Φέτος, ούτε η πολυκατοικία μας θα έχει θέρμανση. Στενάχωρα ζούμε, στριμωγμένα και άβολα. Αλλά δεν ευθύνεται μόνο η κρίση γι’ αυτό. Η επιθετικότητα και η περιορισμένη ανεκτικότητα ήταν το σύμφωνο συμβίωσης στις περισσότερες πολυκατοικίες.»

Γεωργακόπουλος, Θ. (2014). Γιατί δεν μπορούμε να ζήσουμε μαζί. Καθημερινή, 11 Απριλίου. <http://www.kathimerini.gr/762240/opinion/epikairothta/politikh/giati-den-mporoume--na-zhsoyme-mazi> (τελευταία πρόσβαση 11. 2. 2019).

«Το μόριο της κοινωνίας, η πολυκατοικία, είναι άρρωστο. Οι άνθρωποι από ό,τι φαίνεται δεν μπορούν να ζήσουν μαζί ούτε καν σε μικρές ομάδες των τριάντα ατόμων. Η ιστορία του προβλήματος γράφεται στα *passive-aggressive* χαρτάκια που κολλούν οι διαχειριστές στα ασανσέρ.»

Εφημερίδα Καθημερινή 2010-2018

Διαθέσιμα Άρθρα στον ιστότοπο www.kathimerini.gr

Θεοδωρόπουλος, Τ. (2013), Ο θάνατος της αστικής ζωής. Καθημερινή, 17 Δεκεμβρίου. <http://www.kathimerini.gr/62906/opinion/epikairothta/politikh/o-8anatos-ths-astikhs-zwhs> (τελευταία πρόσβαση 11. 2. 2019).

«Την πολυκατοικία πολλοί εμίσησαν, την κεντρική θέρμανση ουδείς. Ο πόλεμος κατά της πολυκατοικίας ξεκίνησε στη μεταπολίτευση.» ... «Ο πόλεμος ήταν κατά μείζονα λόγο αισθητικός, στρεφόταν κατά του εργολαβικού στυλ. Ήταν όμως και πολιτικός. Είχε ως στόχο τα οικοδομικά εκτρώματα που κληροδότησε η χούντα, και την ίδια την αστική ζωή, που είχε αρχίσει να γίνεται αφιλόξενη πριν καταντήσει απάνθρωπη.»

Γιάνναρου, Λ. (2014). Κλείστε ραντεβού για... διάλογο με τον γείτονα. Καθημερινή, 16 Απριλίου. <http://www.kathimerini.gr/762981/article/epikairothta/ellada/kleiste-rantevouy-gia-dialogo-me-ton-geitona> (τελευταία πρόσβαση 11. 2. 2019).

«Χάθηκε η ανθρώπινη επικοινωνία που θα λέγανε και στις μεσημεριανές εκπομπές; Ε, λοιπόν, μάλλον ναι, εξ ου και οι ειδικοί στην επίλυση συγκρούσεων ρίχνουν πλέον όλο το βάρος στην προώθηση του διαλόγου στις τοπικές κοινωνίες. Είναι με στόχο ακριβώς αυτό, την εξομάλυνση των σχέσεων μεταξύ των πολιτών και τη εύρεση λύσεων στα όποια μικροπροβλήματα αντιμετωπίζουμε στην καθημερινότητά μας μέσα από την επικοινωνία, που από τις 27 Φεβρουαρίου λειτουργεί στην Αθήνα ο Χώρος Ανοιχτού

Διαλόγου. Πρόκειται για τη «Μετάπλασις», ένα χώρο όπου μπορούν να προσέρχονται, δωρεάν, οι δημότες προκειμένου να βρίσκουν μέσω της επικοινωνίας λύσεις στις διαφωνίες τους.»

Βατόπουλος, Ν. (2015). Η γέννηση και ο θάνατος της πολυκατοικίας 1929-2011. Καθημερινή, 31 Ιανουαρίου. <http://www.kathimerini.gr/801578/article/politismos/polh/h-gennhsh-kai-o-8anatos-ths-polykatoikias-1929-2011> (τελευταία πρόσβαση 11. 2. 2019).

«Γιατί η πολυκατοικία εξέθρεψε, μέσα από τις πολλές εκδοχές της, από τις κομψές ιδιότητες πολυκατοικίες του Μεσοπολέμου μέχρι τον κλωνοποιημένο πολλαπλασιασμό της, την πορεία εξαστισμού των Ελλήνων οργανώνοντας όλη την κοινωνική κλίμακα σε βάθος γενεών. Αν σήμερα αυτό που στην κοινή γλώσσα ονομάζουμε «πολυκατοικία της αντιπαροχής» –όρος που προϋποθέτει την παρερμηνεία– ανήκει στην πολιτιστική μας κληρονομιά ή όχι, μένει να το δούμε. Το σίγουρο είναι ότι ανήκει στην κυτταρική μας μνήμη.»

Βροντή, Σ. (2015). Πολυκατοικία αγάπη μου. Κ, 2 Μαρτίου. <http://www.kathimerini.gr/805608/article/politismos/polh/polykatoikia-agaph-mou> (τελευταία πρόσβαση 11. 2. 2019).

«Είναι σημαντικό να καταλάβουμε πως δεν είναι άσχημη η πολυκατοικία σαν “εφεύρεση”, σαν “τύπος κτιρίου”, αλλά η συνήθης υλοποίησή της. Για παράδειγμα, οι πολυκατοικίες στο Κολωνάκι είναι πολύ όμορφες και ο καθένας θα ήθελε να μένει σε μία από αυτές. Το πρόβλημα είναι πως οι περισσότερες έχουν χτιστεί με σκοπό το μέγιστο κέρδος, χωρίς καμία μέριμνα για την ποιότητα των χώρων», λένε ο Κωνσταντίνος Πανταζής και η Μαριάννα Ρέντζου από το αρχιτεκτονικό γραφείο Point Supreme» ...
«Αν δεις την πολυκατοικία σαν έναν όγκο

τσιμέντου, προφανώς θα τη μισήσεις. Αν όμως τη διαβάσεις με διαφορετικό τρόπο, θα την αγαπήσεις.»

Βατόπουλος, Ν. (2017). Η βραβευμένη πολυκατοικία του Νίκου Κτενά στο Νέο Ψυχικό αλλάζει τα δεδομένα και γίνεται αξιοθέατο. Καθημερινή, 25 Σεπτεμβρίου. <http://www.kathimerini.gr/927949/article/politismos/polh/h-vraveymenh-polykatoikia-toy-nikoy-ktena-sto-neo-yyhiko-allazei-ta-dedomena-kai-ginetai-a3io8eato> (τελευταία πρόσβαση 11. 2. 2019).

«Ένα τεράστιο θέμα των σύγχρονων πόλεων στην Ελλάδα είναι η λειτουργική ανανέωση του κτιριακού αποθέματος. Και η πολυκατοικία αυτή, πέρα από την εξαιρετική αισθητική της, δείχνει και ένα δρόμο σκέψης.»

Γιανναράς, Χ. (2018). Χωρισμός, ο συνεπέστερος δυνατός. Καθημερινή, 11 Νοεμβρίου. <http://www.kathimerini.gr/994567/opinion/epikairothta/politikh/xwrismos-o-synepesteros-dynatos> (τελευταία πρόσβαση 11. 2. 2019).

«Ο Ελληνισμός γνώρισε την εκκλησιαστική γνησιότητα στους αιώνες της Τουρκοκρατίας. Δηλαδή, σε συνθήκες του συνεπέστερου δυνατού χωρισμού της εκκλησίας από το κράτος. Η γνησιότητα πώς αποδειχεται, με ποια κριτήρια; Κυρίως με την ανθοφορία της Τέχνης. Η αρχιτεκτονική στην Τουρκοκρατία γεννούσε κοσμήματα, στο «ελεύθερο» κρατίδιο γέννησε και γεννάει τη συμφορά της πολυκατοικίας και τις ετοιματζίδικες «τούρτες» της ναοδομίας.»

